

Obsah – Inhalt – Contents

<i>Petr Šída</i> Středopaleolitické nálezy z pískovcového abri Jislova jeskyně u Turnova — Mittelpaläolithische Funde aus dem Sandsteinabri Jisl-Höhle bei Turnov	5–30
<i>Želimir Brnić – Pavel Sankot</i> Časně laténský pohřební areál s „enclos quadrangulaire“ v Černoučku, okr. Litoměřice — La nécropole avec l’enclos quadrangulaire du début de La Tène de Černouček, district de Litoměřice, Bohême nord-ouest	31–70
<i>Pierre-Yves Milcent</i> Černouček, une sépulture de guerrier décharné et sans arme ? — Černouček, pohřeb ohlodaného těla bojovníka beze zbraně?	71–78
<i>Morten Hegewisch</i> Germanische Nachahmungen römischer Metall-, Glas- und Keramikgefäße – eine kurze Übersicht — Germánské napodobeniny římských kovových, skleněných a keramických nádob – stručný přehled	79–104
<i>Ivana Pleinerová</i> Studny z doby stěhování národů v Hostivici-Paloukách (okr. Praha-západ) — Völkerwanderungszeitliche Brunnen in Hostivice-Palouky (Bez. Prag-West)	105–126
<i>Nada Profantová</i> Nové objekty kultury s keramikou pražského typu z Roztok u Prahy — Neue Objekte der Kultur mit Keramik des Prager Typus aus Roztoky bei Prag	127–164
<i>Olga Hartmanová</i> Budní hospodářství v Krkonoších z pohledu archeologie — Die Baudenwirtschaft im Riesengebirge aus archäologischer Sicht	165–204
Recenze – Rezensionen – Reviews	
<i>Andreas Dirian, Sesselfsgrotte V, Das späte Jungpaläolithikum und das Spätpaläolithikum der oberen Schichten der Sesselfsgrotte (rec. Petr Šída) .....</i>	205–206
<i>Henrieta Todorova (Hrsg.), Durankulak, Band II Die prähistorischen Gräberfelder von Durankulak (rec. Jan Turek) .....</i>	206–208
<i>Bertram Samonig, Die Pfahlbaustation des Keutschacher Sees Studien zur Pfahlbauforschung in Österreich. Materialien II (rec. Miroslav Dobeš) .....</i>	209–210
<i>Marianne Kohler-Schneider, Verkohlte Kultur- und Wildpflanzenreste aus Stillfried an der March als Spiegel spätbronzezeitlicher Landwirtschaft im Weinviertel, Niederösterreich (rec. Petr Pokorný) .....</i>	210–211
<i>Rastko Vasić, Die Nadeln in Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien), PBF XIII/11 (rec. Lubor Smejtek) .....</i>	212–214
<i>Marek Gedl, Die Beile in Polen IV (Metalläxte, Eisenbeile, Hämmer, Ambosse, Meißel, Pfrieme) PBF IX/24 (rec. Lubor Smejtek) .....</i>	214–215
<i>Dunja Glogović, Fibeln im kroatischen Küstengebiet, (Istrien, Dalmatien) PBF XIV/13 (rec. Miloslav Chytráček) .....</i>	216
<i>Maciej Karwowski, Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich (rec. Vladimír Salač) .....</i>	217–219
<i>Virginie Defente, Les Celtes en Italie du Nord Piémont oriental, Lombardie, Vénétie du VIe siècle au IIIe siècle av. J.-C. (rec. Alžběta Danielsová) .....</i>	220–221
<i>Nad dvěma knihami o Vandalech a przeworské kultuře Andrzej Kokowski – Christian Leiber (edd.), Die Vandalen Die Könige · Die Eliten · Die Krieger · Die Handwerker (rec. E. Droberjar)</i>	
<i>Jacek Andrzejowski – Andrzej Kokowski – Christian Leiber (edd.), Wandalowie Strażnicy bursztynowego szlaku (rec. E. Droberjar) .....</i>	221–228
<i>Jaroslav Peška – Jaroslav Tejral, Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren (rec. Lubomír Košnar) .....</i>	229–235

Barbara I. M. Schweder – Eike-Meinrad Winkler †, Untersuchungen zu den Gräberfeldern in Carnuntum Band 2: Die menschlichen Skelettreste des römerzeitlichen Gräberfeldes Petronell-Carnuntum südlich der Zivilstadt (Notgrabungen 1984–1986) (rec. <i>Petra Stránská</i>)	236–237
Bořivoj Nechvátal, Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, Archeologický výzkum (rec. <i>R. Procházka</i>)	238–239
Bořivoj Nechvátal, Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, Archeologický výzkum (rec. <i>K. Kibic</i>)	239–240
<i>Michaela Popovtschak, Katharina Zwiauer, Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung,</i> <i>Archäobotanische Untersuchungen urnenfelderzeitlicher bis frühmittelalterlicher Befunde</i> (rec. <i>P. Kočár</i>)	241
Rivista di Studi Liguri LXVII–LXVIII, 2001–2002 (rec. <i>E. Droberjar</i>)	241–242
Rivista di Studi Liguri LXIX, 2003 (rec. <i>E. Droberjar</i>)	242–243
ANAS 14/2001 (rec. <i>J. Čížmářová</i>)	243–244
<i>José Luis Ramírez Sádaba, Catálogo de las Inscripciones Imperiales de Augusta Emerita,</i> <i>Cuadernos Emeritenses – 21/2003</i> (rec. <i>H. Stejskalová</i>)	244
<i>Juan Javier Enríquez Navascués, Prehistoria de Mérida, Cazadores, Campesinos, Jefes, Aristócratas</i> <i>y siervos anteriores a los romanos, Cuadernos Emeritenses – 23/2003</i> (rec. <i>J. Čížmářová</i>)	244–245
<i>Alberto Ceballos Hornero, Los Espectáculos en la Hispania Romana: La Documentación Epigráfica,</i> <i>Cuadernos Emeritenses – 26/2004</i> (rec. <i>H. Stejskalová</i>)	245

Středopaleolitické nálezy z pískovcového abri Jislova jeskyně u Turnova

Mittelpaläolithische Funde aus dem Sandsteinabri Jisl-Höhle bei Turnov

Petr Šída

Předloženo redakci 1. 4. 2004

Paleolitické nálezy z pseudokrasu (pískovcové skalní oblasti) nejsou v Čechách časté. V období druhé světové války a těsně po ní byla získána na české poměry velká kolekce středopaleolitické industrie z abri Jislova jeskyně v Klokočských skalách u Turnova. Industrii můžeme přiřadit k mladší fázi středního paleolitu, kulturně náleží moustérienu. Geologická poloha a geneze jeskynních sedimentů na lokalitě není dosud zcela vyjasněna. Pískovcové oblasti rychle podléhají denudaci. Současný stav terénního reliéfu je výsledkem procesů probíhajících v posledních několika tisíciletích a neodpovídá stavu v době vzniku objevené industrie – ve středním paleolitu. Autor proto předpokládá transport sedimentů i s artefakty z povrchu do podzemních dutin, následně obnažených erozí. Tomu by odpovídal i stupeň abraze artefaktů.

severovýchodní Čechy, střední paleolit, moustérien, pseudokras, geologie

Middle Palaeolithic finds from the sandstone abri of Jislova jeskyně near Turnov

Palaeolithic finds from pseudo-karst (sandstone rocky areas) are not commonplace in Bohemia. During and immediately after the Second World War, a large (by Czech standards) collection of Middle Palaeolithic industry was obtained from the abri (shelter) of Jislova jeskyně in the Klokočské skaly area near Turnov. This industry can be classified to the later phase of the Middle Palaeolithic, and culturally to the Mousterian. The geological position and genesis of the cave sediments on the site has not as yet been fully explained. The sandstone area is rapidly succumbing to denudation. The present state of the field relief is the result of processes over the last several millennia, and does not reflect the state at the time of the origin of the industry discovered, i.e. in the Middle Palaeolithic. The author therefore presumes the transport of the sediments and artefacts from the surface to underground cavities, subsequently laid bare by erosion. The degree of abrasion of the artefacts would accord with this.

North-East Bohemia, Middle Palaeolithic, Mousterian, pseudo-karst, geology

Časně laténský pohřební areál s „enclos quadrangulaire“ v Černoučku, okr. Litoměřice

La nécropole avec l'enclos quadrangulaire du début de La Tène
de Černouček, district de Litoměřice, Bohême nord-ouest

Želimir Brnić – Pavel Sankot

Předloženo redakci 14. 6. 2004

Předmětem archeologického výzkumu byl objekt vymezený čtvercovým příkopem, objevený jako první svého druhu v Čechách díky letecké prospekci ing. M. Bálkem. Svým tvarem, rozměry a uspořádáním odpovídá objekt v Černoučku analogickým strukturám pozdně halštatského a časně laténského období v západní Evropě a za dané situace se jeví jako spojovací článek mezi nimi a obdobnými, ale chronologicky mladšími objekty ve střední Evropě, datovanými do období LT B1–LT C1. Časovému zařazení na samý počátek vznikající laténské kultury odpovídá chronologie výbavy centrálně umístěného pohřbu, jakož i získané dendrochronologické datum. Zkoumaný objekt považujeme za období heroonu s pohřbem člena sociální elity. Podle antropologického určení šlo o jedince nedospělého věku. Objekt z Černoučku zároveň naznačuje i možné geografické vazby v období vznikající laténské civilizace.

střední Čechy, letecká fotografie, hroby vymezené čtvercovými příkopy, laténská kultura, sociální elita

Excavation of an early La Tène burial area with square enclosure at Černouček, Litoměřice district, NW Bohemia

Archaeological excavations targeted a feature delimited by a quadrangular ditch, the first of its kind in Bohemia, discovered using aerial prospection by M. Bálek. In its shape, dimensions and arrange the feature at Černouček is analogous to structures of the Late Hallstatt and Early La Tène period in Western Europe, and in the given situation appears to be a linking element between these and similar but chronologically later features in Central Europe, which have been dated to the LT B1–LT C1 period. The chronological classification to the very beginning of the emerging La Tène culture is matched by the contents of the centrally-placed grave, as well as by the dendrochronological datum obtained. The investigated feature is judged to be similar to a heroon, with the burial of a member of a social elite. Physical anthropological investigation has shown this to be an individual who had not reached adulthood. At the same time, the Černouček feature may also indicate possible geographic bonds in the period of the emergence of the La Tène civilisation.

Central Bohemia, aerial photography, graves delimited by quadrangular ditches, La Tène culture, social elite

Černouček, une sépulture de guerrier décharné et sans arme ?

Černouček, pohřeb ohlodaného těla bojovníka beze zbraně?

Pierre-Yves Milcent

Předloženo redakci 18. 1. 2005

Publikace výsledků výzkumu v Černoučku (viz Brnič – Sankot v tomto svazku) umožňuje formulovat několik poznámek k tématu současných nebo starších objektů a nálezových souborů v oblasti Galie. Ukazuje se, že tyto enclos funéraires ("pohřební ohrady"), okrsky s kůlovými stavbami vymezené čtyřúhelníkovými příkopy, jsou dříve než ve střední Evropě doloženy v oblastech severozápadní Francie a vykazují některé charakteristické rysy známé později ze svatyní doby laténské. Srovnání objektu z Černoučku s nálezy z několika významných pohřbů středovýchodní Galie ukazuje na podobnost pohřebních zvyklostí 5. století před Kristem a umožňuje uvažovat o rituálních praktikách, jejichž součástí bylo vystavení těla zemřelého. S tím souvisela také manipulace s tělem (např. ohlodání divokými zvířaty) a jeho pohřební výbavou v době před jeho uložením do hrobové jámy. Tato pozorování dovolují identifikovat dosud prakticky nerozeznatý fenomén, kterým jsou "bojovnické pohřby beze zbraní".

časná doba laténská, pohřby bojovníků, pohřební praktiky

Černouček – a stripped warrior sepulchre with no arms?

The publication of the excavations at Černouček by Messrs. Želimir Brnič and Pavel Sankot provides us with an opportunity to formulate some remarks regarding the structures and contemporary or earlier artefact sets discovered in Gaul. It transpires that funerary enclosures with quadrangular ditches and aedicules on posts are attested precociously in areas of north-western France, and that they are forerunners of several characteristics of certain La Tène sanctuaries of the second Iron Age. A comparison of the finds at Černouček with the goods from some privileged tombs in eastern central Gaul brings to mind the complexity of funerary practices in the 5th century BC, as well as raising the hypothesis of practices involving the exposure and then handling of the body and the belongings of the deceased, prior to final deposition in a grave. Such observations allow the identification of a phenomenon that has previously gone unnoticed, that of "warrior graves without weapons".

Early La Tène, warrior burials, funeral practices

Germanische Nachahmungen römischer Metall-, Glas- und Keramikgefäße – eine kurze Übersicht

Germánské napodobeniny římských kovových, skleněných a keramických nádob – stručný přehled

Morten Hegewisch

Předloženo redakci 20. 12. 2004

Článek je věnován specifické skupině germánských keramických nádob – napodobeninám římských výrobků z různých materiálů. Již v minulosti se jimi zabývali např. H. W. Böhme, G. Lenz-Bernhard nebo E. Droberjar. Některé charakteristické prvky těchto dnes již velmi početných nálezů není možné vyvozovat z tradic germánského tvarosloví, ale z římských skleněných, kovových nebo keramických nádob. Na rozdíl od dosud obecně rozšířeného přesvědčení nebyly tyto předměty jen ojedinělými kreativními pokusy o imitace ceněných římských nádob, ale hrály také zásadní roli ve vývoji celé západogermánské keramiky. První pokusy o imitování římských nádob nebo jednotlivých výzdobných prvků se objevují ve stupni B1, k většímu rozšíření germánských nádob s „římskými“ prvky pak dochází od stupně C1. Spektrum napodobovaných či kopírovaných nádob je velmi široké – od celých tvarů až k imitacím některých detailů (např. Eggers 6/8, Straume IX nebo Dragendorff 37). Tyto nádoby se často nacházejí v hrobech, známe je ale i ze sídlišť. Řadu napodobenin a imitací můžeme sledovat zejména v labskogermánském prostředí souběžně s vývojem římských originálů. Sledování frekvence výskytu napodobenin jednotlivých typů nádob přináší důležité informace o vzájemných vztazích mezi Římskou říší a jejími germánskými sousedy a umožňuje sledovat intenzivní obchodní vztahy mezi Římany a germánským obyvatelstvem. Germáni, keramika, napodobeniny římských nádob

Germanic imitations of Roman metal, glass and ceramic vessels – a brief overview

This article analyses an assemblage of Germanic vessels that has in the past been investigated by such archaeologists as H. W. Böhme, G. Lenz-Bernhard and E. Droberjar. Some obvious, characteristic elements of these numerous finds cannot be explained through the Germanic form tradition, but seem rather to copy Roman vessels made of glass, metal or pottery. Contrary to popular belief, these adaptations were not only creative attempts to copy valuable Roman vessels, but also played a major role in the development of western Germanic ceramics. The first attempts can be found in Phase B1, while from Phase C1 onwards increasing numbers of Germanic vessels with Roman elements are produced. The spectrum ranges from the adaptation of whole vessels to copies of special details, e.g. Eggers 6/8, Straume IX or Dragendorff 37. These vessels are often found in graves, but do also appear in Germanic settlements. They have become evidence for western Germanic pottery and its profiles, especially the 'Elbgermanic' ware, having developed closely along the lines of objects of Roman origin. The importance of these pottery finds to the investigation of development processes during the relevant centuries is demonstrated. The results are interpreted with reference to the relationship between the Imperium Romanum and its neighbours; they also reflect the intensive trade relations between Romans and the native population of Germania Magna. This article is a shortened version of a longer paper that will be published in 2005/06 in the *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission*.

Germans, ceramic, imitations of Roman vessels

Studny z doby stěhování národů v Hostivici-Paloukách (okr. Praha-západ)

Völkerwanderungszeitliche Brunnen in Hostivice-Palouky (Bez. Prag-West)

Ivana Pleinerová

Předloženo redakci 21. 1. 2005

V rámci rozsáhlého záchranného archeologického výzkumu v lokalitě Hostivice-Palouky (okr. Praha-západ) bylo v roce 2002 kromě jiného prozkoumáno sídliště z mladší fáze doby stěhování národů a nedaleko od něho, výše na svahu skupina, soudobých studní s dřevěnou konstrukcí. U dvou z nich byla výdřeva dobře zachována. Šlo o typ komorových studní, které se v provedení konstrukce lišily. V prvním případě byla masivní konstrukce fixována naražením dřev do stěn studniční jámy, ve druhém případě šlo o jednoduché bednění. Pro stavbu studní bylo použito dubové dřevo. Přestože dendrochronologická analýza neumožnila absolutní datování studní, přinesla informace o jejich vzájemném chronologickém postavení a byla podkladem i pro úvahy o určité stabilitě tehdejšího osídlení. Výdřeva studní pochází ze stromů kácených postupně v průběhu 26 let. Výsledky získané pomocí dendrochronologie byly potvrzeny datováním radioaktivním uhlíkem C14 metodou AMS. Vzhledem k časovému zařazení do mladšího stupně doby stěhování národů patří studny k výjimečným nálezům.

stěhování národů, sídliště, studny, dřevěná konstrukce, dub, dendrochronologie, radiokarbonové datování

Migration Period wells from Hostivice-Palouky (Prague-West district)

Extensive rescue excavations at Hostivice-Palouky (Prague-West district) in 2002 allowed, amongst other things, investigation of a settlement from the later phase of the Migration Period, and, nearby, further up the slope, of a group of contemporary wells with wooden structures. In two of these the wooden cladding was well preserved. They represent a type of chambered well, differing in their construction. In the first case the massive structure was fixed by wooden tapping to the walls of the well pit, while in the second it was simple boarding. Oak wood was used. While the dendrochronological analysis did not allow for an absolute dating of the wells, it did yield information regarding their relative chronology, and was the precondition for consideration of a certain stability in the local settlement. The well linings were made of wood from trees that were felled over a 26-year period. The results obtained through the use of dendrochronology were confirmed by the dating of radioactive carbon using the C-14 AMS method. Given their period (later phase of the Migration Period), these wells are an exceptional find.

Migration Period, settlement, wells, wooden construction, oak, dendrochronology, radiocarbon dating

Nové objekty kultury s keramikou pražského typu z Roztok u Prahy

Neue Objekte der Kultur mit Keramik des Prager Typus aus Roztoky bei Prag

Nada Profantová

Předloženo redakci 8. 3. 2004, upravená verze dne 27. 4. 2005

Při archeologickém výzkumu polykulturní lokality v Roztokách u Prahy (např. Gojda – Kuna 1985), bylo v roce 2001 zkoumáno 12 sond. V 9 z nich bylo odkryto celkem 15 zahloubených objektů. Dva z nich datujeme do neolitu (obj. 1105 a 1106 v sondě 51), jeden nejspíše obecně do mladšího pravěku. Zbývající náleží ranému středověku, i když u některých kúlových jamek je toto datování pouze hypotetické. Šest zahloubených objektů (1094, 1096, 1097, 1098, 1100, 1104) interpretujeme jako zahloubené domy-polozemnice, obj. 1095 jako oválnou jámu. Jeden objekt zjištěný na samé hraně zkoumané plochy byl jen registrován, ale nezkoumán. Dům 1094 byl porušen domem 1104. Stratigrafie potvrdila relativně mladší stáří zdobené keramiky pražského typu. Dům 1096 měl kamennou pec i ohniště a sloužil zřejmě jako dílna. Dva domy (1097 a 1104) a jáma 1095 náležejí nejmladší fázi areálu – R III. V raně středověkém obytném areálu v Roztokách u Prahy bylo doposud odkryto 128 domů z časně slovanského období s keramikou pražského typu. Archeologický výzkum v roce 2001 přinesl i důležité paleobotanické poznatky.

střední Čechy, Roztoky u Prahy, raný středověk, pražský typ – 6.–7. stol., obytný areál, domy-polozemnice, tyglíky

New Early Medieval features with Prague type pottery from Roztoky near Prague

During the archaeological excavation of a polycultural site at Roztoky u Prahy (e.g. Gojda – Kuna 1985), 12 sondages were investigated in 2001. 15 sunken features altogether were uncovered in 9 of them. We date two of them to the Neolithic (feature 1105 and 1106 in sondage 51), one most probably prevalently to later prehistoric times. The remaining ones belong to the Early Medieval Period, even if in the case of several round pits this dating is purely hypothetical. We interpret six sunken features (1094, 1096, 1097, 1098, 1100 and 1104) as semi-sunken dwellings and feature 1095 as an oval pit. One feature that was discovered in the same corner of the investigated area was only registered but not excavated. House 1094 was disturbed by house 1104. The stratigraphy was confirmed by the relatively late age of the Prague type decorated pottery. House 1096 had a stone oven and fireplace and evidently served as a workshop. Two houses (1097 and 1104) and pit 1095 belong to the most recent phase of the area – R III. So far 128 houses belonging chronologically to the Slav period with Prague type pottery have been uncovered in the Early Medieval residential area in Roztoky u Prahy. The archaeological excavation in 2001 also yielded important palaeobotanic information

Central Bohemia, Roztoky u Prahy, Early Medieval, Prague type – 6th–7th century, residential area, semi-sunken dwellings, crucibles

Budní hospodářství v Krkonoších z pohledu archeologie

Die Baudenwirtschaft im Riesengebirge aus archäologischer Sicht

Olga Hartmanová

Předloženo redakci 12. 3. 2004

V 17.–19. století se v Krkonoších rozvinulo tzv. budní hospodářství – letní využívání nejvyšších partií pohoří k získávání sena a pastvě dobytka, jehož mléko bylo v horských boudách zpracováváno na máslo a sýry. Tento způsob hospodaření má původ v Alpách a do Krkonoš byl přenesen dřevaři. Realizován tu byl v poněkud pozměněné formě. K postupnému omezování budního hospodářství přispěly snahy o ochranu lesa a rozvoj turistického ruchu na konci 19. století; k definitivnímu zániku pak došlo po odsunu německého obyvatelstva po 2. světové válce. Tento nedávný a relativně poměrně rychle zaniklý způsob života se výrazně odrazil ve vzhledu krkonošské krajiny. Na lokalitě Čertova louka byla provedena terénní nedestruktivní prospekce a dokumentace reliktních čtyř zaniklých bud, jejich hospodářského zázemí a komunikací. K doplnění obrazu byly využity výsledky archeologického výzkumu jedné z nich. Analyzovány byly také písemné, kartografické a ikonografické prameny. Výsledkem je kromě zjištění charakteru zástavby a využívání prostoru na lokalitě také detailní pohled do vybavení letní krkonošské boudy.

severovýchodní Čechy, Krkonoše, novověk, vysokohorské hospodaření, sezónní osídlení, horská bouda, švýcarské Alpy

Transhumance in the Krkonoše Mountains from the archaeological perspective

In the 17th–19th centuries, a transhumant economy – that is, the summer use of the highest parts of the mountains for the gathering of hay and pasturing of livestock, from whose milk butter and cheese were made in mountain cabins – developed in the Krkonoše Mountains. This system of agriculture has its origin in the Alps, and was brought to the Krkonoše Mountains by woodcutters; it was applied here in a somewhat altered form. Attempts to protect forestry and the development of tourism at the end of the 19th century contributed to the restriction of the transhumant economy; its definitive end, however, came with the expulsion of the German population after the Second World War. This recent and relatively rapid decline of a way of life has been markedly reflected in the appearance of the landscape of the Krkonoše Mountains. At Čertova louka non-destructive field survey was undertaken with the documentation of the relicts of four abandoned structures, their outbuildings and lines of communication. The picture was further filled out by the results of the archaeological excavation of one of these. Written, cartographic and iconographic sources were also analysed. Results include not only the confirmation of the character of the buildings and the use of space at the site, but also a detailed view of the outfitting of summer cabins in the Krkonoše Mountains.

North-East Bohemia, Krkonoše Mountains, Modern period, Alpine economy, seasonal settlement, mountain cabins, Swiss Alps

Recenze – Rezensionen – Reviews

Andreas Dirian

Sesselfelsgrotte V

Das späte Jungpaläolithikum und das Spätpaläolithikum der oberen Schichten der Sesselfelsgrotte

Hugo Obermaier-Gesellschaft – c/o Institut für Ur- und Frühgeschichte Erlangen. Saarbrücker Druckerei und Verlag, 2003. Band 9 der Quartär-Bibliothek.

291 stran, se 108 textovými tabulkami, 51 obrázky a 38 obrazovými tabulemi.

ISBN 3-930843-86-2

ISSN 0480-9106

Recenzoval:

Petr Šída

Národní muzeum, Václavské nám. 68, CZ 115 79 Praha 1, petsida@seznam.cz

Edice Quartär-Bibliothek, založená původně Lotharem Zotzem a dnes spravovaná Giselou Freund a Ludwigem Reischem, přináší další knihu věnovanou paleolitickému a mezolitickému osídlení údolí dolního toku řeky Altmühl. V této práci se Andreas Dirian zaměřil na pozdní mladý a pozdní paleolit svrchních vrstev jeskyně Sesselfelsgrotte. Výzkum této lokality započal v roce 1964 a pokračoval až do roku 1977, další pokračování pak proběhlo v roce 1981. Z počátku probíhal pod vedením L. Zotze a po jeho smrti jej pak vedla G. Freundová spolu s dalšími spolupracovníky (Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Erlangen-Nürnberg). Abri Sesselfelsgrotte leží ve stěně údolí tvořené masivními vápenci svrchní jury stupně malm epsilon a zeta. Orientované je k jihozápadu, šířka kryté plochy je 10 m, hloubka abri 7 m.

Ve svrchní části stratigrafické sekvence byly zachyceny vrstvy, které mohou být na základě stratigrafických a sedimentologických pozorování zařazeny do pozdního glaciálu. Vrstva C2 se pravděpodobně formovala v prvním období tundry (konec chladného období vrcholu glaciálu, 14 ka), vrstva C1 pak v období přechodu do komplexu oscilací Bølling-Allerød (13 ka). Horizonty B3 a B2 se zformovaly na konci pozdního glaciálu během mladšího období tundry (mladší Dryas).

Artefakty byly zkoumány v rámci geologických horizontů B a C. Rozlišení na archeologické horizonty probíhalo až v rámci zpracování souboru. Důsledným sledováním prostorových vztahů mezi artefakty mohly být vyčleněny již zmíněné archeologické horizonty. Míšení mezi horizonty bylo zaznamenáno, bylo ale málo časté a omezené na určité zóny. Nejnižší horizont C2 obsahoval inventář starší fáze středoevropského magdalénienu, horizont C1 pak industrii pozdního magdalénienu s hroty s retušovaným bokem.

Vrstva C2 byla zachycena v tloušťce od 20 do 50 cm a obsahovala zbytky dvou ohnišť. První ve čtverečních metrech X5–X7 má protáhlý vyklenutý tvar a je vyloženo kameny. Druhé ohniště oválného tvaru bez kamenného vyložení bylo nalezeno v metru C5. Z horizontu C2 pochází na 2256 artefaktů. Zastoupeny jsou tři typy surovin: křemene a knollenhornstein ze 37 % a plattenhornstein z 25 %. Provedené analýzy rozptylu artefaktů ukazují na strukturaci osídlení. Přepálené artefakty se kumulují v prostoru velkého ohniště u jeho severní stěny. Nejvíce

artefaktů se našlo ve čtverci B6 a Z5 (v návaznosti na ohniště na vedlejší ploše). Stejný je i rozptyl malých úštěpů (do 2 cm). Výrobní (pracovní) prostory jsou tedy vázány do blízkosti ohnišť. Obdobný, i když mírně modifikovaný, je obraz přítomnosti čepelí, ty mají stejná maxima, oproti úštěpům však mají další maxima i v ploše velkého ohniště a v celém jeho okolí. Skládanky jsou nejvíce vázány na maxima výskytu industrie a na větší ohniště. Vedle toho se pohybují hlavně v okapové části převisu a mimo něj. Naopak skládanek směřujících do vnitřní plochy převisu je málo.

V souboru bylo identifikováno 17 jader, 695 čepelí a jejich fragmentů, 412 úštěpů a 120 nástrojů, zbytek tvoří šupinky (cca polovina souboru) a zlomky (400 kusů). Mezi nástroji můžeme nalézt čepel a hroty s retušovaným bokem, rydla, škrabadla, čepele s terminální retuší a vrtáky. Mezi ostatními nálezy můžeme zmínit tenký, 2,5 cm dlouhý, z kosti vybroušený artefakt. Dále byly na rovné ploše jednoho bloku vápence rozpoznány ryté linie.

V horizontu C2 existují doklady složitějších struktur dobře organizovaného sídliště užívaného větší skupinou lidí po delší období (několik týdnů). Sídliště pravděpodobně sloužilo jako základna pro jarní lov sobů a koní. Nalezené artefakty souvisí s procesem zpracování ulovené zvěře a výrobou loveckých zbraní.

Vrstva C1 byla rozšířena po celé ploše abri, chyběla pouze v místech recentního porušení (výkop pro sklep). Bylo v ní nalezeno jedno velké oválné ohniště ve čtvercích X a Z 5–6. Plocha ohniště nebyla vyložena kameny, dochovala se část konstrukce ohrazení ohniště po obvodu. V roce 1969 byl ve čtverci Z3 pouze 5 cm od severní stěny abri a 0,5–6 cm pod rozhraním vrstev C1 a C2 nalezen depot 4 připravených jader z plattenhornsteinu a 3 čepelí. Jádra bylo možné spojit s několika úštěpy z vrstvy.

Z vrstvy C1 pochází 2023 artefaktů. Dominující surovinou (80 %) je knollenhornstein. Struktura lokality je jiná než v předchozí vrstvě. Největší koncentrace artefaktů jsou ve čtvercích Z5 a A5, dále pak v řadě B6 až X6. Osídlení má pouze jedno jádro vázané na plochu na jih od ohniště. Ještě přesněji zobrazují pracovní místo skládanek. Jejich největší kumulace byla nalezena ve čtverci A5, menší pak v okolí do vzdálenosti 2 až 3 m.

Okolo 55 % procent industrie tvoří malé šupinky o velikosti do 2 cm. Z ostatních typů bylo v souboru určeno 31 jader, 451 čepelí, 523 úštěpů a 100 nástrojů. Mezi nástroji můžeme nalézt hroty s retušovaným bokem, čepele s retušovaným bokem (nože), rydla, škrabadla a vrtáky. Zajímavý je popis obsahu depotu, většina artefaktů, které jdou spojit s artefakty depotu, byla nalezena v ohništi (Z5) a v místě nejvyšší koncentrace skládanek (A5 – pracovní místo). Jádra nalezená v depotu tedy byla připravena na místě u ohniště a pak byla uložena pro budoucí vyzvednutí.

Horizont C1 je pozůstatkem mnohem menšího, přechodného sídliště, na kterém malá skupina lidí a možná dokonce pouze jeden člověk připravoval hlízy silicitu k výrobě polotovarů a retušovaných nástrojů. Nejspíše se jedná o letní tábořiště.

Vrstva B3 nebyla zastížena v celé ploše abri. Uvnitř a v západní části vchodové partie byla zničena moderními zásahy. Konstrukce ohniště nebyly zaznamenány, pouze na hranici čtverců B4 a B5 bylo zaznamenáno probarvení indikující hoření ohně, další probarvení pak bylo nalezeno ve čtverci Z6. Z tohoto horizontu pochází 507 artefaktů. Z 92 % byl jako surovina používán knollenhornstein, 5,7 % souboru je vyrobeno z křemence. Artefakty vykazují dvě výrazné koncentrace, jedna se nachází ve čtverci Z6

(v asociaci s probarvením indikujícím ohniště), druhá ve čtverci B6 (opět v asociaci s probarvením). Skládánek bylo v tomto souboru zjištěno pouze několik.

Okolo 50 % souboru tvoří šupinky. Z ostatních typů bylo identifikováno 9 jader, 122 čepelí, 109 úštěpů a 32 nástrojů. Mezi nástroji můžeme nalézt čepel a hroty s retušovaným bokem, rydla, škrabadla a čepel s koncovou retuší.

Vrstva B2 byla zastížena ve střední části abri, její mocnost je mezi 10 až 20 cm, v jihozápadní stěně sond pak až 60 cm. V této vrstvě chybí ohniště, které by se projevovало probarvením podloží. Uhlíky byly nalezeny v metrech C6 a malé úlomky uhlíků pak ve čtvercích C7–C9 a D6–D7. V tomto prostoru se ohniště pravděpodobně nacházelo. Z horizontu B2 pochází 480 artefaktů, převážující surovinou (91 %) je knollenhornstein. Křemenec je doložen jako surovina u 6 % artefaktů. Artefakty se koncentrují do prostoru předpokládaného ohniště a jihozápadně od něj. Oproti všem předchozím horizontům není jádro osídlení u severní stěny abri, ale je vysunuto jižním směrem do prostoru okapu převisu.

Šupinky tvoří 30 % souboru. Z ostatních typů bylo identifikováno 13 jader, 148 čepelí, 158 úštěpů a 60 nástrojů. Mezi nástroji se nachází čepel a hroty s retušovaným bokem, rydla, škrabadla a čepel s koncovou retuší.

Horizonty pozdního glaciálu B3 a B2 mají podle nálezů (otupené čepelky, krátká škrabadla) vztah k pozdně paleolitické skupině Federmesser. Oba horizonty mohou být interpretovány jako pozůstatky základních táborů různé délky trvání, které sloužily jako základny pro lovecké výpravy do okolí.

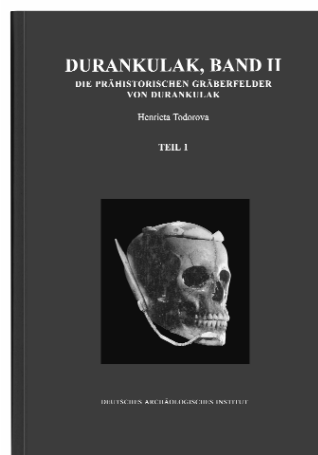
Srovnání nálezů a struktur ukazuje některé rozdíly mezi horizonty C2 a C1 na jedné straně a pozdně paleolitickými horizonty B3 a B2. Nejvýraznější změnou je velikost a struktura osídlení, složení inventáře kamenné industrie a nástrojů. Viditelná je tendence přesunu jádra osídlení z vnitřku převisu do jeho okraje.

Na závěr práce je připojeno shrnutí současného stavu poznání pozdně glaciálního osídlení Bavorska. Dirianova práce představuje velice dobře zvládnutou materiálovou práci věnovanou období velkých změn na konci poslední doby ledové a na počátku holocénu. Přináší řemeslně dobře provedenou analýzu kamenné industrie spolu s planigrafickým vyhodnocením výzkumu. Práce je tak důležitá nejenom pro odborníky na uvedené období, protože informuje o velkém množství stratifikovaného materiálu, který navíc patří do středoevropského rámce, ale sáhnout by po ní měli i ti, kteří se chtějí poučit o základních metodách planigrafické analýzy sídliště. Z metodického hlediska práci doporučuji i odborníkům, kteří zkoumají jiná období, než je paleolit, protože metodika podrobné analýzy sídliště je nezávislá na stáří lokality.

Henrieta Todorova (Hrsg.)

Durankulak, Band II

Die prähistorischen Gräberfelder von Durankulak

Deutsches Archäologisches Institut – Berlin, Publishing House Anubis Ltd. Sofia 2002.

ISBN 954-426-465-5

ISBN 954-426-466-3

Recenzoval:

Jan Turek

Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšínami 3/448, CZ 100 00 Praha 10, turekjen@quick.cz

Teil 1 (Textteil). Herausgegeben von Henrieta Todorova.

359 str. textu, 294 obr. v textu, 27 tab. v textu, 10 map, bulharské, francouzské a anglické résumé.

Teil 2 (Katalog, Farbabbildungen Verzeichnisse, Tableaus, Faltpäne). Herausgegeben von Henrieta Todorova. Die Autoren: Henrieta Todorova, Todor Dimov, Javor Bojadžiev, Ivan Vajsov, Kalin Dimitrov und Maja Avramova.

162 str. textu, 28 obrázků v textu, 6 barevných vyobrazení, 2 tabulace, 203 tabulek, příloha – 3 rozkládací plány.

Tato rozsáhlá dvojdílná publikace shrnuje 23 let systematického výzkumu. Dvanáct výzkumných sezón proběhlo v letech 1979–1990 paralelně s výzkumem sídliště na „Velkém ostrově“. Plošným odkryvem a strojovou sondáží bylo odkryto 5500 m². Dlouholetý terénní výzkum a vědecká analýza archeologických dat z pohřebiště v Durankulaku přinesly velké množství informací, jejichž interpretace významně přispívá k hlubšímu poznání společnosti balkánského neolitu v 5. a 4. tisíciletí před Kristem. Zcela výjimečnou příležitostí byla možnost prozkoumat celý pohřební areál rozsáhlým mnohasezónním systematickým plošným výzkumem. Výzkumem byly zachyceny a dokumentovány 1204 pravěké hroby. Tento výjimečný soubor pohřebních nálezů umožnil detailní sledování dlouhodobé kontinuity pohřebních aktivit v rámci jednoho funerálního areálu včetně sledování proměn v pohřebním ritu a reprezentace společenských vztahů v pohřební symbolice. V rámci tohoto výzkumu byly sledovány nejen chronologické otázky, ale také doklady duchovní sféry komunit žijících a pohřbívajících v Durankulaku. U dochovaných kostrových pohřbů byla sledována orientace těla ke světovým stranám rovněž jako uložení zesnulého na levý/pravý bok či nznak. Tento symbolický fenomén známý z mnoha pravěkých kultur i některých současných předindustriálních společností byl uplatněn ve všech obdobích pozdního neolitu a eneolitu, jejichž pohřby byly v Durankulaku zachyceny. Muži bývali ukládáni v natažené poloze nznak, zatímco ženy byly převážně pochovány ve skrčené poloze na boku, v obou případech byli zemřelí orientováni hlavou k severu. Tento systém pohřební symboliky je charakteristický pro kultury Hamangia a Varna v oblasti severozápadního pobřeží Černého moře. Autoři knihy interpretují tyto pohřební zvyklosti jako dlouhou lokální tradici, pro kterou hledají předobraz již v mezolitickém pohřbívání v povodí dolního Dunaje a upozorňují na odlišnou tradici neolitického a eneolitického pohřebního ritu v bulharském vnitrozemí, kde byli zemřelí bez rozdílu ukládáni hlavou k východu. Jako příklad uvádějí okrové hroby, kde byli zesnulí ukládáni ve skrčené poloze na levém boku, hlavou k východu, jejich pohled tedy směřoval k jihu.

Mezi pohřebními nálezy z Durankulaku byly odkryty též hroby nejstarší fáze kultury Hamangia, což mělo značný význam pro hlubší poznání počátku této kultury. Právě na základě zmíněných nálezů se autoři distancují od dříve diskutované myšlenky počátků této kultury v Anadolii a předkládají vlastní model neolitizace severozápadního Černomoří, který se v mnohém liší od zbytku Balkánského poloostrova. Autoři považují za prokázané, že v Dobrudže a v oblasti dunajské delty došlo k neolitizaci poněkud později než v sousedních oblastech a že v tomto procesu hrály svou roli předneolitické populace. Archeozoologická data získaná v Durankulaku naznačují, že divoký osel (*Equus hydruntinus*) byl ještě v průběhu 5. tisíciletí před Kristem specializovaně loven až do svého definitivního vymření. V časně hamangijském pohřbívání lze pozorovat mírný nárůst významu muže, což autoři interpretují jako doklady prvotního uplatnění patriarchálního modelu společnosti ještě před úplnou neolitizací Dobrudže.

Eneolitické pohřby byly provázány celou řadou kamených artefaktů, které hrály významnou roli v pohřebních zvyklostech. Některé hroby obsahovaly slabě pálenou keramiku, zvláště miniaturní misky s nápoji a pokrmy pohřbených. Z tohoto období bylo rovněž dokumentováno velmi bohaté spektrum osobních šperků z mořských mušlí, mědi a kostí. Dalšími odznaky společenského statusu byly zbraně, kamenné sekeromlaty a měděné dýky. Za prestižní předměty považují autoři také široké spondylové náramky či misky na plášťových nožkách. Lze předpokládat, že mnohé z pohřebních přídavků souvisí s jistou formou kultu předků. Zvláště keramické nádoby s potravinovými milodary mohly hrát významnou společensko-symbolickou roli ve smyslu kontaktu duše zemřelého s dušemi dříve zesnulých předků a hostiny symbolicky prezentující status právě zesnulé osoby. Možným etnologickým analogiím celé řady symbolických jevů a součástí výbavy a ozdoby těla je věnována zvláštní kapitola G. Schwarz-Mackensen. Na základě komplexní analýzy společenských vztahů eneolitických komunit pohřbívajících v Durankulaku autoři soudí, že místní společnost byla součástí prvotních evropských protocivilizací. Nejstarší pohřby pocházejí z poloviny 5. tisíciletí před Kristem, patří tedy do čtvrté fáze kultury Hamangia. Následný vývoj pohřebiště zahrnuje celý průběh kultury Varna, až po období jejího zániku. Nálezy z Durankulaku svědčí o rozsáhlých dálkových kontaktech ve smyslu kulturní výměny a obchodu v období závěru neolitu a v eneolitu. V nejstarších zastoupených fázích kultury Hamangia se kulturní výměna odehrávala především ve východo-západním směru. Jednou z hlavních komodit, na nichž byla založena směna v období závěru neolitu, byly spondylové mušle, které se proti proudu Dunaje šířily na východ do vinčanského kulturního prostředí. V období eneolitu došlo v meziregionálních vztazích k reorientaci a kulturní styky jsou doloženy především pro směr severo-jihní. Tyto kontakty jsou spojeny především s obchodem se zlatem a mědí pocházejícími ze západopontské oblasti. Styky se severovýchodní periferií jihovýchodní Evropy jsou dokumentovány v široké kontaktní zóně kultur Kodžadermen Gumelnița a Cucuteni Tripolie, přičemž velmi významným spojujícím elementem byla kultura Varna. Touto problematikou se v knize obšírně zabývá V. Slavčev, zatímco T. Dimov se zaměřil na pohřebiště časně kultury Hamangia v oblasti Dobrudže a Varny.

Ne všechny pohřební monumenty v Durankulaku pocházejí z výše uvedených období, je třeba zmínit také sedmáct mohyl časně (proto) doby bronzové ze 4. tisíciletí před Kristem. Tyto pohřby a především nálezy (včetně digitální trojrozměrné rekonstrukce uložení těla zemřelého v hrobě 982) prezentuje ve zvláštní kapitole I. Vajsov. Ze srovnání pohřebního ritu neolitických a eneolitických pohřebních komponent v Durankulaku s dobou časně bronzovou autoři vyvozují přesnou vývojovou paralelu s prostředím stepí severního Pontu a předpokládají, že jde

o první doklady přesunu obyvatelstva z této oblasti do Dobrudže. Lidé v tomto období již disponovali znalostí arzenových slitin mědi, což byla velmi významná technologická inovace směřující k plně rozvinuté době bronzové.

Z nekropole v Durankulaku bylo datováno jen šest radiokarbonových vzorků, pět z nich z kostí a jeden z makrozbytku dřeva. Radiokarbonové datování bylo provedeno laboratoří v Hannoveru a jeho výsledky včetně propojení s relativní chronologií pohřebiště provedl J. Bojadžiev. Chronologii lze tedy shrnout takto:

Pozdní neolit – starší fáze kultury Hamangia I–II, 5250/5200 (?) – 4950/4900 cal. BC.

Časný eneolit – Hamangia III, 4950/4900 – 4650/4600 cal. BC.

Střední eneolit – Hamangia IV, 4650/4600 – 4550/4500 cal. BC.

Pozdní eneolit – kultura Varna I, 4550/4500 – 4450/4400 cal. BC.

Pozdní eneolit – kultura Varna II–III, 4450/4400 – 4250/4150 cal. BC.

Henrieta Todorova sestavila rozsáhlý vědecký tým, který komplexně zpracoval velké množství pramenů archeologické i přírodovědné povahy. T. Domov shrnul průběh, rozsah a metodiku terénních prací. Sama editorka se ujala zpracování pohřební keramiky, pohřebního ritu a sociální struktury ve vztahu k jednotlivým společenským kategoriím a chronologii pohřebiště. Představuje rovněž přehled horizontální strategie, chronologie pohřebiště a nálezů. Pohřebním konstrukcím se věnoval J. Bojadžiev. Z nekeramických artefaktů je třeba zmínit broušenou industrii, především sekery a sekeromlaty, ale také neobvyklou mramorovou rourku (pravděpodobně ozdobného účelu) nebo dvojdielné brousky na ratiště šípů. Analýzu broušené industrie včetně petrografického určení některých materiálů prezentoval K. Dimitrov. Pazourková štipaná industrie byla zpracována v analýze N. Sirakova, na niž navazuje funkční analýza sílexů M. Gurové. Pozoruhodnou problematiku idolů v podobě lidských, respektive ženských figurek zpracoval I. Vajsov. Jde o figurky se širokými boky, malými prsy a jen stylizovanou kvadraticky formovanou hlavou. Paže jsou buď rozpaženy, tvořící tak s hlavou kříž, nebo složeny na břiše. Figury buďto stojí (či leží?) v mírně zakloněné pozici nebo jsou ztvárněny jako sedící. 16 idolů bylo objeveno v 11 pohřebních kontextech. Nejčastěji se idoly vyskytly v tzv. kenotafech, tedy v hrobech neobsahujících ostatky zemřelého.

Otázkou orientace těl zemřelých ke světovým stranám, respektive k východu a západu slunce, v Durankulaku řešil K. Dimitrov.

Velmi významnou je též paleodemografická studie H. Todorové, která shrnula demografickou strukturu pohřebního areálu jak v průběhu celého jeho trvání, tak také pro jednotlivá archeologická období. Na základě antropologického odhadu pohlaví a archeologického předpokladu genderu jedinců Todorova určila 674 pohřbů dospělých, u kterých mohly být posouzeny kosterní pozůstatky (168 hrobů bylo natolik postiženo zánikovou transformací, že nebylo možné získat relevantní antropologická, respektive demografická data), z toho bylo 403 mužů a 271 žen. Pro neolitickou a eneolitickou nekropoli v Durankulaku je charakteristický velmi nízký počet dětských pohřbů. Nebyl dokumentován ani jeden pohřeb dítěte, které by zemřelo ve věku 0–4 roky, pro věkovou kategorii 5–9 let bylo evidováno jen 11 pohřbů (4,68 % všech známých pohřbů) a jen 6 objevených jedinců bylo ve věku 10 až 14 let. Úplná absence pohřbů nejmladších dětí je v zásadním rozporu s vysokou úmrtností v tomto věku u předantibiotických populací. Pro srovnání, na raně středověkém pohřebišti 10. století v Durankulaku (*Йорданов – Чолаков 1989*) bylo zastoupení nejmladších dětí značné, 114 jedinců, tedy 53,3 % všech pohřbených, byly děti do 4 let. To by také odpovídalo demografickému předpokladu

počtu dětí v předindustriální komunitě. Absence dětských pohřbů na pravěkem pohřebišti v Durankulaku je tedy zcela jistě výsledkem striktního uplatnění odlišných pohřebních zvyklostí v případě dětí nejnižších věkových kategorií a jejich pohřbů archeologicky nerozpoznatelným způsobem (cf. Häusler 1966; Turek 2000). Počet chybějících dětí Todorova rekonstruovala na základě známých demografických modelů na 50–65 % živé komunity (Weiss 1973; Neustupný 1983). Souhrnný rekonstruovaný počet členů komunity, která v Durankulaku pohřbívala po dobu nejméně 800 let, je 1427, přičemž pro delší úsek užívání pohřebišti v období kultury Hamangia je předpokládáno 1026 jedinců a pro období kultury Varna 401 individuum. V demografické analýze využila Todorova pro srovnání jednak demografická data z bavorského pohřebišti kultury s lineární keramikou z Aiterhofen-Ödmühle (Nieszery 1995), dále již zmíněné místní raně středověké pohřebišti, a nálezy z raně industriálního Bulharska roku 1881. Pro neolit a eneolit byla nejvyšší (více než 30%) pravděpodobnost úmrtí u žen byla stanovena na 20–24 let. To souvisí s reprodukčním věkem a úmrtím při porodu, nebo v důsledku opakovaných porodů. Nejvyšší pravděpodobnost úmrtí u mužů je přibližně 27 % v intervalu 25–29 let.

Samostatný blok kapitol představuje příspěvek přírodních věd ke komplexní analýze pohřebního areálu v Durankulaku a jeho prostředí. A. Spassov a N. Iliev provedli archeozoologickou analýzu na pozůstatcích potravinových mlodarů. Skladba zvířecích druhů, domestikovaných či divokých, v kontextu pohřebišti zcela odpovídá nálezům známým ze současných sídlišť v této oblasti. Rozdíl může být pozorován snad jen v sídlištní absenci kostí divokého koně, které byly zachyceny hned ve třech hrobech. Nejčastěji zastoupeným druhem v pohřebních kontextech z Durankulaku byl osel, jehož kosti se vyskytly celkem ve 112 hrobech a téměř ve dvou třetinách hrobů z období neolitu. Dalšími nejčastěji zastoupenými druhy byl tur (v 65 hrobech), ovce či koza (ve 44 hrobech) a srna (ve 27 hrobech). Mnohem méně je zastoupeno prase domácí (4 případy), jelen (4 případy) a pes domácí (3 případy). Ojediněle byl dokumentován pratur a medvěd. Případy pohřbů s lebkami zvířat a otázky masitých mlodarů shrnula ve svém příspěvku M. Avramova. Nálezy ozdob z mořských mušlí zpracovala H. Todorova, přičemž 10 artefaktů bylo analyzováno M. Tichomirovou z hlediska míry izotopu 18O a 13O. Mušle byly použity pro výrobu šperků, především náramků a nápažníků, ale také perforovaných ozdobných destiček jako součástí náhrdelníků. Užívány byly především tyto druhy: *Spondylus gaederopus* Linné, mušle z rodiny *Unionidae*, *Dentalium vulgare* a *Cardium*. H. Todorova analyzovala rovněž nálezy jeleních grandlů, které byly perforované a navlečené v náhrdelníku, parohových artefaktů a ozdob z kančích klů. Šperky jako takové byly zpracovány M. Avramovou včetně analýzy jejich příslušnosti k genderově specifickým pohřebním výbavám a věkovým kategoriím zemřelých. Dokumentována je rovněž chronologická proměna volby šperku v průběhu osmi století užívání pohřebišti. Pozoruhodné jsou kostěné ozdobné komplety zdobící čelo, skráně i část obličeje, nebo dokonce měděné ozdobné objímky zubů.

E. Božilova a S. Tonkov zpracovali palynologickou analýzu. Analyzován byl vrt označený jako Durankulak 2, který dosahoval hloubky 6 metrů. Za místo odběru byla zvolena předpokládaná komunikační oblast na západním břehu jezera.

Kapitola o fyzické antropologii pravěké populace Durankulaku byla zpracována Y. Jordanovem a B. Dimitrovou.

K. Dimitrov provedl metalografickou analýzu a zpracování kovových (měděných a zlatých) předmětů z pohřebních kontextů. M. Avramova shrnula pozorování o barvivech vyskytujících se v hrobech, a to buď na dně nebo na kostře. Nejčastěji šlo o červené barvivo, případně popel a drcené mušle, vypálený vápenec, okr a další anorganické materiály. Jedním z velmi důležitých zjištění bylo vymezení západního

Pontu jako zdrojové oblasti měděných rud, zlata, chalcedonů a obsidiánů v druhé polovině 5. tisíciletí před Kristem. Toto zjištění má rovněž značný význam v souvislosti s rekonstrukcí procesu prvotní metalurgie na Balkáně.

Geomorfologická studie lokace pohřebišti ve vztahu k současné hladině a rozsahu pobřeží Černého moře dovozuje rekonstruovat období postglaciální transgrese na období okolo roku 4300 před Kristem (6300 BP). Období transgrese bylo také velmi dobře zaznamenáno v pylovém spektru z Durankulackého jezera.

Druhý díl knihy obsahuje katalog synopticky zpracovaný v němčině a bulharštině, seznam hrobů v chronologickém pořádku, archeometalurgickou databází a 203 celostránkových tabulek, vždy s označením čísla hrobu, případně pohlaví jedince v grafickém znaku. Součástí druhého dílu jsou tři velkoformátové plány zobrazující prostorovou distribuci chronologických komponent, hroby a typy jejich hrobových konstrukcí a orientaci těl pohřbených.

Celá publikace je významným příspěvkem ke studiu neolitu a eneolitu Balkánského poloostrova a představuje rozsáhlé dílo početného a fundovaného vědeckého kolektivu. Při hodnocení komplexnosti celého projektu však nelze nezmínit téměř úplnou absenci prostorového hodnocení zjištěných struktur. Pouhé grafické vynesení některých jevů do plánů (Flatplan 1–3) jistě nemůže být dostačující. Prostorovou analýzou pohřebních areálů se v současné archeologii zabývá stále více studií, například práce obsažené ve sborníku příspěvků ze stejnojmenné sekce konané v rámci 8. setkání EAA v Soluni (Šmejda – Turek 2004). Takto rozsáhlý pohřební areál s velkým množstvím kvalitně zpracovaných dat vyžaduje zcela nezbytně vhodně volenou metodu prostorové analýzy, pro kterou se přímo nabízí zpracování v rámci Geografických Informačních Systémů.

Literatura

Häusler, A. 1966:

Zum Verhältnis von Männern, Frauen und Kindern in Gräbern der Steinzeit. Arbeits und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Bd. 14/15, pp. 25–73.

Йорданов, Й. – Чолаков, В. 1989:

Антропологични данни от изследването на костните останки на погребаните в средновековия некропол до с. Дуранкулак. In: Тодорова, Х. (ed.): Дуранкулак I. Sofia, 271–294.

Neustupný, E. 1983:

The demography of prehistoric cemeteries — Demografie pravěkých pohřebišti, Památky archeologické 74, 7–34.

Nieszery, N. 1995:

Linearbandkeramische Gräberfelder in Bayern. Internat. Arch. 16, Espelkamp.

Šmejda, V. – Turek, J. (eds.) 2004:

The Spatial Analysis of Funerary Areas. Plzeň.

Turek, J. 2000:

Being a beaker child. The position of children in late eneolithic society — Děti v období šňůrové keramiky a zvoncovitých pohárů. Postavení dětí ve společnosti pozdního eneolitu. In: In memoriam Jan Rulf, Památky archeologické – Supplementum 13, 424–238.

Weiss, K. M. 1973:

Demographic Models for Anthropology. Memoirs of the Society for American Archaeology 27.

Bertram Samonig**Die Pfahlbaustation des Keutschacher Sees**

Studien zur Pfahlbauforschung in Österreich. Materialien II

S příspěvků O. Cichockého, M. Derr-darského a E. Puchera.

Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission (Hrsg. H. Friesinger), Band 51, Wien 2003. 282 str., z toho 60 tab., dále 55 obr.

ISBN 3210-7

Recenzoval:

Miroslav Dobeš

Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4,
CZ 118 01 Praha 1, dobes@arup.cas.cz

1. *Vorwort*, str. 9–10. 2. *Einleitung*, str. 11. První komplexní publikace nálezů ze sídliště ukrytého dnes pod hladinou Keutschašského jezera. 3. *Geologie des Kärntner Raumes*, str. 12–15. Keutschašské jezero ve stejnojmenném údolí leží uprostřed Korutan, jihozápadně od Celovce a jižně od Wörthského jezera. Za svůj vznik vděčí boční větvi drávského ledovce, který sem zasahoval od západu. Jezero se vytvořilo po jeho ústupu na konci würmu, přičemž na počátku holocénu bylo podstatně větší. 4. *Fundort*, str. 16–17. Uprostřed jezera o rozloze 14 km² se nachází oválná mělčina, resp. křídový hřbet, o rozměrech cca 70 x 30 m, v nejvyšším bodě 1,5 m pod úrovní současné hladiny. Na ní byly v roce 1864 objeveny pozůstatky „nákolní“ osady. 5. *Forschungsgeschichte des Pfahlbautes*, str. 18–29. Cílené vyhledávání nákolí bylo na území naší bývalé monarchie započato v roce 1864, zjevně inspirováno švýcarskými objevy z předchozího desetiletí. Pověřenec císařské akademie věd pro Korutany a Kraňsko, F. von Hochstetter, objevil společně s místním nadšencem J. Ulleptschem téhož roku „nákolní“ osadu uprostřed Keutschašského jezera, vůbec jako první v mocnářství (příslušný výzkum tak začal již tohoto roku a nikoli až 1870 s objevem obdobné situace u Seewalchen na Attersee, jak tradováno v literatuře). Již následujícího roku byla popsána stratigrafie sedimentů mezi kůly (na dně bahno, pod ním písek se schránkami mlžů a konečně ještě níže černá vrstva s keramikou, mazanicí, kostmi, dřevy, uhlíky a dalšími nálezy). Jezero bylo i nadále navštěvováno archeology, k zásadnímu komplexnímu průzkumu sídliště došlo pod vedením G. Moslera až roku 1951, v souvislosti s návrhem na památkovou ochranu. Dokumentační práce byly doplněny i o přírodovědná pozorování. Ta mj. naznačila, že osada byla zřízena na suché zemi, ostrovu uprostřed jezera, který teprve poté padl za oběť vzdušné vodní hladině. Smutnou skutečností zůstává, že s rozvojem „sportovního“ potápění nezůstávají od rabování uchráněny ani podvodní lokality, jak o tom svědčí zprávy místních obyvatel o koších plných nálezů, „suvenýrů“, které si brali potápěči s sebou. 6. *Der Pfahlbau im Keutschacher See* (Otto Cichocký), str. 30–34. V 90. letech bylo provedeno detailní zaměření pole sestávajícího celkem z 1684 kůlů a ležících kmenů. Propojení s plánem publikovaným v roce 1954 G. Moslerem se však nezdařilo. Kůly, částečně vychýlené z vertikály k SZ až SV, byly zjištěny zhruba na ploše vymezené elipsou o rozměrech 65 x 27 m, v hloubce 1,5 až 6,5 m pod dnešní hladinou jezera. Jejich druhové zastoupení není jednotné, vyskytují se duby, buky, olše, lípy, topoly, jasany a jedle. Radiokarbonově bylo datováno celkem 11 vzorků s výsledným rozpětím 4100 až 3700 př.

n. l. Podařilo se též vytvořit relativní dendrochronologickou křivku o délce 294 let, která vykazovala překvapivou shodu s absolutně fixovanou sekvencí dubových letokruhů z Pomohani, potažmo i s výše uvedenými karbonovými daty. U dvou kmenů se zachovanými koncovými letokruhy tak bylo stanoven rok jejich pokácení: 3947 a 3871 př. n. l. Část kůlů patřila dle karbonových dat (celkem 5 vzorků) do 14. a 15. století, zde ovšem není jasné, zda jde o pozůstatky středověkých staveb či o kotevní rybářské piloty. I toto zjištění ztěžuje případnou rekonstrukci půdorysů pravěkých staveb, bez komplexního dendrochronologického datování jednoho každého dřeva vlastně nemožnou. 7. *Ursprung der Pfahlbauten*, str. 35–37. První evropská sídliště zakládaná v zaplavovaných či zamokřených územích (dnes je pro ně místo pojmu Pfahlbauten již vzhledem k nové interpretaci užíváno spíše označení Feuchtbodensiedlungen či Seeufersiedlungen) se objevují v kultuře s keramikou kardiální v Latii a Katalánii v 6. tisíciletí př. n. l. V miléniu následujícím jsou doložena na jihoalpských a švýcarských jezerech a kolem roku 3800 př. Kr. v Bavorsku a Solnohradsku. Pojednávánému nalezišti se polohou a velikostí nejvíce blíží osada na Starnbergerském jezeře v Bavorsku, původně též na ostrově uprostřed jezera, ze sklonku 38. století př. n. l. Podle tamější dobře zachované situace je odhadován počet příbytků u keutschašské osady zhruba na dvacet. 8. *Zur Terminologie des Jungneolithikums*, str. 38–41. Kapitola shrnuje vývoj názorů na kulturní příslušnost Korutan a jejich širšího okolí v mladém neolitu (Jungneolithikum), tj. u nás chronologicky na úrovni raného eneolitu. Autor se kloní k systematické E. Ruttkayové, která v rámci epileny pro Korutany, Štýrsko a jižní Burgenland vypracovala skupinu Kanzianiberg-Lasinja, členěnou na dva stupně, mladší navíc na tři fáze. (Skupina zahrnuje též dřívější Pit-tionioho typ Pölsals-Strappelkogel.) Tato sekvence není čistě typologická, je kromě jiného opřena též o stratigrafická pozorování na štýrském Schlossbergu u Wildonu a ve slovinské Moverně. Materiál z Keutschašského jezera však nemůže přispět k její případné korelaci, neboť jde o nálezy bez vazby ke konkrétní vrstvě či vrstvám. Ty jsou naopak „navěšeny“ právě na schéma E. Ruttkayové. 9. *Das Fundmaterial vom Keutschachersee*, str. 42–48. S příspěvkem R. Sauera (Institut für Silikatchemie und Archäometrie) byly definovány celkem čtyři technologické skupiny keramiky, lišící se zejména použitým ostřivem. Teplota výpalu nepřesáhla 800 °C, neboť při jejím překročení by již docházelo k vypalování vápence, užívaného jako ostřivo u jednoho druhu zboží. Analýze byly podrobeny rovněž zbytky inkrustace, která sestávala z rozemletého vápence pojeného klijem. 10. *Typologie der Keramikgefäße*, str. 49–73. Morfologické spektrum keramiky z naleziště zahrnuje džbány, hrnky, mísy, hrncovité tvary (též nálevkovité) a slabě pohárky. Jako kritérium vyčlenění těch kterých typů dominuje často výzdoba, nikoli pouze tvar, což není analyticky zcela korektní. Podle analogií k okolí se zdá, že na počátku převažují tvary ostřeji profilované s lineárně vedenou výzdobou, které posléze tendují k měkčímu provedení a kurvilineární plošné ornamentaci, od stupně Kanzianiberg-Lasinja I po stupeň IIc. Z českého pohledu tvary často připomínají mladou jordanovskou a postjordanovskou keramikou, což svým způsobem s ohledem na zhruba stejné stáří nepřekvapuje. Jako samoučelné se jeví rozdělení na hrnce s pupky a bez nich (resp. střepy s nimi či bez nich), byť dle samotného autora zlomky bez plastických aplikací nejspíše pocházejí (logicky) z tvarů s pupky. Jakékoli členění je ovšem ztěženo značnou fragmentaritou materiálu, zejména u hrubé keramiky. Ta je nejspíše silně podprezentována, jelikož je sběratelsky nepříliš přitažlivá. 11. *Keiner Gefäßform zugeordnete Keramik*, str. 74–76. 12. *Typologie der keramischen Kleingeräte und des Hüttenlehms*, str. 77–81. Kromě naběraček pojednány zejména 4 zlomky odlévacích kelímků, místy se stopami měděných zvětralin v podobě karbonátů či sulfidů, jejichž analýzou bylo zjištěno užívání arzenového bronzu. Několik zlomků

měděné strusky svědčí dle analýz o dobývání siřníkových rud, nejspíše chalkopyritu, již v tomto období. Mazanice, někdy s otisky prutů, hovoří pro zánik osady ohněm. 13. *Steingeräte*, str. 82–87. Oproti jiným nákolím se zde zachovalo poměrně málo kamenné industrie, omezené na několik kusů zrotěrek, drtidel, plochých seker, štípané industrie a jednu bulavu. Trasologická prověrka všech dvou silicítů (*M. Derndarsky*) vyloučila užití sílexů coby srpových čepelek, nejspíše sloužily k řezání masa. 14. *Gewei- und Knochenartefakte*, str. 88–90. Až na jednu kostěnou výjimku tvoří příslušný soubor zhruba deset kusů parohové industrie, převážně vrtné kopáče/sekeromlaty. 15. *Funde anderer Zeitstufen*, str. 91–92. Několik keramických zlomků patří pozdní době laténské, době římské, případně vrcholnému středověku. 16. *Ergebnis*, str. 92–97. Stručně shrnutí předchozího včetně základní charakteristiky jednotlivých stupňů a fázi skupiny Kanzianiberg-Lasinja. Podkladem pro analýzu jsou však ojedinělé nálezy navázané na periodizační konstrukci E. Ruttkayové, která rovněž nevychází – a vzhledem ke stavu pramenné základny ani nemůže – z alespoň relativně uzavřených nálezových situací. Sugerovaný obraz sídliště osídleného čtyři století (4100 až 3700 př. n. l.) tak nemusí zcela platit, vždyť dendrodata, i když početně skoupá, se omezují zhruba na sto let na přelomu 40. a 39. století př. Kr. (srv. obr. 6 na str. 33). U většiny keramických typů je samozřejmě možný jejich dlouhodobější výskyt, čili možnost vzájemného protnutí v relativně krátkém čase. Datování odlévacích kelímků až do stupně L-K IIc je rovněž silně hypotetické. 17. *Literaturverzeichnis*, str. 98–104. 18. *Katalog*, str. 105–200. *Tafeln*, str. 201–262. K základním přínosům práce nesporně patří soupis veškerého archeologického materiálu získaného z jezera během posledních bezmála 150 let. Nálezy jsou pečlivě popsány, snad až příliš rozvláčně, vhodnější by nejspíše byl sled kódovaných údajů. Naopak chybí přehledné tabulace, které by např. zachycovaly poměry různých typů k rovněž sledovaným technologickým skupinám keramiky. Keramika je zobrazena v měřítku 1:3, ostatní nálezy 1:2, jejich výběr k tabulaci je však veden až na samou hranici smysluplnosti. *Einige Bemerkungen zu den bisher übergebenen Knochenaufsammlungen aus dem Keutschacher See in Kärnten (Erich Pucher)*, str. 263–282. Z celkového počtu 844 zvířecích kostí pochází 71,7 % z lovné zvěře, přičemž do statistiky není započítáno 169 úlomků parohů, které mohly být získány sběrem shozů. Přesto největší podíl (59,2 %) představují kosti jelena evropského, ve zbytku jsou zastoupeny ovce/kozy/kamzíci, prasata domácí i divoká, tuří domácí, psi, srnci, losi, kuna lesní, jezevec, medvěd, rys, bobr, divoká kočka, vydra, štika, sumec a želva. Hovězí dobytek byl poražen v mladém věku, max. pětiletý, využíván byl tedy nejspíše pouze na maso. Dosahoval menšího vzrůstu než u podunajských neolitických kultur a byl velikostně srovnatelný s dobytkem kultury Mondsee v Solnohradsku a Vasi a Bocca Quadrata v Itálii. Podobnost s rozšířením nahozrné pšenice jistě v této souvislosti není náhodné, může obecně poukazovat na směr šíření kulturních zvyklostí či samotné populace.

Z rakouských Alp je dnes známo pouze 29 eneolitických tzv. nákolních sídlišť, ukrytých převážně pod hladinou solnohradských jezer. Z Korutan je v současnosti možné posoudit jediné, výše pojednané, pokud odhlédneme od dosud blíže nepublikované situace v Hafnerském jezeře. Již z tohoto výčtu je zjevné, s vědomím několika dalších, zpravidla vyšinných sídlišť a ojedinělých nálezů, že se nám dochovalo naprosté torzo původního sídelního obrazu. Zevrubná publikace každého takového souboru je proto nesmírně záslužná. To je nepochybně hlavní klad posuzované monografie.

Marianne Kohler-Schneider Verkohlte Kultur- und Wildpflanzenreste aus Stillfried an der March

als Spiegel spätbronzezeitlicher Landwirtschaft im Weinviertel,
Niederösterreich

Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 37, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2001.

226 stran, obrazové přílohy a tabulky v textu.

ISBN 3-7001-2962-9

ISSN 0065-5376

Recenzoval:

Petr Pokorný

Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4,
CZ 118 01 Praha 1, pokorny@arup.cas.cz

Práce přináší úplný katalog archeobotanických nálezů z výzkumu vyšinného ohrazeného sídliště pozdně bronzového stáří v lokalitě Stillfried (Suchohrad) v Dolním Rakousku. Seznamy a morfologický popis rostlinných makrozbytků doplňují jejich četná zobrazení, grafy kvantifikující zastoupení nálezů v jednotlivých vrstvách a objektech a závěrečná syntetická kapitola (kap. 6) s přehledem výsledků a jejich interpretací z hlediska struktury pravěké krajiny a zemědělských praktik. Zkoumaná lokalita bezprostředně přiléhá k nivě řeky Moravy, která dnes tvoří hranici se Slovenskem. Území je součástí Záhorské nížiny, tedy v podstatě jižním prodloužením Dolnomoravského úvalu. Přírodní poměry jsou velmi pestré: Plochá nížina krytá sprašovými návěsemi. Dolní tok řeky Moravy s širokou zahliněnou nivou, ze které vystupují rozsáhlé ostrovy vátých písků v těsném kontaktu s mokřady slepých ramen. Hřeben Malých Karpat je dominantou východního obzoru.

Autorka zpracovala celkem 25 archeobotanických vzorků z 21 vesměs spolehlivě datovaných archeologických kontextů – z tělesa ohrazení, ze zahloubených objektů na sídlišti a z obsahů kompletně dochovaných nádob. Z celkového objemu 2.200 l archeologických vrstev získala autorka 10.096 zuhelnatých rostlinných zbytků (semen, plodů, vidliček obilných trav) a množství úlomků zuhelnatého dřeva. Z tohoto souboru bylo určeno a interpretováno 120 různých botanických taxonů. Přítomnost více jak dvou třetin jednotlivých nálezů lze vysvětlit jako výsledek hospodářských aktivit spojených s produkcí a sběrem rostlinné potravy pro člověka i pro jeho domácí dobytek.

Na základě zjištěného druhového spektra a kvantitativních poměrů uvnitř archeobotanického souboru lze konstatovat, že lokální hospodářská strategie v pozdní době bronzové byla založena na vyvážené kombinaci pěstování obilovin, luštěnin, olejodárných plodin a dobytkařství. Největší oblibě se těšilo pěstování pšenice špaldy (*Triticum spelta*) a prosa (*Panicum miliaceum*), následovaných pšenici jednozrnkou (*Triticum monococcum*) a ječmenem (*Hordeum vulgare*). Pšenice dvojezrnka (*Triticum dicoccum*), bér italský (*Settaria italica*; dnes známý jako „ptačí zob“, v pravěku občas pěstovaný jako obilovina) a nahé typy pšenice (*Triticum aestivum* / *durum* / *turgidum*) se vyskytují v archeobotanickém souboru méně často. Sverep stoklasa, dnes velmi vzácný, v minulosti u nás hojně rostoucí planý (zplanělý?) druh trávy, byl podle nálezů ze Stillfriedu sbírán a užíván zřejmě

stejným způsobem jako pěstované obiloviny. Zuhelnatělé zbytky potravy nalezené v obsahu keramické nádoby představují směs ječmene, prosa a svehpu připravenou z celých zrn ve formě jakési rozvařené kaše.

Z luštěnin jsou ve studovaném archeobotanickém souboru přítomny čočka, hrách, bob obecný a vikev čočková (*Lens culinaris*, *Pisum sativum*, *Vicia faba*, *V. ervilia*). Olejninny jsou zastoupeny mákem setým (*Papaver somniferum*) a lničkou setou (*Camelina sativa*), která mohla být záměrně pěstována, jak se tomu občas dělo až do novověku, nebo mohla být sbírána jako planá. Asi nejzajímavějším nálezem z archeobotanického materiálu v lokalitě jsou dvě zuhelnatělé pecky révy vinné (*Vitis vinifera* ssp. *vinifera*), které nesou zřetelné charakteristiky pěstovaných odrůd. Byly nalezeny na dně zahloubeného objektu radiokarbonově datovaného mezi roky 992 a 810 cal. BC. Pokud toto stáří aplikujeme také na pecky vinné révy, představuje tento nález jeden z nejstarších dokladů vinařství ve střední Evropě.

Spektrum pěstovaných plodin a jejich kvantitativní poměry nevybočují výrazně z obrazu situace na většině středoevropských lokalit pozdně bronzového stáří. Ovšem až na zmíněný nález kulturní formy vinné révy. Soubor prezentovaný v publikaci se ovšem vyznačuje pečlivým zpracováním a je vysoce reprezentativní, což nebývá vždy pravidlem. Jeho význam je třeba hodnotit zejména v tomto světle. Umožňuje proto zhodnocení z hlediska zemědělských praktik, tj. výpovědi o umístění polí, způsobu hospodaření, metodách sklizně, zpracování úrody apod. K pěstování jaří se hodilo zejména proso, mák, čočka, hrách a oba nalezené druhy vikví. Ozimému pěstování vyhovovala pšenice špalda a jednozrnka v kombinaci s luštěninami, možná jako součástí určitého rotačního systému. Intenzita obdělávání polí byla pravděpodobně vysoká (příloh po dobu 1 až 3 let), soudě alespoň z výrazného zastoupení jednoletých plevelných druhů. V archeobotanickém souboru jsou výrazně zastoupeny plevele nízkého vzrůstu. To naznačuje, že pěstované plodiny byly sklizeny nízko nad zemí pomocí srpů. Bazickými ionty bohatému sprašovému substrátu odpovídá přítomnost živinově náročných plevelných druhů. Velký význam mělo podle všeho souběžné pěstování luštěnin, jejichž symbiotické bakterie dodávají půdě dusík. Za těchto okolností je velmi problematické soudit na význam dodatečného přísunu dusíkatých látek ve formě hnoje či přepásání přílohu. Autorka učinila velmi zajímavý pokus o rekonstrukci komplikovaného ročního cyklu zemědělských aktivit na sídlišti a v jeho okolí (kap. 6.4 s obr. 41), tento obraz ovšem nutno považovat pouze za hypotetický, tedy za hranicemi heuristických možností archeobotanických metod.

Téměř polovina nalezených zuhelnatělých rostlinných diaspor pochází z divoce rostoucích druhů (celkem 84 taxonů). Mezi nimi lze rozpoznat následující spektrum stanovišť: říční okraje a mokřady, vlhké a mezofilní louky, xerotermní trávníky, lesy (zejména vlhké lesy lužní), paseky a lesní okraje, a samozřejmě biotopy ruderální. Plochy odpovídající všem těmto biotopům bychom bez problémů našli v pětikilometrovém okruhu od zkoumaného sídliště. Obraz, který podobné nálezy poskytují, je pochopitelně značně zkrácený tafonomickými faktory a z tohoto pohledu je pochopitelné, že převažují druhy plevelné a ruderální spolu s rostlinnými zbytky, které měly šanci dostat se na sídliště jako sbírané nebo s potravou pro domácí zvířata. Přesto lze (podle mého názoru) souhlasit s jedním ze závěrů, a sice že v okolí sídliště musely existovat kulturní trávníky typu kosených luk, poskytující dobytku zimní potravu. Pravděpodobná je kombinace managementů – kosení a občasné přepásání. Nebyly nalezeny jednoznačné interpretovatelné doklady letninového hospodaření.

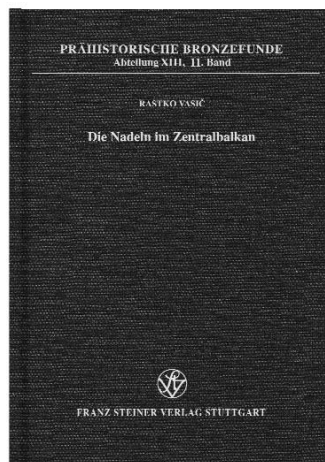
Recenzovaná práce je typickým příkladem pečlivého přístupu k archeobotanickým datům, pečlivého zejména

po stránce taxonomické a morfologické. Škoda jen, že výzkum nebyl rozšířen o pylové analýzy přirozených (*off-site*) profilů, které by jistě přinesly zajímavé výsledky k interpretaci struktury krajiny a jejího hospodářského využití. Mohly by významně přispět k ověření hypotézy o existenci a významném rozsahu kosených luk v okolí sídliště a podpořit interpretaci kulturní enklávy jako výrazně odlesněné. Nicméně i samotná makrozbytková data poukazují na pokročilou diferenciaci využívání travinných biotopů, což osobně považuji za nejvýznamnější závěr práce. Všeobecně se totiž podobné poměry předpokládají až pro nadcházející dobu železnou.

Rastko Vasić**Die Nadeln in Zentralbalkan**

(Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIII, 11. Band. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2003.

X + 154 stran, 70 tabulek, 4 obrázky v textu.

ISBN 3-515-07920-3

Recenzoval:

Lubor Smejtek

Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšínami 3/448, CZ 100 00 Praha 1, smejtekl@volny.cz

Zpracování jehlic z východní části bývalé Jugoslávie částečně zaplňuje mezeru v bádání o tomto typu bronzové industrie v širším balkánském prostoru. K dispozici je z této oblasti zatím pouze souhrnné vyhodnocení časné heladských až archaických jehlic z Peloponnésu (*Kilian-Dirlmeier 1984*) a situace je o něco lepší až v severnějších částech Karpatské kotliny a dále navazujících územích (cf. *Rthouský 1979; 1983; Novotná 1980; Geidl 1983; Essen 1985*).

Práce zahrnuje jehlice z celé doby bronzové a železné, zhotovené z bronzu, železa, drahých kovů i kosti, nalezené ve sledované oblasti. Shromáždit se podařilo přes 100 exemplářů, přičemž blíže neurčitelné fragmenty nebyly ve většině případů do soupisu zahrnuty. To se týká i částí licích forem; překvapivě pouze na dvou je dochován identifikovatelný negativ.

Základní orientaci v relativně chronologických poměrech usnadňuje synchronizační tabulka (Abb. 2), zahrnující období od počátku doby bronzové (Br A1) až po závěr starší doby železné (horizont 4; cca 450/425–300 př. Kr.). Pro dobu bronzovou je používána převážně chronologie P. Reinecka a jeho následovníků, avšak pozdní doba bronzová (Ha B1–3) je někdy označována také jako časná doba železná. Starší doba železná (cca Ha C–D) pak na tomto území zahrnuje horizonty 1–4.

Patrně nejstarší měděná jehlice (?) ze středního Balkánu náleží typu Pločnik a lze ji datovat již na počátek eneolitu.

Významnějším počtem jsou však bronzové jehlice zastoupeny až ve starší době bronzové, pro níž jsou charakteristické především tvary s různě kličkovitě vinutou hlavicí, označované běžně jako cyperské (zyprische Schleifnadeln). Ve středoevropské starší době bronzové se vyskytují v řadě variant, přičemž jejich předlohy můžeme nalézt v Egyptě a zejména na Kypru, jak již vyplývá z jejich pojmenování. Pro soubor cyperských jehlic ze sledovaného území je zajímavé, že obsahoval výhradně exempláře s výrazně obloukovitě prohnutou jehlou, vytvářející půlkruh. Tvary s rovnou nebo jen mírně zakřivenou jehlou, běžné v severnějších oblastech rozšíření, zde nebyly zjištěny. Jedinou výjimku představuje jehlice z lokality Osaonica v jihozápadním Srbsku, která má kličkovitou („cyperskou“) hlavicí kombinovanou s vlnkovitě tvarovanou jehlou, navíc čtyřhranného průřezu. To ji ovšem řadí až na samotný konec starší či spíše do průběhu střední doby bronzové.

Podobné časové postavení (Br A2–C1) mají také jehlice s roztepanou a svisle rourkovitě svinutou hlavicí (Hülseknadeln), jejichž čtyřhranně profilované jehly jsou pře-

vážně tordované a mohou být rovněž různě zprohýbané. Jen výjimečně se v této oblasti objeví i jehlice s terčovitou hlavicí (Scheibenkopfnadeln).

Zvláštním typem jsou jehlice s plochou oválnou hlavicí, zdobenou na přední straně plastickými žebry. V horní části hlavice vyběhají na obě strany mírně prohnutá „křídla“, jejichž okraje mohou být rourkovitě stočeny dozadu (Flügelknadeln). Tyto specifické jehlice bývají v literatuře označovány také jako „rohaté“ (gehörnte Nadeln), „vidlicovitě“ (Gabelnadeln) či podle nezaměnitelného tvaru hlavice jako „Vulva-Nadeln“. Ten je ostatně poměrně jednoznačně spojuje s karpatským okruhem bronzů kosziderského horizontu a umožňuje jejich datování od přelomu starší a střední doby bronzové výše. Mezi nálezy ze středního Balkánu byly rozlišeny tři varianty těchto jehlic, přičemž nejmladší (varianta 3) se zřejmě dožila až přelomu stupňů Br C2/D.

Velkou skupinu jehlic představují typy s různě široce roztepanou, tvarovanou a háčkovitě zahnutou nebo zavínutou hlavicí (Rollenkopfnadeln). Jejich jehla může být rovná, šavlovitě zahnutá nebo zvlněná, okrouhlého či čtyřhranného průřezu, nebo i zčásti tordovaná. Setkat se s nimi můžeme od starobronzového období (zejména s šavlovitě prohnutými tvary) až po mladší dobu bronzovou (tvary s kruhovým průřezem jehly nebo tordovanou jehlou). Posledně jmenované typy se ovšem vyskytují až do halštatu a nejsou proto obecně příliš citlivým chronologickým ukazatelem.

Jehlice s hlavicí tvořenou dvěma spirálami, označované také jako brýlovité (Brillennadeln), byly na území Evropy i Asie značně oblíbeny a objevují se zde od eneolitu až po pozdní halštat. Ve sledované středobalkánské oblasti (jižní Srbsko, Kosovo) je však máme doloženy výhradně ze závěru středobronzového a počátku mladobronzového období.

Tzv. pastýřské jehlice (Hirtenstabnadeln) s těžištěm rozšíření ve východních částech Německa a v Polsku, kde jsou řazeny většinou do periody III (Br D–Ha A1), se v této jižní části Evropy objevily pouze ve dvou exemplářích. Poněkud překvapivý je však jen ojedinělý výskyt srpovitých jehlic (Sichelknadeln) s velkou terčovitou hlavicí a tordovanou prohnutou jehlou, které jsou hojně rozšířeny hned v sousední Karpatské kotlině, kde dobře charakterizují především kosziderský horizont (Br B).

Velkou skupinu představují jehlice s horizontálně provrtaným krčkem (Lochhalsknadeln), objevující se v širším středoevropském prostoru zejména během střední doby bronzové a zasahující na jižní okraji i na sledované území. Jejich spektrum zde již sice není tak pestré, ale přesto se můžeme setkat s celou řadou typů a variant. Zastoupeny jsou jehlice s dvojkónickou hlavicí a čtyřhranným průřezem jehly i jehlice s jehlou okrouhlého profilu, které jsou celkově nejpočetnější a lze je rozdělit ještě na řadu variant (s dvojkónickou hlavicí, hřebíkovitou hlavicí, plochou či mírně vyklenutou terčovitou hlavicí, kulovitou, případně kyjovitou hlavicí). Zjištěny byly také exempláře s postranním ouškem.

Další široce zastoupenou skupinou jsou jehlice s hřebíkovitou hlavicí (Nagelkopfnadeln), opět s množstvím typů a variant. Výrazné jsou jehlice s plochou pečetítkovou hlavicí (Petschaftkopfnadeln) a různě zdobenou jehlou, náležející převážně do mladších úseků střední doby bronzové (Br C). Vyskytnou se též hřebíkovité jehlice s tordovaným nebo bohatě profilovaným krčkem či s pečetítkovou hlavicí a zcela nezdobenou jehlou. Poměrně často nalézané nezdobené jehlice s malou hřebíkovitou hlavicí se na sledovaném území objevují od konce střední doby bronzové po stupeň Ha A1.

Pouze v západním Srbsku a východní Bosně je rozšířen zvláštní typ jehlic s kotoučovitou hlavicí a masivním středovým trnem, který je zde datován do období Br C2/D. Příbuzné jehlice typu Pétervására s velkou okrouhlou štítovitou hlavicí, opatřenou středovým trnem, a výrazně

profilovaným bohatě zdobeným krčkem, dosahovaly až přes 50 cm délky. Všechny známé exempláře pocházejí z depotů, datovaných do stupně Ha A1. Jehlice s vícenásobně zesíleným, šikmo nebo podélně rýhovaným krčkem jsou na sledovaném území rozšířeny na sklonku střední doby bronzové a počátkem stupně Br D.

Pro středoevropskou skupinu jehlic s kulovitou hlavici a zduřelým krčkem (Kugelkopfnadel mit geschwollenem Hals) představuje oblast středního Balkánu jižní okrajovou zónu rozšíření. Vyskytují se zde v několika základních variantách (s horizontálně žebrovaným krčkem, krčkem zdobeným vodorovnými liniemi, složenou šikmou šrafurou, protilehlými šikmými žebírky apod.). Některé jehlice s kulovitou hlavici mají krček tordovaný nebo zcela nezdobený. Celkově musíme s touto variabilní skupinou jehlic na Balkáně počítat v období Br D–Ha A1.

Rovněž jehlice s dvojkónickou hlavici (Nadeln mit doppeknonischem Kopf) tvoří velkou a morfologicky dosti nesourodou skupinu, rozšířenou v Evropě od konce střední doby bronzové až po halštat. Dvojkónická hlavice těchto jehlic může být shora značně stlačená či nabývat až kuželovitého, případně cibulovitého tvaru. Zvláštní kombinaci představují jehlice s kuželovitou hlavici a kulovité zesíleným krčkem (Kegelkopfnadel mit kugeliger Halsverdickung), za jejichž samostatnou variantu lze považovat tvary se zduřelým, podélně proříznutým krčkem. Většinu těchto jehlic můžeme na sledovaném území datovat do rozmezí stupňů Br C až Br D/Ha A1.

K nepříliš zastoupeným typům na středním Balkáně náleží jehlice s několikanásobně kulovitě členěnou hlavici (typ Iglarevo), jehlice s uzlíky na krčku (Knotennadeln) pod různě tvarovanou okrouhlou až dvojkónickou hlavici (typ Velemszentvid) či jehlice s polokulovitou hlavici a třemi vývalky na krčku. Všechny náležejí do rozmezí zhruba od konce střední doby bronzové po stupeň Ha A1.

Naproti tomu velmi početně je zastoupena rozmanitá skupina jehlic s profilovanou, dvojkónickou nebo zaoblenou hlavici. Jedná se především o typy s dvojkónickou horizontálně žebrovanou hlavici (Ha A1–2), s dvojkónickou hlavici, jejíž střední část je odsazena a většinou nezdobena, s dvojkónickou či oblou hlavici, jejíž horní část je profilována, se zaoblenou a horizontálně žebrovanou hlavici (vše Ha A1), případně s dvojkónickou horizontálně žebrovanou hlavici a tordovaným krčkem (Br D–Ha A1).

Tři exempláře nalezené na sledovaném území jsou označeny jako jehlice s „českou“ profilací (variace typů Mostkovice a Drhovice-Beckern), považovány za import a datovány do období časných až starších popelnicových polí.

Poněkud více jehlic ze středního Balkánu je opatřeno kratší válcovitou (vrštenovitou) hlavici, oboustranně kónicky zakončenou, někdy s lehce profilovanou a zdobenou střední částí (Spindelkopfnadel). Tyto tvary zde náležejí převážně do období Ha A1–2, avšak s variantou, kdy je krček těchto jehlic ještě navíc tordován, se můžeme setkat od stupně Br D po počátek mladších popelnicových polí (Ha B1).

Velké množství dochovaných jehlic náleží k základnímu typu s kyjovitou hlavici (Keulenkopfnadeln), která často bývá bohatě zdobena svazky horizontálních rýh, proloženými různými variantami šrafur („cikcaky“, motiv rybí kosti apod.). Tyto jehlice s výrazným ornamentem se na sledovaném území objevují již v průběhu stupně Br D, ale jejich největší obliba nastává až v následujícím stupni Ha A1. Dvě ze zdejších známých jehlic byly vyrobeny z kosti. V podstatě srovnatelné časové rozmezí zaujímají i jehlice s nezdobenou kyjovitou hlavici. Pouze u varianty s tordovaným krčkem musíme zřejmě počítat s o něco dřívějším nástupem (Br C/D).

Zcela zvláštními nálezy jsou předměty ve tvaru kyjovitých jehlic, kdy však zesílená hlavice tvoří v podstatě tulejku, do níž byl původně vložen nějaký dřív z organické hmoty,

nejspíše dřeva. Tuto interpretaci podporují dvojice postranních otvorů k fixaci „násady“. Funkce těchto patrně nástrojů, jejichž poměrně masivní kónická jehla s tupým hrotem je většinou ještě zahnutá, není absolutně jasná.

Jehlice s velkou žebrovanou vázičkovitou hlavici (gerippte Vasenkopfnadeln) jsou na středním Balkáně vzácné a zasahují sem ze severozápadnějších oblastí. Pocházejí pouze ze dvou depotů, řazených do Ha A1. Podobně je tomu s mladšími vázičkovitými jehlicemi, jejichž hlavice je obecně menší. Datovat je v tomto prostředí můžeme převážně do mladšího období popelnicových polí (cca Ha B1/2). Další zcela menšinově zastoupené tvary představují např. jehlice typu Fortuna s plochou hlavici a zduřelým podélně rýhovaným krčkem z konce pozdní doby bronzové (kolem 800 př. Kr.) s paralelami na Krétě a v Íránu. Podobně je tomu s morfologicky příbuznými jehlicemi typu Stari Glog, které mají dobré analogie na území Albánie, ale jsou zřejmě o něco starší (Ha B1–2).

Práce zahrnuje i nepříliš početný soubor bronzových a železných jehlic z doby halštatské z oblasti středního Balkánu. Jsou mezi nimi různé varianty jehlic s kulovitou, členěnou, terčovitou či smyčkovitou hlavici, objevující se od konce 8. zhruba do poloviny 5. století př. Kr.

Zvláštní kapitolu představují archaické jehlice řeckého původu, se kterými se můžeme setkat především v západní a jižní části sledovaného území. S jednou výjimkou (geometrická jehlice z 1. poloviny 8. stol. př. Kr.) jsou všechny datovány přibližně do druhé poloviny 6. až první poloviny 5. stol. př. Kr., přičemž se považují za doklady intenzivních dálkových kontaktů mezi Reky a středobalkánskými kmeny. Kromě bronzu byly vyráběny hlavně ze stříbra, ale uplatnilo se i zlato a výjimečně také železo. Zastoupené typy jehlic s kotoučovou (Scheibenkopfnadeln), čepcovitou (Haubenkopfnadeln) či korunkovitou (Kronennadeln) hlavici byly nalezeny převážně v bohatých hrobech, mezi kterými nechyběly celky s vyložené knížecí výbavou.

V závěru práce jsou obsáhle pojednány tzv. dvojité jehlice (Doppelnadeln), připomínající svým funkčním schématem novodobé vlásenky. Pocházejí většinou z hrobů, převážně mužských, kde jejich umístění ukazuje, že sloužily hlavně jako spínadla oděvu. Jejich velký počet a rozdílná velikost však svědčí pro možné využití alespoň části z nich jako skutečných jehlic do vlasů. Tyto jehlice jsou v širším balkánském prostoru bohatě zastoupeny a lze je třídit na celou řadu typů a variant. Např. jehlice se dvěma kličkami pod středovou smyčkovitou hlavici, považované za charakteristický balkánský tvar, jsou tradičně označovány jako typ Glasinac. Podobně, je-li hlavice tvořena trojitě prohnutým drátem ve tvaru stylizovaného zaobleného „M“, pak hovoříme o typu Trebenište.

V recenzovaném svazku podal R. Vasić nové vlastní třídění dvojitých balkánských jehlic na šest typů (I–VI), každý s několika variantami, rozlišenými malými písmeny, a dalšími subvariantami (Abb. 3). Nejstarší dvojité jehlice (varianta Ia) se na sledovaném území objevují někdy v průběhu 7. století př. Kr.; nejmladší (varianta IIIc) se dožívají až 2. století př. Kr. Zhotovovaly se zejména z bronzu, avšak uplatnilo se také stříbro, železo a výjimečně i zlato.

Za určitou zajímavost lze považovat sídlištní nález čtyř hliněných tkalcovských závaží s otisky dvojitých jehlic varianty IVa na horních ploškách. Závaží pocházejí z lokality ve střední Makedonii (Negotino), která je datována do 5.–4. století př. Kr. (Abb. 4). Morfologicky identická závaží, známá z českého mladobronzového prostředí, byla také u nás výjimečně zdobena otisky bronzových předmětů, např. vroubkovaných krčků a hlavice jehlic či spirál štítových spon apod. (Moucha 2002). Makedonský příklad je však o více než půlstoletí mladší.

Poslední kapitola soupisové části zahrnuje jehly určené k šití (Nähnnadeln), opatřené nezbytnými oušky. Třídí se podle jejich umístění na konci (skupina I) nebo v místech krčku (skupina II), přičemž první skupina jehlic může mít

zakončení oválné (varianta a), případně pravouhlé (varianta b). Otvory (ouška) v rozšířeném krčku u druhé skupiny mají kosodélný či oválný tvar. Šicí jehly se vyskytují po celou dobu bronzovou i halštatskou a obecně nepředstavují spolehlivější chronologické kritérium.

V obrazové příloze nalezneme kresby shromážděných jehlic, jehel a kadlubů (Taf. 1–49), celkovou mapu uváděných nálezů ze středního Balkánu (Taf. 50), mapy rozšíření jednotlivých typů a variant jehlic (Taf. 51–69) a chronologickou tabulku s vyobrazením základních typů jehlic (Taf. 70). Oproti běžným zvykostem edice však chybějí celky, předvádějící nálezový kontext vybraných typů probírané industrie.

Literatura

Essen, R. 1985:

Die Nadeln in Polen II (Mittlere Bronzezeit). *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 9. München.

Gedl, M. 1983:

Die Nadeln in Polen I (Frühe und ältere Bronzezeit). *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 7. München.

Kilian-Dirlmeier, I. 1984:

Die Nadeln der frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Peloponnes. *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 8. München.

Moucha, V. 2002:

Zdobená tkalcovská závaží z mladší doby bronzové — Die verzierten jungbronzezeitlichen Webstuhlgewichte. Sborník Západočeského muzea v Plzni, řada Historie XVI, 132–136.

Novotná, M. 1980:

Die Nadeln in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 6. München.

Říhouský, J. 1979:

Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet (von der mittleren Bronze- bis zur älteren Eisenzeit). *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 5. München.

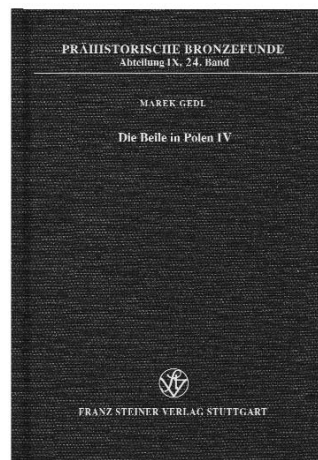
Říhouský, J. 1983:

Die Nadeln in Westungarn I. *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 10. München.

Marek Gedl

Die Beile in Polen IV

(Metalläxte, Eisenbeile, Hämmer, Ambosse, Meißel, Pfrieme)

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IX, 24. Band. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2003.

IX + 134 stran, 52 tabulek.

ISBN 3-515-08332-4

Recenzoval:

Lubor Smejtek

Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšínami 3/448, CZ 100 00 Praha 1, smejtekl@volny.cz

Čtvrtá část soupisu polských „seker“ byla dokončena již v roce 1990 a v podstatě zahrnuje všechny zbývající druhy kovové industrie, řazené obvykle ještě pod tento IX. oddíl PBF. Reálně se však jedná o třetí vydaný svazek, neboť druhý díl od A. Szpunara o sekerách se schůdkem a sekerách s laloky se dosud připravuje pro tisk (cf. *Szpunar 1987; Kuśnierz 1998; Szpunar in Vorbereitung*).

Z výše uvedeného důvodu obsahuje práce soupis a analýzu značně nesourodých artefaktů (měděných, bronzových, železných nástrojů a zbraní i kamenných licích forem), nalezených na území současného Polska a pocházejících z období od 4. tisíciletí př. Kr. až po konec stupně Ha D. Tato skutečnost si v úvodní části vyžádala obsírnější seznámení s kulturně chronologickou situací, která je navíc komplikována značnou rozlohou sledované oblasti a její zákonitou příslušností k různým kulturním okruhům a komplexům.

Dále je věnována pozornost pramenné základně, přičemž je pro Polsko příznačné, že dosti významná část z literatury a archivních zpráv známého nálezového fondu (37 %) byla zničena nebo ztracena v průběhu 2. světové války.

Funkční analýza se odvíjí od jednotlivých druhů industrie a ve většině případů se neseťká s většími problémy (železné sekery, kladiva, kovadliny, dláta, sídla). U sekeromlatů (starších měděných i bronzových) se pak interpretace pohybuje – v závislosti na konkrétním typu, hmotnosti či bohatosti výzdoby – mezi víceúčelovými nástroji (např. k obrábění dřeva, případně těžbě měděné rudy), zbraněmi a insigniemi, vyjadřujícími společenské postavení (sociální status).

Z hlediska výrobních technik se setkáváme již od nejstarších dob (počátku eneolitu) s doklady odlévání menších měděných předmětů do hliněných forem. Později v průběhu mladších úseků doby bronzové a na samém počátku doby železné se hojněji objevují i kadluby kamenné či bronzové, přičemž naprostá většina známých polských forem sloužila k výrobě seker a dlát s tulejí. V řadě případů se dochovaly obě poloviny licích forem, ale jen výjimečně také jádro (hliněné, případně bronzové). Halštatské železné nástroje (sekery, dláta) se pak již zhotovovaly výlučně kováním z kusu železa, předem vytaveného z rudy.

Těžištěm celé práce je tradičně katalogová část, doprovázená vyobrazením všech dochovaných předmětů. Nejstarší měděné sekeromlaty jsou zastoupeny zejména typy, svázanými obecně chronologicky s kulturami tiszapolgárskou, trypilskou, jordanovskou, bodrogkeresztúrskou a Cucuteni A-Gumelnița B (např. typy jako Pločnik, Vidra, Crestur, Székely-Nádudvar, Jászladány či Širia). Mladší

měděné sekeromlaty se pak na území Polska ojediněle objevují koncem 3. a počátkem 2. tisíciletí př. Kr., tedy zhruba v časovém horizontu kultur Chłopice-Veselé, únětické, Iwno, Glina III-Schneckenberg nebo Somogyvár-Vinkovci (typy Baniabic, Munina, Dumbrăvioara a Stublo).

Nejstarší bronzové sekeromlaty představují relativně úzké dvojbřité exempláře, zdobené dlouhými podélnými žebry. Jedná se o tvar, který je charakteristický pro klasickou fázi únětické kultury v severní oblasti jejího rozšíření. Jediný sekeromlat typu Křtěnov nalezený v Polsku je nespíše importem z jihu a lze jej zařadit do periody II (Br B–C). Přibližně do stejného horizontu jsou datovány bohatě zdobené sekeromlaty s kotoučovým týlem (Nackenscheibenäxte), rozdělené na několik typů (B1–B3) a variant. Typ B2, a to zdobená varianta Stefkowa i nezdobená varianta Tachlovice, mají střed týlového kotouče vytažen do tvaru vysokého kónického trnu. Příbuzný derivát B3 těchto sekeromlatů již zřejmě spadá do následující III. periody.

Poslední výraznou skupinou bronzových sekeromlatů z území dnešního Polska je typ Nortycken s oblým knoflíkovitým týlem, télem čtyřhranného průřezu a širokým polokruhovitým ostřím. Tento severský typ je v oblasti svého rozšíření obecně datován do periody III (Br D–Ha A1), i když nelze zcela vyloučit ani jeho o něco časnější výskyt.

Celkem osm sekeromlatů různých typů bylo vyrobeno ze železa a lze je zařadit již do doby halštatské (6.–5. století př. Kr.). Poměrně početnou skupinu ovšem představují ploché železné sekery, které jsou po obou stranách pod týlem opatřeny kolmo vystupujícími trnovitými výčnělky – „ramínky“ (Ärmchenbeile). Velmi pravděpodobně sloužily jako zbraně, o čemž svědčí uložení do hrobů spolu s meči či hroty kopí – i jako nástroje – pokud byly v hrobových celcích např. s dlátý nebo sekerami s tulejí. Tento typ seker byl na polském území rozšířen především ve stupni Ha C.

Relativně značné rozšíření můžeme zaznamenat také u halštatských železných seker s tulejí, objevujících se ve dvou základních variantách, a to s kruhovou a čtverhrannou tulejí. První varianta se poprvé objevuje již ve stupni Ha C a dále je pak běžná v průběhu Ha D. Železné sekery s čtverhrannou tulejí jsou v Polsku typické spíše až pro konec halštatu (Ha D).

Zastoupení kladiv ve sledovaném nálezovém fondu je velmi slabé a omezuje se v podstatě na pouhé dva exempláře. Bronzové kladívko s tulejí datuje depot z Niedysz, jehož bylo součástí, do V. periody (Ha B2–3). Naproti tomu masivní čtverhranné železné kladívko billendorfského hradě Wicina náleží až na konec doby halštatské. Také s dochováním kovadlinek to není o mnoho lepší, neboť jsou známy rovněž jen dva kusy, zhotovené z bronzu. Kontext jednoho nálezu (Przemyśl) ukazuje na konec doby bronzové nebo počátek doby železné a ve druhém případě (Witkowo) by se mohlo jednat i o jádro na odlévání seker s tulejí.

Zcela zvláštní a rovněž značně nesourodou kategorií nálezů, které nespojuje morfologie, chronologie ani materiál, ale jen jejich obecně předpokládaná funkce, jsou dláta. Nejstarší (eneolitická) jsou ještě vyrobená z mědi, později se uplatňuje bronz a nakonec v době halštatské i železo. Starší tyčinkovitá dláta mají většinou pravouhlý průřez a jednostranné nebo oboustranné ostří, přičemž v klasické únětické kultuře (mladší část periody I; Br A2) mohou být opatřena postranními lištami. V závěru tohoto období se objevují exempláře s rozšířenou střední částí a z II. periody jsou pak známa poměrně ojediněle se vyskytující dláta s hrotitým či příčným schůdkem. Výjimečným nálezem je také dláto s laloky v týlové části, upomínající na patrně soudobé sekery z konce periody IV (Ha B1), lišící se prakticky jen masivnější stavbou a širším ostřím.

Dostí početnou skupinu tvoří dláta s tulejí, vyráběná z bronzu a později také ze železa. Zpočátku se v mladší době bronzové (perioda III až IV) objevují spíše větší tvary, a to s odsazenou i plynule nasazenou tulejí, přičemž se

vyskytl také exemplář s ouškem, vybíhajícím ze zesíleného ústí tuleje. Obecně menší bronzová dláta s tulejí jsou charakteristická spíše pro pozdní dobu bronzovou (perioda V, Ha B2–3), avšak mohou se vyskytnout ještě na počátku doby železné (Ha C), kam jsou řazeny i vyložené miniatury. Železné modifikace dlát s tulejí se v Polsku nalézají až v čistě halštatských kontextech, odpovídajících zejména stupni Ha C a částečně i Ha D.

Průběžný výskyt od eneolitu po dobu železnou mají drobné nástroje z měděného nebo bronzového drátu čtyřhranného či kruhového průřezu, opatřené na jedné straně dlátkovitým ostřím. Podobně je tomu se sídly, jejichž jeden, resp. oba konce jsou zahroceny. Sídla byla zřejmě většinou původně zasazena do dřevěných nebo kostěných rukojetí, které se v několika případech zachovaly. Morfologicky téměř identická železná sídla, vyskytující se na sledovaném území rovněž v poměrně hojném počtu, jsou datována od doby halštatské (Ha C–D) až po začátek latěnu.

Zvláštní pozornost si zaslouží ojedinělý nález masivního bronzového nástroje oválného průřezu, který je na jednom zúženém konci zaoblen a na druhém roztepán v důsledku dlouhodobějšího užívání. Zřejmě sloužil jako průbojník na plech či k výrobě kovových předmětů tepáním nebo jejich výzdobě puncováním. Tento předmět byl druhotně upraven z rozvinutého tyčinkovitého náramku, jehož dochovaná část ryté výzdoby jej pomáhá chronologicky zařadit do mladší části periody II nebo do periody III (Br C–Ha A1), avšak není pochopitelně jasné, kdy ve skutečnosti došlo k předělání původní ozdoby na zřejmý kovotepecký nástroj.

Poslední specifickou skupinu nálezů představují lící formy na sekery a dláta, kterých se z dnešního polského území podařilo shromáždit 19. Za nejstarší můžeme považovat dnes již ztracenou hliněnou formu na ploché měděné sekery z lokality Białydwór, zařaditelnou do 4. tisíciletí př. Kr. (lengyelská kultura). Ze sídlištního objektu na lokalitě Jędrychowice, náležejícího kulturní skupině Nowa Cerekwia, pochází část kamenné formy k odlévání seker. Tato skupina náleží na konec I. periody a lze ji synchronizovat s poklasickou fází únětické kultury. Důležité je, že pro jámu s kadlubem je k dispozici i nekalibrované datum ¹⁴C (1550±60 bc). Zlomek přepálené vápencové (!) formy s negativem vějířovitého břítu sekery byl nalezen na pohřebišti Żerniki Górne a náleží třetiněcké kultuře (perioda II).

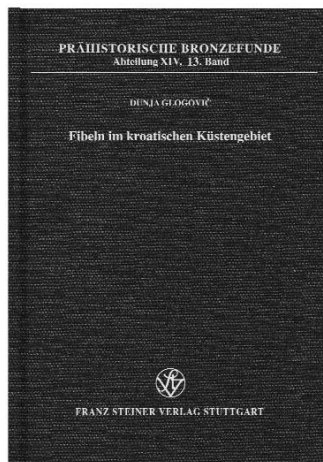
Lící formy na sekery s tulejí a dláta s tulejí jsou datovány převážně do mladší až pozdní doby bronzové. Výjimku představují dvě malé dvoudílné bronzové formy na sekerky s tulejí a ouškem, opatřené navíc na svrchním plášti obou polovin páskovými uchy. Byly součástí depotu (Kielpino), který ostatní materiál bezpečně řadí již do doby železné (Ha C). Nejmladším kadlubem je pak zlomek hliněné formy na malé sekerky s tulejí, zjištěný mezi pozůstatky halštatské (Ha D) kovolitecké dílny na lokalitě Tarlawski.

Obrazová část recenzované práce obsahuje vedle kreseb shromážděných předmětů (Taf. 1–31) také celkovou mapu všech uváděných nálezů (Taf. 32–33), mapy rozšíření jednotlivých druhů a typů industrie (Taf. 34–40), vybrané nálezové celky (Taf. 41–51) a na závěr i přehlednou tabulku chronologického postavení charakteristických artefaktů (Taf. 52).

Literatura

- Kuśnierz, J. 1998:
Die Beile in Polen III (Tüllenbeile). Prähistorische Bronzefunde IX, 21. Stuttgart.
- Szpunar, A. 1987:
Die Beile in Polen I (Flachbeile, Randleistenbeile, Randleistenmeißel). Prähistorische Bronzefunde IX, 16. Stuttgart.
- Szpunar, A. (in Vorbereitung):
Die Äxte und Beile in Polen II (Absatz- und Lappenbeile). Prähistorische Bronzefunde IX. Stuttgart.

Dunja Glogovič
Fibeln im kroatischen Küstengebiet
 (Istrien, Dalmatien)

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, Band 13. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2003.

90 stran, 70 tabulek (kresebné vyobrazení nálezů, mapy), 2 obr., 1 chronologická tabulka s vývojem spon.
 ISBN 3-515-07906-8

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4,
 CZ 118 01 Praha 1, chytracek@arup.cas.cz

Svazek *Prähistorische Bronzefunde* věnovaný sponám doby popelnicových polí a starší doby železné především z oblasti Dalmácie, Liburnie a Istrie podává detailní typologické roztřídění severoadriatického šperku, který se v této oblasti vyvíjel v časovém úseku od konce 13. stol. do přelomu 6./5. stol. př. Kr. Řada tvarů spon prozrazuje transadriatické vlivy a jejich užívání v pobřežní oblasti Chorvatska souvisí především s módní oblibou v blízké Itálii a Slovinsku, ale také např. i v Bosně a Hercegovině. Objevení většiny typů spon ve vymezeném pracovním území chorvatského pobřeží lze spojovat s adriatickou koiné pozdní doby bronzové a starší doby železné.

K nejstarším sponám v Istrii a v Dalmácii patří houslovité obloukové spony. Varianta Podumci je kladena na konec 13. stol., typ Grossmugl již na přelom 13. a 12. stol. př. Kr. a na rozhraní stupňů Br D/Ha A1 jsou také datovány houslovité obloukové spony s listkovitým lučíkem. Ojedinelá je v Dalmácii houslovitá oblouková spona se dvěma spirálami charakteristická především pro Sicílii a jižní část Apeninského poloostrova, která již patří stupňům Ha B1 – Ha B2.

Liburnské obloukové spony jsou diferencovány podle výzdoby lučíku. Při jejich klasifikaci byly vytrženy spony se dvěma uzlíky na lučíku (Ha A2/B1), které jsou vysloveně adriatické orientace, mnoho nálezů pochází ze severoadriatické oblasti ostrova Kvarner. Tvarově blízké spony typu Golinjevo (Ha B1) představují naproti tomu západobalkánský fenomén. Jejich původ a vývoj je lokalizován v severodalmatském vnitrozemí, v Bosně a Hercegovině, kde jsou rozčleněny na více podtypů. V Liburnii sleduje skupina mladších obloukových spon bez uzlíků předlohu severoadriatických obloukových spon se dvěma uzlíky na lučíku; autorka upozorňuje na kontinuitu vývoje obloukových spon v severoadriatickém prostoru. Početně převažují malé nezdobené obloukové spony z 8. stol. př. Kr., které měly méně ozdobnou funkci a sloužily především jako jednoduché šatové spínadlo pro každodenní užití.

Brýlovité spony se objevují na přechodu od starší k mladší fázi kultury popelnicových polí, představují nejmarkantnější komponentu severoadriatického šperku a společně se sponami s obrubou z jantaru reprezentují největší počet dalmatských spon. Brýlovité spony typu Haslau-Regelsbrunn jsou typické pro 4. fázi kultury popelnicových polí v severním Chorvatsku, která odpovídá konci stupně Ha A a celému stupni Ha B. Ve Slovinsku se brýlovité spony objevují ještě i na začátku doby železné ve stupni Ljubljana IIa. Větší počet brýlovitých spon z 8. stol. patří tak zvané liburnské variantě s malou osmičkovitou kličkou. Pocházejí z domácích dílen a jejich objevení zde je spojováno s adriatickou koiné pozdní doby bronzové a časné doby železné.

Brýlovité spony s velkou osmičkovitou kličkou jsou ve Slovinsku kladeny do středu 7. stol. př. Kr., v japonské skupině odpovídají stupni Ha C a přechodu od Ha C k Ha D.

Tři čtyřspirálovité spony jsou v Dalmácii pokládány za importy a jejich datování do 8. stol. se opírá o italskou a sicilskou chronologii tohoto typu spon.

Spony s jantarovou obrubou na lučíku jsou typické pro druhou fázi časné doby železné Liburnie z 8. a 7. stol. př. Kr. a prozrazují transadriatické spojení mezi Liburnií a Picenem.

Spona typu Osor z 8. a 7. stol. př. Kr. představuje typický šperk liburnské kultury, který je výsledkem italských vlivů a domácího vkusu.

Dvojdílné hadovité spony vznikly v rámci tzv. adriatické kulturní koiné, na pobřeží Chorvatska jsou datovány do 10.–9. stol., spony s rhomboidní střední částí lučíku spadají do 9. stol. př. Kr. Jednodílné hadovité spony se dvěma a více spirálami se hlásí do 8.–7. stol. př. Kr., ale hadovité spony s kličkou a terčíkem oddělujícím jehlu od lučíku se objevují až ve IV. fázi istrijské doby železné a lze je zařadit do 7. a 6. stol. př. Kr. K fázi Histri IV, která odpovídá stupni Ha D1, lze přiřadit rovněž hadovité spony se zalomeným lučíkem i spony s lalokem na lučíku.

Piavicovité spony s plochým lučíkem a krátkou nožkou (varianta A) reprezentují v Liburnii a Dalmácii starší tvary těchto spon z 8. stol. př. Kr. a lze je srovnat s italskými sponami stupně Este II nebo Villanova III. Spony varianty B byly v 8. stol. vyráběny v domácích dílnách především na území rozšíření japonské kultury; některé exempláře z chorvatské pobřežní oblasti lze datovat do stupňů HaC–HaD.

Loďkovité spony se objevují ve více variantách hlavně v Istrii od poloviny 7. stol. př. Kr. a prozrazují tvarové spojení se severoitalskými sponami s dlouhým zakončením nožky. Symetricky uspořádaná rytá výzdoba lučíku některých dalších loďkovitých spon se shoduje s dekorem spon běžných v kultuře Este a Golasecca na přelomu 7. a 6. stol. př. Kr.

Početné spony se dvěma výčnělky na lučíku byly v Dalmácii, Istrii i Liburnii součástí kroje v 7.–6. stol. př. Kr. Poněkud mladší spony se třemi výčnělky na lučíku charakteristické pro oblast jižních Alp patří především 6. stol. př. Kr. Spony s hráněným lučíkem a dlouhou nožkou jsou shodné s italskými nálezy a spadají do poloviny 6. stol. př. Kr. Na přelom 6. a 5. stol. lze datovat spony s páskovým lučíkem a spony s obdélnou nožkou. Nálezy spon s pravouhlo obdélnou nožkou a spon s nožkou ve tvaru bōtského štítu z Dalmácie poukazují na spojení mezi centrálním balkánským prostorem a jižní Dalmácií.

Halštatské zvířecí spony ze 7. stol. se vyskytují především v Istrii, spona se třemi ptáčky na lučíku z Liburnie je srovnatelná s italským okruhem spon s ptáčimi figurkami a prozrazuje transadriatické vlivy fáze Piceno IVA z konce 6. stol. př. Kr.

Protocertoské spony s jazykovitým ukončením nožky z chorvatské pobřežní oblasti bývají označovány jako tzv. spony „časné latenoidní“ a lze je datovat do 6. stol. př. Kr. V Dalmácii a v západobalkánské oblasti se tento typ spony vyvíjel dále, pozdější tvary (typ Baška) byly vyráběny i ze stříbra.

Protocertoské spony s kulovitým- nebo kuželovitě formovaným zakončením patky se v Istrii objevují ve stupni Histri III–IV, který odpovídá závěru Ha C a stupni Ha D. Protocertoské spony z Istrie lze datovat kolem roku 600, v Liburnii jsou doloženy ještě v polovině 6. stol. př. Kr. Prohnutí závěru nožky bývá hodnoceno jako znak nových tendencí a spony tohoto typu jsou v Dalmácii kladeny do středu 6. stol. Nejisté zůstává genetické spojení mezi sponami s kulovitým a jazykovitým zakončením nožky, stejně jako jejich další vývoj k certoské sponě.

Mladší spony z 5. a 4. stol. již nejsou v práci sledovány. Publikace přináší důležitý přehled materiálu a poskytuje cenné informace o vývoji šperku v chorvatské pobřežní oblasti.

Maciej Karwowski Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Bd. 55. Wien 2004. 240 str., 61 obr., 91 celostránkových obrazových tabulek. ISBN 3-7001-3285-9 ISSN 0065-5376

Recenzoval:

Vladimír Salač

Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1, salac@arup.cas.cz

Po krátkém úvodu (1. *Einleitung*) následují vlastní úvodní kapitoly 2. *Kulturgeschichtlicher Hintergrund* (str. 9–10) a 3. *Glasfunde in der Urgeschichte* (str. 11–13), které na evropském pozadí stručně nastiňují dějiny keltského osídlení ve východním Rakousku, vymezují geografický rámec práce – východní Waldviertel, Weinviertel, Wiener Becken – a v neposlední řadě seznamují s dějinami skla od počátku po dobu laténskou.

V kapitole 4. *Beschreibung und Typologie der Glasringe der Latènekultur* (str. 14–45) nám autor představuje dosa-
vadní způsoby třídění skleněného kruhového šperku doby laténské, a poté následuje typologie, kterou autor ve své práci užívá, s již přiřazenými exempláři. V současné době jsou k dispozici dvě typologie pro laténské skleněné kruhy, tedy náramky, perly a prsteny. První sestavila již téměř před půl stoletím Th. Haevernicková (1960), odlišný způsob třídění vytvořil – především na základě materiálu z oppida Manching – R. Gebhard (1989). M. Karwowski upřednostnil třídění Th. Haevernickové, podobně jako kdysi N. Venclová (1990) pro české nálezy, které ovšem rozvinul o další varianty v rámci původních skupin. Do typologického schématu se mu podařilo zařadit celkem 460 náramků. Po roztržení nálezů však zůstalo 10 exemplářů, které určení vzdorovaly. Autor se namísto násilného zařazení do jednotlivých skupin správně rozhodl pro jejich vyloučení a uvedení v samostatném dodatku s volným označením A₁₋₉. Teprve další nálezy ukážou, zda jde skutečně o solitérní exempláře či zmnožení nálezového fondu umožní vytvořit další skupiny nebo varianty. Podobně bylo naloženo i se 44 zlomky, které nenesly dostatečné informace pro jednoznačné přiřčení ke skupinám. Tyto jsou uvedeny dle zjištěných charakteristik v dodatku B pod označením B₁₋₁₄; dodatek C uvádí 11 nálezů dnes již neznámých náramků známých pouze z literatury. Celkem se tedy M. Karwowskému podařilo sesbírat 525 skleněných náramků či alespoň údajů o nich. Pokud jde o kruhové perly a prsteny, i u nich se autor přiklonil k typologii Th. Haevernickové a zpracoval je podobně jako náramky. Skleněných perel se mu však podařilo zjistit výrazně méně, pouhých 48 exemplářů, prstenů potom 65.

Passáže o typologii lze označit za tradiční a pečlivě provedené. Takovéto části ovšem čtenář, pokud se právě typologií skleněných ozdob nezabývá, zpravidla rychle prolustuje, aby se dostal k zajímavějším informacím. V této kapitole však lze i při pouhém prolustování zachytit významné a poměrně překvapivé informace. Jsou zde totiž volně a ne příliš organicky zařazeny (lépe by mohly posloužit v případných shrnujících kapitolách) i dva obrázky, resp. grafy. První z nich (Abb. 4) ukazuje 20 evropských laténských nalezišť s nejméně kolekcemi skleněných

náramků (zde obr. 1), druhý (Abb. 5) uvádí 15 největších souborů kruhových perel. Tyto obrázky nejsou v kapitole nijak komentovány, jejich obsah si však zaslouží podrobnější interpretaci, proto se k nim ještě vrátíme.

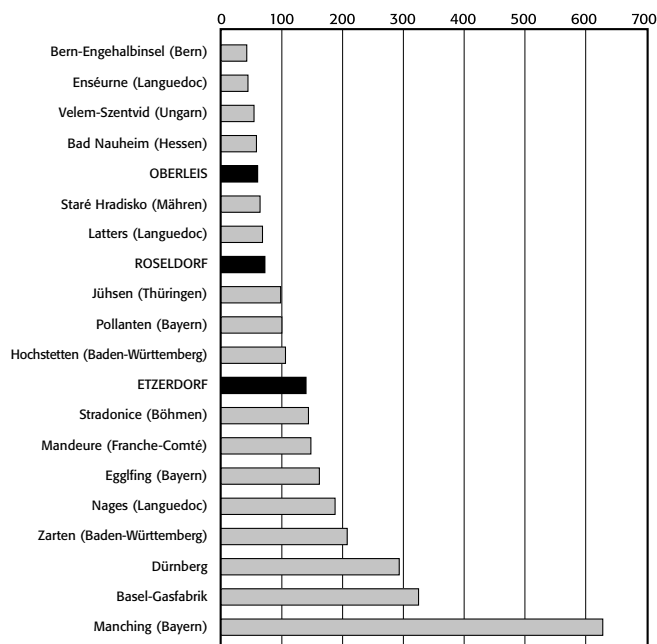
V následující kapitole 5. *Charakteristik des gläsernen Ringschmucks aus Österreich* (str. 46–62) jsme nejprve informováni o základních skutečnostech. Autor disponuje celkem 639 nálezy skleněných kruhových šperků z východního Rakouska (zřejmě stav k r. 2000, přesný údaj recenzent nenalezl), které pocházejí z 94 nalezišť. Na nalezištích ovšem nejsou rozprostřeny rovnoměrně – nejbohatší kolekce poskytla překvapivě prakticky neznámá lokalita Etzersdorf (191 ks), dále Roseldorf (82 ks) a Oberleis (78 ks). Významný je údaj, že z více méně řádných výzkumů pochází pouze 75 exemplářů, tedy sotva 12 % všech nálezů. V následujících podkapitolách autor hodnotí východorakouské nálezy z hlediska zastoupení jednotlivých typologických skupin, velikosti průměrů kruhů, druhů výzdob, zastoupení barev skla a stupně zachovalosti předmětů. Text zde často překračuje hranice vymezeného území, neboť autor hodnotí výskyt např. jednotlivých typologických skupin v širších střeoevropských souvislostech. Při této příležitosti poukazuje na široké rozšíření jednotlivých typologických skupin, zároveň však naznačuje, které skupiny či varianty (např. Haevernick 6b) mají těžiště výskytu právě v Dolním Rakousku a na přilehlé jižní Moravě a JZ Slovensku. V této souvislosti vyniká jeden z přínosů publikace – umožňuje využít skleněný materiál z východního Rakouska pro bádání o nadregiónálních kontaktech – vždyť nálezy z Čech i z bavorského Manchingu, případně dalších území (Durynsko, Sasko apod.) jsou již publikovány.

Kapitola 6. *Chronologie des gläsernen Ringschmucks in der Latène-Kultur und ihre Bedeutung für den ostösterreichischen Fundstoff* (str. 63–93) se zabývá datováním. Nejprve je podán přehled názorů na absolutní a relativní chronologii náramků a perel v laténské Evropě. M. Karwowski postupuje po jednotlivých stupních LT C1–D1 a shrnuje názory různých badatelů na jejich náplň z hlediska skleněného kruhového šperku. Při stanovování chronologie přitom vychází, podobně jako ostatní badatelé, především z hrobových celků. Zařazení jednotlivých skupin a variant nálezů ve východním Rakousku poté autorovi logicky vychází ve shodě s dosavadními poznatky o chronologii skleněného kruhového šperku, přičemž se ovšem autor přiklání k časnější chronologii R. Gebharda (1989), oproti pozdějšímu datování N. Venclové (1990). Nálezy lze datovat od stupně LT C1a po stupeň LT D1, který autor již dále nečlení. Vzhledem k převážně neznámým nálezovým okolnostem je autor pochopitelně při datování nemálo limitován a většinou je nucen vycházet z typologických kritérií. Těžiště výskytu východorakouských skel se má nacházet ve stupních LT C1b a ve starší části LT C2, tedy prakticky v předoppidálním období. Naskýtají se různé přístupy k tomuto závěru. Domnívám se, že přece jen nelze zcela vyloučit, že část nálezů mohla mít delší dobu výroby a užívání, než ukazuje vyšší a „kratší“ chronologie R. Gebharda. Datování dle N. Venclové by totiž umožňovalo přesunout některé nálezy do mladších období, čímž by se část výroby dala přece jen hledat na oppidech. Druhou možností ovšem je, že nálezy odrážejí specifickou situaci východního Rakouska. Jejich značná část totiž pochází z bohatých sídlišť Roseldorf a Etzersdorf, jejichž vznik a patrně i rozkvět zřejmě skutečně době rozvoje oppid předcházejí (podobně jako u nás Němčice s mimořádně bohatou kolekcí skel; Čížmářová 2004). Ovšem také chronologie R. Gebharda vycházející z Manchingu se vlastně opírá o nálezy ze sídlišť, které má odlišný způsob vzniku a vývoje než naprostá většina ostatních laténských oppid. Sídliště v Manchingu vzniká již ve stupni LT B2 a oppidem se stává, po dodatečném opevnění, až mnohem později. Domnívám se proto, že nelze zcela vyloučit, že chronologie N. Venclové (1990) může být stejně správná, jako Gebharda

dova (1989); každý z autorů však pracoval s materiálem, jenž byl nositelem odlišné chronologické výpovědní hodnoty. N. Venclová disponovala především velkou kolekcí ze Stradonic, jejichž vznik nelze posunout před stupeň LT C2 (Drda – Rybová 1997), čímž její chronologické argumenty nelze zcela pominout. Cílem M. Karwowského v této kapitole ovšem nebylo – a vzhledem k již zmíněným nálezovým souvislostem rakouských nálezů ani nemohlo být – zásadní řešení chronologických otázek.

Kapitola 7. *Zur Herstellung und Verarbeitung von Glas in der Latène-Kultur* (str. 81–93) shrnuje dosavadní poznatky o sklářství v době laténské, uvádí i zajímavé etnografické paralely. Autor se zamýšlí také nad jednotlivými doloženými i předpokládanými sklářskými dílnami. V této souvislosti sestavil mapu vycházející z práce N. Venclové (1990), která dílny ukazuje v evropských souvislostech. Mapa pochopitelně odpovídá situaci ze sklonku 80. let minulého století – většina prokázaných dílen je na oppidech. Dnes se však situace nemálo změnila – výrazně přibýlo dokladů sklářství na neopevněných sídlištích: např. Bad Nauheim (Vogt 1996; Kull Hrsg. 2002), Berching-Pollanten (Schäfer 2003), Dürrnberg (např. Pauli 1978), Eggfling (Uenze 2000), Němčice (Čizmarová 2004, 257); ostatně, jak jsme již konstatovali, ani samotný Manching nebyl po celou dobu své existence oppidem. Do těchto souvislostí je tedy nutno klást i nálezy sklářské strusky z Etzersdorfu a surového skla ze sídliště Drösing ze sledovaného území. Obě zjištění posouvají výrobu skla dále směrem k neopevněným sídlištím. Pokud jde o rekonstrukci výroby skleněných náramků, případně otázek šíření technologie výroby, je nutné doplnit poznatky získané N. Venclovou (2001; 2002), které autor patrně ještě neměl k dispozici.

Následující oddíl sestávající z kapitol 8. *Naturwissenschaftliche Untersuchungen an den Gläsern der Latène-Kultur durch die energiedispersive Röntgenfluoreszenz-Analyse* (str. 94–135) a 9. *Korrosionsprozesse an der Oberfläche archäologischer Gläser* (str. 136–138) se zabývá přírodovědnými analýzami laténských skel. Autor nechal podrobit rentgenofluorescenční analýze (EDRFA) celkem 127 artefaktů ze sledovaného území a dále pro srovnání více než 70 předmětů z nálezů v Rakousku a Polsku. Významnější co do počtu i smyslu ovšem je jen kolekce z Dürrnbergu. O zařazení předmětů z Polska a naopak o absenci skel z Moravy, JZ Slovenska či Maďarska by bylo jisté možné diskutovat, na druhou stranu je zřejmé, že analýzy jsou natolik organizačně (obstarat předměty z depozitářů, soukromých sbírek apod.) a nakonec i finančně náročné, že autor jen sotva mohl výrazněji překročit rámec východního Rakouska. M. Karwowski sledoval sklo z hlediska barvicích látek a zastoupení vybraných chemických prvků. Text nejprve vysvětluje funkci chemických prvků pro výsledný barevný efekt, a potom se již věnuje výsledkům a hodnocení analýz, kde sleduje např. vztahy mezi zastoupením různých prvků u jednotlivých typů náramků apod. V neposlední řadě se autor zabývá změnami ve výskytu určitých prvků v průběhu času. Např. výrazné odlišnosti v zastoupení zirkonia a stroncia mezi skly zbarvenými železem ze stupňů LT C1a a všemi mladšími (LT C1b–D1) naznačují zásadní rozdíl v technologii, tj. zřejmě i ve vývoji sklářských dílen a vzhledem k ostatním proměnám na přelomu LT C1a/b snad i v organizaci hospodářského života v tomto období. Ovšem sledování těchto dvou prvků u kobaltově zbarvených skel naznačuje naopak jistou kontinuitu atd. Na tomto místě nelze zabíhat do větších podrobností, spokojme se s konstatováním, že náročné analýzy sice nepřinesly nové jednoznačné objevy, nicméně ukázaly cestu, jakou se výzkum musí ubírat, aby se archeologické badání vymanilo ze závislosti na svých typologických řadách, chronologických schématech a mapách rozšíření. Můžeme jen litovat, že autor byl na tomto místě, především s ohledem na interpretaci a tím i propagaci užívání těchto metod, přece jen poněkud skoupý, vždyť značnou část kapitoly tvoří strohé tabulkové výsledky analýz. Jednu z výjimek

Obr. 1. Pořadí dvaceti laténských nálezů s největšími kolekcemi skleněných náramků (dle Karwowského).

představuje upozornění, že perly zřejmě vyráběné na Stradonicích obsahují ve zvýšené míře cín ve formě SnO₂, přičemž téměř polovina analyzovaných předmětů z Rakouska zvýšenou koncentrací cínu rovněž vykazuje, stejně jako některé nálezy z Polska.

Ke škodě věci je také celkové shrnutí knihy v kapitole 10. *Schlussbemerkungen* (str. 139–140) velmi stručné. Naopak připojený *Katalog* (str. 149–229) při veškeré úspornosti přináší všechny potřebné informace, včetně zobrazení artefaktů.

Vraťme se ještě k celkové interpretaci. Autor zcela správně poznamenává, že na sklonku minulého století došlo k jisté stagnaci v bádání o skleněných předmětech. Od shrnujících prací R. Gebharda (1989) a N. Venclové (1990) se zdálo, že toto téma je do značné míry vyčerpáno. Je velkou zásluhou autora, že svými rozsáhlými chemickými analýzami otevřel nový směr bádání, který může přinést zcela nové, ověřitelné a do jisté míry na archeologických metodách nezávislé výsledky. Další směr snažení otevřel samotný vývoj bádání v posledních letech. Prudce se množící nálezy skleněných předmětů, včetně nových rozsáhlých kolekcí, totiž umožňují nový pohled nejen na význam skleněných předmětů či na organizaci jejich výroby, ale do určité míry i na sídlištní strukturu, a tedy i na laténskou společnost. Autor např. v závěru na str. 140 konstatuje, že skleněné předměty zcela jistě představovaly předměty mimořádné ceny, které byly významným předmětem směny. Tento názor je ovšem nutno doplnit a přizpůsobit dnešnímu stavu poznání laténských sídlišť. Např. poslední výzkumy v Čechách ukazují, že dříve vzácné a mimořádné nálezy skel zjišťujeme na každém blíže prozkoumaném středo- a pozdně laténském sídlišti. Představu o mimořádné hodnotě skel, která vznikla ještě v období před důkladnějším poznáním laténských sídlišť, je tedy možné relativizovat. Skleněný náramek měl jistě vyšší hodnotu než např. hrnec z místní produkce, na druhou straně byl zřejmě dostupný obyvatelům běžných a často i odlehklých agrárních osad. A je např. otázkou, zda byl vzácnější než třeba náramek bronzový. To ovšem nijak nemění význam skleněných předmětů pro sledování obchodních vztahů či opatrněji řečeno nadregionálních kontaktů, pouze asi bude nutné posunout význam skleněných náramků, perel a prstenů od kategorie luxusního

zboží ke kategorii předmětů denní „potřeby“. Přijmeme-li tuto možnost, pak se i v interpretaci posuneme od ojedinělých dodávek luxusních předmětů k pravidelnějšímu zásobování rozsáhlých území.

K podobnému posunu došlo i při zjišťování výskytu sklářských dílen. V posledním odstavci knihy autor správně poukazuje na skutečnost, že se ve východním Rakousku sice vyskytují koncentrace skleněných nálezů a jejich velké kolekce, avšak nikoli na oppidech či v jejich okolí, a vyjadřuje domněnku, že sklářské dílny mohly pracovat i na nižších sídlištích, např. v tzv. výrobních a distribučních centrech (cf. *Salač 1993; 2002*). Již výše jsme poukázali na skutečnost, že se čím dál tím častěji daří prokazovat sklářskou výrobu i bohaté kolekce skleněných předmětů mimo oppida. V tomto směru je velmi užitečný již zmiňovaný *obr. 1* ukazující 20 latěnských lokalit nejbohatších na skleněné náramky. Předně ukazuje, že mezi největšími kolekcemi je překvapivě málo významných oppid. Povšimněme si postavení bohatého oppida Staré Hradisko (zde bohužel autor neuvádí zdroj informací), které se nachází až v závěru tabulky. Kde se ovšem v pomyslném pořadí pohybují česká oppida s dlouholetými pečlivými výzkumy Závist či Hrazany, o ostatních ani nemluvě? Nelze sice zcela přehlédnout, že autor měl k dispozici zřejmě pouze publikované předměty a dnešní skutečnost může být poněkud odlišná, ovšem zastoupení neopevněných sídlišť je skutečně nápadné. V první dvacíce evropských nalezišť jsou hned tři lokality ze sledovaného území: Etzersdorf, Roseldorf a Oberleis. Přičemž dvě první jmenované představují neopevněná sídliště a jsou zde zachycena ještě před jejich jakýmkoliv zkoumáním! Tím se dostáváme k druhému významu uvedeného grafu – téměř dokonale zachycuje současný rychlý vývoj, který je z hlediska zkoumání latěnského skla přelomový. Vždyť v tabulce chybí kolekce více než 500 skel z moravských Němcic (*Čižmářová 2004*) stejně jako soubor více než 400 skel z Berching-Pollanten (*Schäfer 2003*), v Roseldorfu je dnes již k dispozici nikoliv 82 skel ale několik set artefaktů (sdělení V. Holzer), rovněž počet nálezů z Bad Nauheimu se několikrát zvýšil (sdělení B. Kull). Ostatně i na sídlišti a později také oppidu Manching od vydání Gebhardovy knihy v r. 1989 skel výrazně přibýlo. V tomto směru se tedy význam klasických oppid výrazně snižuje a naopak do popředí vystupují centra neoppidálního charakteru. Je výraznou zásluhou autora, že, byť se sám do rozsáhlejších interpretací v tomto směru nepustil, sesbíral z významného území veškerý dostupný materiál, utřídil jej, chronologicky zařadil a připravil tak půdu pro nové bádání. V samotném závěru ostatně sám směr budoucího bádání správně naznačil.

Na závěr ještě jednu poznámku. Shodou okolností jsem měl možnost tuto práci číst na podzim roku 2002 jako čerstvě obhájenou disertaci. I když mi M. Karwowski sdělil, že práci hodlá publikovat, ani zdaleka jsem netušil, že již o dva roky později ji v podobě velmi kvalitně provedené knihy obdržím k recenzování. Lze si jen přát, aby i (kvalitní) české disertace měly šanci na podobný osud.

Literatura

Čižmářová, J. 2004:

Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku. Praha.

Drda, P. – Rybová, A. 1997:

Keltská oppida v centru Boiohaema — Die keltischen Oppida im Zentrum Biohaemums, *Památky archeologické* 88, 65–123.

Gebhard, R. 1989:

Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Stuttgart.

Haevernick, Th. 1960:

Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland. Bonn.

Kull, B. (Hrsg.) 2002:

Sole & Salz schreiben Geschichte. Mainz.

Pauli, L. 1978:

Dürrnberg bei Hallein III. München.

Salač, V. 1993:

Production and exchange during the La Tène period in Bohemia, *Journal of European Archaeology* 1.2, 73–99.

Salač, V. 2002:

Zentralorte und Fernkontakte. In: Lang, A. – Salač, V. Hrsg.: *Fernkontakte in der Eisenzeit*. Praha, 20–46.

Schäfer, A. 2003:

Pollanten, in *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Bd. 23. Berlin – New York, 263–267.

Uenze, H. P. 2000:

Die jüngerlatènezeitliche Siedlung von Eggfling, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 65, 1–38.

Venclová, N. 1990:

Prehistoric Glass in Bohemia. Praha.

Venclová, N. 2001:

Výroba a sídla v době latěnské. Projekt Loděnice. Praha.

Venclová, N. 2002:

External contacts: visible and invisible. In: Lang, A. – Salač, V. Hrsg.: *Fernkontakte in der Eisenzeit*. Praha, 72–82.

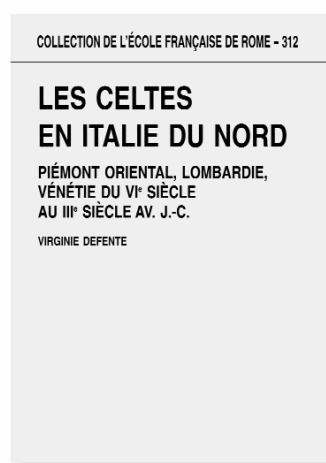
Vogt, U. 1996:

Bad Nauheim, ein keltischer Industriestandort am Rand der Wetterau. In: Jockenhövel, A. Hrsg.: *Bergbau, Verhütung und Waldnutzung im Mittelalter*. Stuttgart, 68–83.

Virginie Defente**Les Celtes en Italie du Nord**

Piémont oriental, Lombardie, Vénétie du VIe siècle au IIIe siècle av. J.-C.

Collection de l'École française de Rome – 312, Rome 2003

186 stran, obrazové přílohy v textu

ISSN 0223-5099

ISBN 2-7283-0607-9

Recenzoval:

Alžběta Danielisová

Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1,
danielisova@arup.cas.cz

Před romanizací Pádské nížiny její kulturní projev tvořili zejména Etruskové společně s Řeky a Kelty, působícími na původní italské kmeny. V době mezi 6. a 3. stoletím př. n. l. dala konfrontace keltských prvků s populacemi alpských kultur Tessin, Este a Golasecca (na území Piémontu, Lombardie a Venézie) vzniknout několika regionálním skupinám. Práce Virginie Defente zhodnocuje keltskou přítomnost v severní Itálii během tohoto období zejména na základě epigrafických památek, svědectví antických autorů a archeologických pramenů (především rozboru šperků). Jejich zdejší vývoj je srovnáván se situací na opačné straně Alp (Záalpi), hlavně s keltskými populacemi usazenými mezi Rýnem a Dunajem. Podstatnou část knihy tvoří katalog šperků, který tvořil pramennou základnu práce.

Z písemných pramenů známe význam keltské populace v severní Itálii a vliv, který mělo na řecký a římský svět dobytí Říma r. 386 př. n. l. Keltové usídlení v nížině jak na severním, tak na jižním břehu řeky Pád, byli systematicky studováni již od 2. poloviny 19. století. Až systematické výzkumy počínající v 70. letech 20. století a systematická publikace materiálu v 80. letech však významně přispěli k poznání dané problematiky v severní Itálii.

V době mezi počátkem 4. století a koncem 5. století př. n. l. je pozorováno přesunutí se dynamiky v kulturním vývoji od středního Rýna na jeho horní tok. V současném historickém bádání však stále zůstává otazník: je možné přímo propojit zaznamenanou situaci na středním Rýně s objevením se keltského žvlu v severní Itálii ve stejném období? Odpověď podle autorky leží ve studiu keltského materiálu a jeho srovnání s ostatními územími, zejména střední Evropou. Sledovanou problematiku vymezila koncem 7. století př. n. l. kdy se počínají projevat cizí prvky v domácích italských kulturách, a 3. stoletím, neboť poté již následuje jiná etapa ve vývoji, charakterizovaná urbanizačním procesem v severní Itálii, její počínající romanizací a s tím související otázkou přežívání keltské populace pod římským vlivem po dobytí území a eventuálním částečným exodem keltských kmenů. Geograficky se zkoumaná oblast soustředí na západní a střední Alpy, východní Piémont, Lombardii a Venézie. Materiálové studie se omezují výhradně na šperky z dobře publikovaných pohřebišť, které dle autorky svědčí daleko lépe o pohybu kulturních skupin, než například zbraně, které se měly generalizovat zejména díky rozsáhlému pohybu žoldnéřských skupin (problematiku vývoje keltské výzbroje a výstroje navázanou na historické události rozebírá A. Rapin, např. 1995). Z tohoto počátečního stanoviska vyplývá rezignace autorky

na detailnější chronologické úvahy, což je při povaze studovaných pramenů (archeologických, písemných a epigrafických) i trochu škoda. V knize se pohybujeme pouze v hruběji vymezených etapách 6.–5., 4. a 3. století př. n. l., skupiny nálezů jsou sledovány hlavně z hlediska jejich výskytu v Pádské nížině, a z katalogu vyplývá, že jejich chronologické zařazení bylo bezvýhradně přejato z použité literatury. Mapy koncentrací určitých typů předmětů však vybízejí k dalším úvahám a materiál sebraný a utříděný v závěru knihy jistě poslouží badatelům zaměřeným na problematiku keltské přítomnosti v severní Itálii.

První kapitola tvoří obligátní vymezení problematiky a shrnutí nejdůležitějších mezníků v bádání, chronologické přehledy a jejich vzájemné konfrontace (na poli kultur Este a Golasecca ve Venézie a Lombardii), přičemž pramennou základnu tvořila zejména pohřebišť. Další kapitoly pak rozebírají keltskou přítomnost v Pádské nížině podle charakteristických projevů v jednotlivých chronologicky vymezených etapách a její konfrontaci s domácími a kolonizačními řeckými a etruskými prvky.

Počátek keltského osídlení Pádské nížiny klade autorka poměrně vysoko (konec 7. a poč. 6. století př. n. l.), a nedostatek archeologických pramenů vysvětluje nezachytitelnou materiální povahou první kolonizace, která se měla spíše odbývat na poli kulturní a lingvistické „keltizace“, mající navazovat přímo na úpadek elitní vrstvy ve střední Evropě. V. Defente zdůrazňuje také přínos halštatských prvků do kultury Golasecca.

5. století pak znamená expanzi etruského obchodu, komercializaci vzájemných kontaktů a rozšířený export luxusního zboží za Alpy (z center Falsina a Marzabotto), keltská přítomnost se poté projevuje zejména ažurovanými nákončími opasků, jejichž původ je zatím nejasný (transalpský nebo severo-italský?). Na těchto nákončích jsou sledovány figurativní orientalizující motivy, jako strom života, „matka zvířat“, lotosový květ nebo grifové, dle autorky pocházející od pre-keltských italských populací v severní Itálii. Keltové v severnějších oblastech je měli převzít až později – v době vzájemných recipročních vztahů mezi severní a jižní stranou Alp. Zatímco severně od Alp mají být výjevy na nákončích spíše abstraktní a nefigurativní jako v severní Itálii, skupiny cizích prvků, roztroušených po obou územích vypovídají o vzájemných kontaktech v 5. století př. n. l., předznamenávají etruskou expanzí v Pádské nížině a řeckou kolonizací na Adriatickém pobřeží.

Ve 4. století (na samém jeho počátku) dochází k dobytí Říma Kelty, písemné prameny signalizují pohyby keltských skupin na studovaném území. Díky přehodnocení archeologického materiálu vyšly najevo silné vlivy na centrální Alpy, vycházející ze švýcarského území, zatímco v Pádské nížině dochází k osídlení nových území mezi Brescií a Veronou. Ve Venézie byly pozorovány prvky materiální kultury mající původ ve střední Evropě.

3. století znamená pokračování vzájemných kontaktů, ale začínají se objevovat rozdíly vyplývající z počínajícího odlišného vývoje na nově osídlených územích. Jsou sice sledovány styčné body v materiální kultuře srovnávaných území, nicméně ve větší diverzifikaci hmotné náplně soudobých pohřebišť vyznívá spíše autonomní vývoj v severní Itálii, kde se homogenizují jednotlivé skupiny předmětů.

Archeologické a epigrafické prameny jen potvrdily písemný záznam Tita Livia, podle něhož měli Keltové dorazit do Popádi za vlády etruského krále Targuina Starého. 6. století a hlavně století 5. znamená pro severní Itálii rozkvět. Dynamika transalpských vztahů mohla být podmíněna posunem původních center od středního Rýna směrem do Švýcarska a posléze na území Tessin ke konci 5. století. Ve 4. století se Keltové – již po dvě století usídlení v severní Itálii – obracejí směrem na jih do Říma. Konflikty, ve kterých proti sobě stáli Keltové a Římané,

znamenal střed dvou hlavních expanzivních hybatelů v tehdejší Itálii. Dobyť Pádské nížiny Římany uzavírá jednu z hlavních kapitol v místních keltských dějinách.

Zajímavé je, že při srovnání mapy rozšíření a osídlení jednotlivých keltských kmenů v Pádské nížině a map koncentrací jednotlivých skupin šperků se valná většina studovaného materiálu nachází severně od řeky Pád, na území Insubrů a Cenomanů, zatímco od jižněji usídlených Bójů (kteří by nás případně mohli zajímat nejvíce) tak nepochází nic, co by ve starém a středním latěnu mělo podle autorky spojitost se střední Evropou.

V celkové náplni knihy by čtenář pravděpodobně uvítal rozsáhlejší (nebo alespoň nějakou) obrazovou přílohu (v katalogu jsou přitom poctivě uváděny celé nálezné celky doprovázející signifikantní skupiny šperků), neboť při pouhém popisu nebo výčtu předmětů v textu si jen mlhavě představuje povahu materiálu charakterizujícího keltskou přítomnost v Pádské nížině, který přitom tvoří gros problematiky rozebírané v knize.

Co se tedy týče Keltů v severní Itálii, je kniha pro úplného laika sice dobrou příručkou, zároveň však spíše jen odrazovým můstkem k dalším, detailnějším studiím.

Literatura

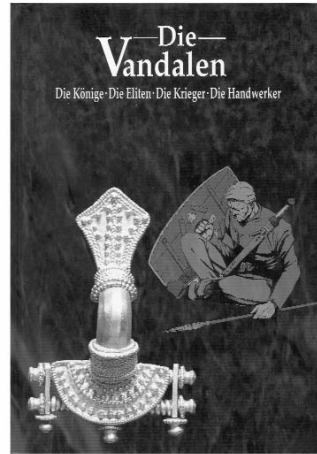
Rapin, A. 1995: Propositions pour un Classement des Equipements Militaires Celtiques en Amont et en Aval d'un Repère Historique: Delphes 278 avant J.-C. In: Charpy, J. J. (ed.): L'Europe Celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C. Contact, Echanges, et Mouvement de Populations. Actes du Deuxième Symposium International d'Hautvillers 8.–10. oct. 1992. Mémoire No. 9 de la Société Archéologique Champenoise, 275–290.

Nad dvěma knihami o Vandalech a przeworské kultuře

Andrzej Kokowski – Christian Leiber (edd.)

Die Vandalen

Die Könige · Die Eliten · Die Krieger · Die Handwerker

Publikation zur Ausstellung „Die Vandalen“ im Weserrenaissance Schloß Bevern vom 29. März bis 26. Oktober 2003. Trigena Mediateam, Nordstemmen 2003.

511 čisl. str., 179 obr. v textové části, 138 obr. v katalogu.

ISBN 3-9805898-6-2

Recenzoval:

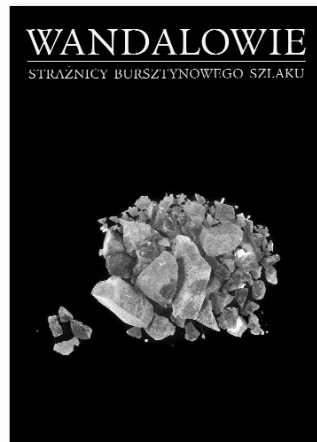
Eduard Droberjar

Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšinami 3/448, CZ 100 00 Praha 10, droberjar@hotmail.com

Jacek Andrzejowski – Andrzej Kokowski – Christian Leiber (edd.)

Wandalowie

Strażnicy bursztynowego szlaku

Katalog wystawy. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 8 marca – 16 czerwca 2004. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin – Warszawa 2004.

370 čisl. stran, 196 obr. v textové části, 310 obr. v katalogu.

ISBN 83-917894-6-2 (PMA)

ISBN 83-227-2218-4 (UMCS)

Recenzoval:

Eduard Droberjar

Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšinami 3/448, CZ 100 00 Praha 10, droberjar@hotmail.com

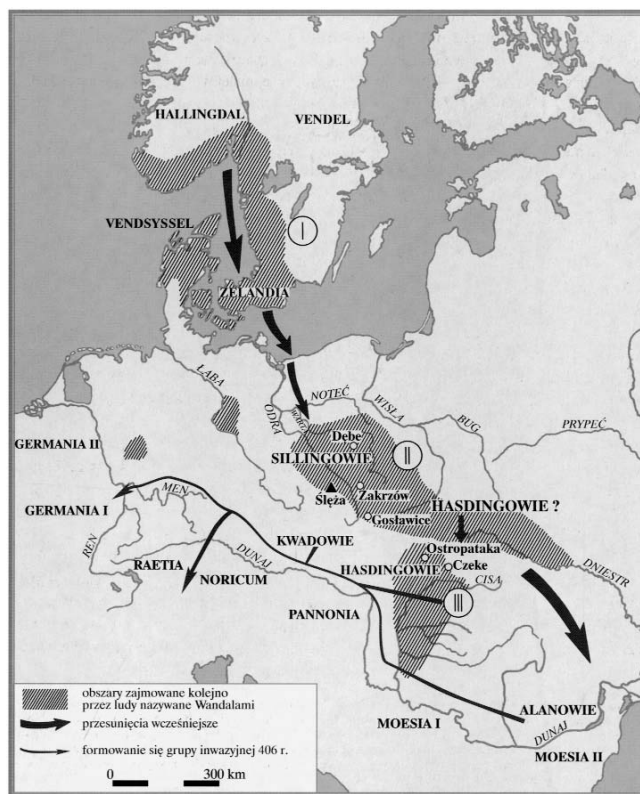
Témata výstav o velkých národech a významných etnikách, jakými byly Keltové a Germáni, prezentovaná v Palazzo Grazi v Benátkách, co se Keltů týče (*Moscatti – Frey – Kruta – Raftery – Szabó – Arslan – Vitali edd. 1991*) nebo projekty o Langobardech a Gótech v Miláně (*I Langobardi 1990; I Goti 1994*), Francích v Mannheimu, Paříži a Berlíně (*Wieczorek – Périn edd. 1996*) či Alamanech ve Stuttgartu, Curychu a Augsburgu (*Fuchs – Kempa – Redies – Theune-Großkopf – Wais edd. 1997*) apod., jsou stále žádaná. Rozsáhlé výstavní projekty, jejichž výstupem jsou kromě vlastních výstav i obsáhlé (vědecké) katalogy, mají – na rozdíl od teoretických studií a monografií – jednu přednost: snaží se vizuálně představit laikům i odborníkům ve velmi ucelené formě vše podstatné, co lze o tom kterém kmeni a etniku sdělit. Jejich autoři jsou zároveň nuceni některé předestřené děje a jevy poněkud zjednodušit (např. etnická identita), což na jedné straně může být z různých hledisek zpochybnováno, na straně druhé to přináší relativně kompaktní obraz, jaký je jinými způsoby obtížně dosažitelný.

Poprvé byly takto představeni také Vandalové, jediný germánský kmen, který překročil hranice Evropy. Většina z nás v nich vidí především dobyvatele severní Afriky,

méně už velkou archeologickou kulturu doby římské v evropském barbariku, pojmenovanou podle výzkumů K. Hadaczka ze Lvova v letech 1904–1905 na zárověm pohřebišti na lokalitě Gać – dnes součást města Przeworsk v jihovýchodním Polsku – jako przeworská kultura (PK). Przeworská kultura, za níž se skrývají počátky vandalského etnika, je tak nejpodrobněji představena široké veřejnosti i badatelům, neboť k výstavě vyšel obsáhlý vědecký katalog, resp. dvě monografie. Zásazením do širšího evropského kontextu a s využitím všech dosavadních poznatků čtenář dostává do rukou ucelený obraz především polské doby římské. Obě recenzované knihy (německá a polská verze) jsou výsledkem polsko-německého výstavního projektu, jenž byl v roce 2003 realizován v dolnosaském městečku Bevernu u Holzmindenu, a o rok později ve Státním archeologickém muzeu ve Varšavě. Výstavu zařídili prezidenti obou zemí (A. Kwaśniewski a J. Rau). Iniciátorem a hlavním koordinátorem projektu byla výrazná osobnost polské, ale i evropské archeologie, profesor lublinské university dr. Andrzej Kokowski. Jeho partnerem za německou stranu pak byl dr. Christian Leiber, archeolog a ředitel kulturního centra vesersko-renesančního zámku v Bevernu. Velký počet exponátů od zapůjčitelů ze třiceti polských, ukrajinských, českých, belgických a německých muzeí, bylo možné prezentovat díky mnoha sponzorům. První část monografií obsahuje samostatné archeologické a historické příspěvky k dějinám Vandalů a sousedních oblastí. Druhá část je věnována katalogu s podrobným popisem všech exponátů. Jelikož pod oběma knihami se stejnými názvy, ale jinými podtituly, se v zásadě skrývají shodné, v některých detailech mírně odlišné publikace, rozhodl jsem se je recenzovat společně. Polská verze je rozšířena o několik příspěvků týkajících se aristokracie (K. Czarnecka, Chr. Leiber) a výzbroje (B. Kontny, S. Ducin).

A. Kokowski: *Vandalen – Lugier – Przeworsk-Kultur*, 39–48; *Wandalowie – Lugowie – kultura przeworska*, 3–10. Kdo vlastně byli východogermánští Vandalové, jaký je jejich vztah k Lugiům a proč lze považovat przeworskou kulturu za archeologický projev tohoto etnika, to se pokouší A. Kokowski stručně objasnit v úvodní pasáži. Připomíná fakt, jenž poté rozebírá i následující stať historika J. Kolenda a který akceptují i další historikové (např. rakouský badatel W. Pohl), totiž že v počátcích byli Vandalové uspořádáni v jakémsi kmenovém svazu Lugiů, podobně jako ve svých raných dějinách Svěbové. Dále sleduje vývoj bádání o przeworské kultuře. Zajímavé je, že pojem przeworská kultura poprvé použil český badatel L. Niederle ve své knize *Rukověť slovanské archeologie* (Praha 1931). Jiná jeho kniha *Rukověť slovanských starožitností*, citovaná v polské verzi recenzované monografie, vyšla až v roce 1953 a není ji tudíž možno považovat za první, v níž je poprvé užito označení této kultury. A. Kokowski připomíná významné osobnosti, jež se podílely na zkoumání kultury Vandalů: M. Jahn, J. Kostrzewski, K. Tackenberg, Chr. Pescheck, D. Bohnsack, R. Jamka a zejména T. Dąbrowska a K. Godłowski. Oba posledně jmenovaní položili základy chronologie przeworské kultury, T. Dąbrowska pro dobu laténskou a K. Godłowski pro dobu římskou a počátek stěhování národů. V průběhu věků se pod jednou archeologickou kulturou můžeme setkat s různými kmeny; to se týká i PK. Chronologická tabulka (obr. 8 polského vydání a obr. na str. 38 německého vydání) má dokumentovat tyto změny: počátky jsou u Lugiů (ve stupních A1–A3), následují Tacitovi Lugiové (B1), pak Lugiové podle Klaudia Ptolemaia (B2), Vandalové-Hasdingové a Vandalové-Silingové (B2/C1). Chronologická tabulka je ukončena odchodem Hasdingů z východního Polska (C1).

J. Kolendo: *Die antiken Schriftquellen zur ältesten Geschichte der Vandalen*, 49–75; *Antyczne źródła pisane o najdawniejszych dziejach Wandalów*, 11–23. Příspěvek je věnován výpovědi antických písemných pramenů k nejstarším dějinám Vandalů v 1. až 3. století. Na rozdíl od jiných velkých germánských kmenů, postrádáme u Van-

Obr. 1. Nejstarší sídla Vandalů a jejich stěhování (podle J. Strzelczyka).

dalů soubornou práci o jejich historii, zejména o jejich počátcích (tzv. *origines gentum*). Dílčí údaje pocházejí z děl Plinia Staršího a Tacita, z nichž čerpá J. Kolendo své úvahy o lokalizaci Vandalů, vzhledem k rozmístění jejich sousedů. Už v 1. stol. po Kr. byli Vandalové důležitým kmenem, resp. kmenovým svazem. Nejprve vystupují pod jménem Lugiů (toto jméno se udržuje až do 2. stol.). J. Kolendo se domnívá, že objevení jména Vandalů může souviset s kulturními změnami, jež vyvolala migrace Gótů ze severu na východ Polska v prostředí kultury známé v archeologické terminologii jako wielbarská. Část obyvatel przeworské kultury se totiž mohla zdržovat na území, které zaujímali Gótové. Významnou úlohu sehráli Vandalové, vedle Markomanů, Kvádů a Sarmatů, v tzv. markomanských válkách. V době těchto válečných událostí došlo k některým migracím Vandalů, zejména Hasdingů (Asdingů). Jejich pohyb je zaznamenán na východním Slovensku, v Zakarpatské Ukrajině a v Maďarsku. Tento historický fakt může souviset i s archeologickými poznatky, kdy se v nálezích dá rozpoznat expanze przeworské kultury na sever od Karpat ve stupni B2 a zejména v přechodném období B2/C1. Historickým pojmem *superiores barbari* jsou tak myšleni především Vandalové a Gótové. Vandalové ve 2. stol. sídlili v Polsku na území, na němž se předtím připomínají Lugiové. V této době se objevuje další jméno vandalské větve – Silingové. V době vlády římského císaře Commoda došlo ke konfliktu mezi Silingy a Markomany a v této souvislosti se uvádí už dříve používaný pojem Vandalské hory (*Cassius Dio*). Pokud to jsou Krkonoše, což se s určitými pochybnostmi připouští, pak je zřejmé, že Silingové sídlili ve Slezsku. Počátkem 5. století Vandalové spolu se Svěby a Alany překročili Rýn a putovali do Gálie. Dalšímu dějinnému vývoji Vandalů se věnuje samostatný příspěvek J. Strzelczyka.

A. Kokowski: *Die Przeworsk-Kultur – ein Völkerverband zwischen 200 vor Chr. und 375 nach Chr.*, 77–18; *Kultura przeworska – zarys dziejów*, 25–85. V hlavní a nejobsaž-

nější studii obou knih se Andrzej Kokowski zabývá nejdůležitějšími otázkami przeworské kultury: chronologickým a kulturním vývojem, hmotnou kulturou a historickými aspekty. Velkým problémem PK je otázka geneze. Připouští se, že na vznik této kultury měla ve 3. stol. př. Kr. vliv zejména kultura pomořská. Počátky przeworské kultury jsou kladeny do rozmezí 250/235–185/170. Na přelomu 3. a 2. stol. př. Kr. už zaujímá PK velké teritorium: pravobřežní Slezsko, střední Polsko, JZ oblast Velkopolska a Kujavy. Na rozvoj przeworské kultury měl velký význam rozkvět železářské činnosti, nové technologie a techniky. V této době se objevují rozsáhlá žárová pohřebiště (Ciecierzyn, Wesółki, Kamięńczyk, Warszawa-Wilanów ad.) s desítkami hrobů z tzv. předřímské doby železné. Nezanedbatelný byl i vliv z keltské oblasti. Je patrný v nálezech kovových součástí oděvu (zejména v drátěných sponách spojené konstrukce). V této souvislosti je poněkud nepřesně na mapě (obr. 1) znázorněn rozsah keltského osídlení, a to jen ve Slezsku, přičemž ve stupních A1–A2 měla být jeho přítomnost uvedena zejména také v Čechách, v sousední oblasti przeworské kultury. Další působení z okolních oblastí přicházelo z prostředí jastorfské kultury, jak dokumentují především pásové zápony. Chronologie PK v předřímské době železné je následující: A1 = LT C1–C2, A2 = LT C2–D1, A2/A3 = LT D1/D2 a A3 = LT D2 = R A

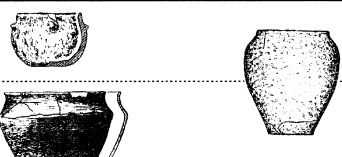

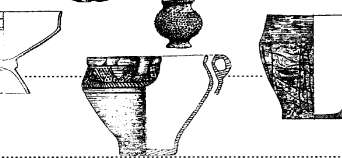
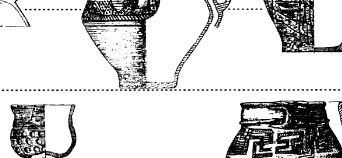
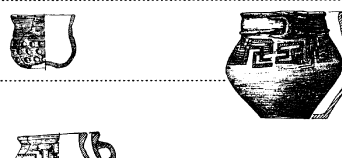
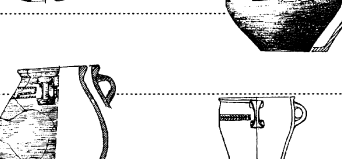
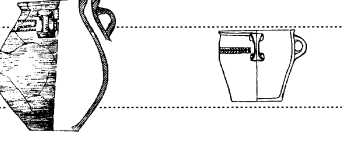
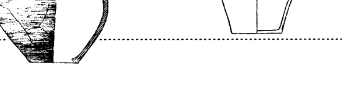
Cesta k przeworské stabilizaci začala ve 2. stol. př. Kr. PK expanduje do různých polských regionů, ale i dále na východ až k Bugu. Proniká až do oblasti kultury Pienest-Lukaševka, za níž se patrně skrývali Bastarnové v Besarábii. Na středním Bugu došlo k prolnutí PK s Bastarny, jejichž archeologickým svědectvím jsou památky označované jako czerniczynská skupina. Jinou skupinou PK je tzv. provincie nadwieprzańska, pro níž jsou typická malá pohřebiště (do deseti hrobů). Na západě PK expanduje do Dolní Lužice a jižního Braniborska, kde došlo ke splnutí kultur przeworské a jastorfské, jejichž výsledkem byla tzv. gubińska skupina jastorfského okruhu. Také na Jutském poloostrově se podařilo rozpoznat przeworské vlivy v lokální skupině pohřebišť typu Kraghede. O ní psal už M. Jahn, ale nevěděl, že je mladší než nejstarší przeworská kultura. PK jako nejsilnější kulturní uskupení v barbariku, nebyla monolitem (jednolitou kulturou), ale konglomerátem různých regionálních skupin, v němž se každá něčím odlišovala. V zásadě lze v przeworské kultuře rozlišit tři hlavní skupiny: tynieckou, nidzickou a kruszańskou.

Pro tynieckou skupinu je charakteristická smíšená keltsko-germánská kultura. V polovině 3. stol. př. Kr. se v okolí Krakova objevili Keltové, načež v této oblasti započala keltizace przeworské kultury. Důvodem keltské rozpínivosti byly především zdroje železné rudy ve Svatokřížových horách a ložiska soli v okolí Wieliczky (?). Od počátku 2. stol. před Kr. se nacházejí przeworské a keltské osady v blízkém okolí nebo dokonce obě etnika žijí na jednom sídlišti. Tato situace je obdobná české nálezové skupině sídlištních objektů z pozdní doby laténské (LT D1/D2, resp. LT D2a), tedy době před plaňanským horizontem, s tím, že do keltských Čech infiltrovali Germáni, na rozdíl od Polska, kde už toto etnikum žilo. Hlavní změny v PK nastaly v 1. stol. před Kr. Archeologická zkoumání potvrdila pro toto období největší ekonomický rozkvět PK, na němž se podílely nejen kontakty s českými Bóji, ale i s moravskými a slovenskými Kelti, obchod s jantarem a dokonce i ražba vlastních zlatých keltských mincí (mušlovitých statérů krakowského typu). Na postupný úpadek keltské oikumeny ve Slezsku mohly mít vliv podle A. Kokowského dvě katastrofy šedesátých let 1. stol. př. Kr., a to jednak porážka Keltů v Galii od C. J. Caesara a dále prohra dáckého krále Burebisty na Balkáně. Kolem přelomu letopočtu zaniká keltsko-przeworská skupina tyniecká pod silicím tlakem PK.

Jiným kulturním uskupením PK byla nidzická skupina, která se vykrystalizovala mezi Mazovskem a Mazurami v předřímské době železné. Na západě, severu a východě

sousedila s kulturou oksywskou a s Balty. Obě tyto kultury měly vliv na PK, oksywská v předřímské době, železná a Baltové ve starší době římské. Nidzická skupina je známá hlavně ze žárových pohřebišť, nejvýznamnější je lokalita Niedanowo v severním Mazovsku.

V 70. letech minulého století vyčlenila A. Cofta-Broniewská zvláštní okruh nálezů, označený jako skupina kruszańská, a to na základě výzkumu na lokalitě Krusza Zamkowa. Skupina je známá v Kujavech jak na sídlištech, tak i na pohřebištích. A. Kokowski se ptá, čím se liší tyto nálezy od PK. Inventář je shodný s PK (keramika, kování opasku a spony), obdobný je také pohřební ritus – žárový. Rozdíl jsou však v některých rozličnostech pohřebního ritu a v kultu. Předně na několika lokalitách (např. Krusza Zamkowa, Strzelce, Janikowo, Inowrocław) byly prozkoumány zvláštní svatyně vytvořené z nízkých kamenných zídek, jejichž půdorys vytvářel čtvercovité nebo obdélníkovité tvary. Uvnitř, částečně také na zídkách nebo vně, byly zjištěny rituální pohřby zvířat (psů, ovcí a prasat), nespálená těla lidí nebo částí lidských těl. Doloženy jsou i kůly po jakýchsi totemech a ohniště. A. Cofta-Broniewská se domnívala, že tento způsob byl příznačný pro Kelti a proto považovala tuto skupinu za keltskou. Kritické poznámky k této interpretaci učinil A. Kokowski. Když se na Kujavách začalo pohřbívat kostrově, v Dolním Slezsku už Keltové nebyli. Před časem tuto teorii kritizoval Z. Woźniak. Přítomnost keltských prvků může být podle něj dána pouze krátkodobým pobytem obchodníků. Dalším argumentem pro nekeltskost skupiny je absence keltské na kruhu točené keramiky. Doklady jantaru na Kujavách svědčí podle A. Kokowského o zprostředkovatelské úloze obyvatel PK, čímž notně muselo docházet k hojnému obchodnímu styku. Pohřby psů doložené v této skupině jsou specifické obecně pro ty Germány, kteří žili na rozsáhlém území mezi Labem a Vislou. Známe je však i z oblasti severně středního Podunají. A. Kokowski se domnívá, že dávat do kontextu kruszańské svatyně s keltskými svatyněmi typu Viereckschanze, jak činí A. Cofta-Broniewská, nelze, a je to spíše „sugestivní dojem“. Zároveň se domnívá, že blíže než ke Keltům má tato skupina

Fazy	Ceramika	Czas
Wędrówki Ludów		375
C3		300
C2		250
C1		200
B2		70
B1		po Chr. 0
A3		przed Chr.
A2		50
A1		100
		180

Obr. 2. Chronologie przeworské keramiky (podle M. Stasiak-Cyranové).

k Bastarnům, neboť se zdržovali v sousedství przeworské kultury na Kujavách.

A. Kokowski soudí, že v roce 19 po Kr., když vpadl Katvalda do Čech z území Gótů, muselo dojít ke zhoršení vztahů mezi Lugií a Markomany, neboť k nám pravděpodobně pronikl přes území przeworské kultury, tedy přes zemi Lugiů. Už K. Godłowski prokázal, že osídlení PK ve stupni B1 zaujímaloby oblasti Dolního Slezska, Velkopolska, severního Mazovska a západního Malopolska. Část území mezi dolními toky Odry a Visly byla v B1 neosídlená; osídlena byla až ve stupni B2. O Lugiích se zmiňuje Strabón a více pak Tacitus. Svaz Lugiů měl sídlit na severní straně hor (Karpát) a Tacitus uvádí pět lugijských kmenů: Hariové, Helvekonové, Manimové, Halisiové a Nahanarvalové. A. Kokowski se pokouší o identifikaci některých z těchto kmenů, ale sám podotýká, že je to spíše spekulativní. Hariové mohli být na Kujavách, event. v regionu Nidzice, Nahanarvalové v Dolním Slezsku. V západním Malopolsku by spatřoval Bury. Jim se věnoval zejména J. Kolendo, který je hledá na území jižně od Karpat, tj. na východním Slovensku, Zakarpatské Ukrajině a v přilehlých oblastech Maďarska. Na přelomu 1. a 2. stol. část Burů vstoupila do svazku s Lugií a nazývali se sumárně Lugiové. Jinými příslušníky kmene Lugiů byli Lugiové-Dudunové a Lugiové-Omanové.

Neobyčejně dynamický rozvoj zaznamenala PK právě ve starší době římské. Došlo k rozkvětu železářství; obchod s jantarem měl vliv na rozvoj místních elit. Rozšíření kontaktů s římskými provinciemi (nález spon typu A 67 ze druhého a z počátku třetího desetiletí 1. stol. po Kr.) dává autor do souvislosti s úpadkem Marobudovy říše. Z římských provincií se dovážely skleněné korále (zejména millefiori), bronzové a skleněné nádoby, římské tkaniny a víno, pravděpodobně i zvířata (např. kočka domácí). Velké množství nálezů římských mincí z PK (2000 lokalit, 65 000 mincí, přes 200 depotů, z toho 16 „zlatých“) vede autora k úvaze o významu peněz jako platidla a jako suroviny pro výrobu przeworských šperků. Zvláštní postavení má pohřebiště v Lachmirowicích. Podle nálezů neobvyklých importů a zbraní se A. Kokowski dokonce domnívá, že by tam mohli být pohřbeni členové družiny, jež ochraňovali kupce.

Před dobou velkého neklidu v období markomanských válek zaujímaloby PK oblast mezi Odrou a Vislou a dále pak mezi wielbarskou kulturou a severními Karpaty. Ve 2. pol. 2. stol. (na počátku fáze B2/C1–C1a) došlo k etnickým a politickým změnám na mapě Evropy. Válečný konflikt podle A. Kokowského přerušil obchodování po jantarové cestě, PK expanduje na východ a jih. Na Ukrajině vznikají malá pohřebiště s przeworskými bojovníckými hroby (např. Ardanovo, Bratovo, Verchnja Vižnicja). Na sklonku 2. stol. se rodí nová lokální skupina v Hrubieszowské kotlině s przeworskými a wielbarskými prvky. V této době končí např. „legendární“ pohřebiště v Gaci u Przeworska. Až teprve po markomanských válkách, tedy v mladší době římské, zažívá PK nový hospodářský rozvoj. Jsou zakládány velké hrnčířské dílny v Igołomii pro výrobu keramiky točené na kruhu a vypalované ve velkých pecích. Ačkoli některé železářské dílny zaznamenaly úpadek, zejména na západním Mazovsku, s objevem nového centra ve Svatokřížových horách na sklonku 2. a na počátku 3. stol., se vzedmulo i železářství. V této oblasti pracovalo tisíce hutnických pecí, každá z nich mohla vyprodukovat 20–25 kg železa, tj. celá Svatokřížová oblast mohla zhotovit až 4 nebo 5 tisíc tun železa. Nové technologie v železářství přinášejí pece typu Tarchalice. Soudě podle četných depotů železných nástrojů (srpy, radlice, kování dřevěných lopat, motyky ad.), nastal i rozmach zemědělských technik. Změny v náboženských představách se také projevilily ve změně pohřebního ritu. Rozšířily se tzv. vrstevné hroby, známé zejména v jihovýchodních oblastech PK. Tento zvyk postupně pronikl i do luboszycké kultury a masłomęczské skupiny. Z Čech můžeme uvést pohřebiště v Opočně, kde

I. Pleinerová prozkoumala vedle klasických žárových hrobů v popelnících i vrstevné hroby. Jiným zvláštním způsobem pohřbívání v PK jsou hroby v nízkých mohylách, které připomínají jednak skandinávské mohyly tzv. siedlemieńskiego typu, na straně druhé sypané mohyly východně od Karpat.

M. Mączyńska: *Das Ende der Przeworsk-Kultur*, 185–201; *Zmierzch kultury przeworskiej*, 191–198. S drobnými obměnami se jedná o zestručnělou verzi jejího francouzského referátu „La fin de la culture de Przeworsk“ na konferenci „L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations“ (Brno 1999, s. 141–170). V příspěvku shrnuje hlavní výsledky k chronologickému zkoumání konce przeworské kultury na sklonku doby římské a v počátcích doby stěhování národů. Připomíná oba periodizační systémy, jak K. Godłowského, jenž tuto dobu řadí do přechodného stupně C3/D (v absolutních datech 360/370–430), tak J. Tejrala, který vyčlenil přechodný stupeň D1. Zvláštní postavení mají sídliště v Jakuszowicích a na lokalitě Świlcze, neboť se na nich našly honosné kovové (zlaté, stříbrné) a skleněné předměty i mince. Skupina sídlišť na jižním okraji areálu PK (např. Rytro, Moszczeniwa Wyżna či Piwniczka), známá zásluhou R. Madydy-Legutko, náleží již k severokarpatské skupině, kterou definoval K. Pieta a jejíž jádro je v oblasti povodí Popradu, především na Liptově a na Oravě. Hrobů v době stěhování národů je na území przeworské kultury málo. Známá jsou vrstevná pohřebiště dobrodzieńskiego typu v Horním Slezsku a v częstochowské oblasti. Ve 2. pol. 5. stol. se postupně vylidňuje Malopolsko, ve středním Polsku přetrvává enkláva ještě do konce 5. či do počátku 6. stol. Vlastní zánik przeworské kultury je velmi nejasný. Ojedinelé nálezy sídlišť a depotů z D1 a D2 na území středního Polska skýtají obraz nesourodého osídlení, jenž vykazuje na základě některých prvků (přezky a spony) kontakty s Podunajím. Postrádáme hroby. Kromě tří kostrových hrobů z lokality Oszczywilk, dominuje bohatý (knížecí) hrob z Jakuszowic, datovaný před Attilovu dobu (před r. 434). M. Mączyńska se věnuje také problematice Slovanů. Slovanské lokality (datované už do druhé pol. 5. a počátku 6. stol.) se nacházejí na úplně jiném teritoriu než lokality nejmladší przeworské kultury, tj. především podél Visly a v JV Polsku. Autorka tak soudí, odvolávajíc se na práce M. Parczewského, že není prokázán kontakt mezi przeworskou kulturou a nejstaršími Slovy. Tyto poznatky byly už před časem doloženy, a to jak v díle K. Godłowského, tak i v zajímavém sborníku, jenž vyšel pod redakcí A. Kokowského v roce 2002 v Lublinu („Cień Światowita. Czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian“).

J. Strzelczyk: *Die Vandalen auf dem Weg nach Nordafrika*, 203–246; *Wandalowie w drodze do Afryki*, 199–221. Příspěvek vychází z autorovy monografie o Vandalech a jejich africké říši (Warszawa 1992) a z dalších dílčích studií. Ve dvanácti podkapitolách se zabývá především obdobím po odchodu Vandalů z území dnešního Polska. V době markomanských válek, resp. r. 171 překračují Dukelský průsmyk Vandalové-Hasdingové a pronikají do dácké zájmové oblasti. Na západě s nimi sousedili sarmatští Jazygové, ještě více na západě svěbští Kvádové, na jihu měli svá sídla zvláštní a tajemní Lakringové a ještě více na jihu byli sarmatští Roxolani. Na severovýchodě sousedili s Gepidy a na východě v dnešním Rumunsku měli být podle J. Strzelczyka Vizigóti. Otázka stojí, zda už na konci 2. století můžeme hovořit o západních Gótech? Domnívám se, že v této době ještě nikoli. Autor měl zřejmě na mysli až druhou polovinu 3. století. Ve 3. stol. uskutečnili Vandalové-Hasdingové nájezdy do okolních oblastí, např. do Dolní Moesie. Postupně společně se Sarmaty vnikli do Panonie. Situaci musel řešit císař Aurelián. Ve 4. stol. bojovali Vandalové s Vizigóty v dlouhých válkách. Pro stěhování Vandalů jsou rozhodující především tato dvě data: rok 406/407, kdy společně s Alany a Svěvy překračují

Rýn a pronikají do Galie a rok 429, kdy vstupují do Afriky, kde za vlády krále Geisericha (428–477) došlo k největšímu rozkvětu vandalské říše.

Roku 406 spolu s Alany a Svěby (podle Strzelczyka Kvády) odcházejí podél Dunaje na západ a o silvestrovské noci přešli zamrzlý Rýn. Mohlo jich být dohromady přibližně 150 000 lidí, není však jasné, zda v tom jsou i ženy a děti (asi ano). Pak by Vandalů bylo asi sto tisíc. J. Strzelczyk připomíná, že pojem Svěbové byl ve starověku značně nejasný, neboť tímto jménem se označovali různí Germáni. K tomu je třeba dodat, že většina germánských kmenů, ne-li všechny, se v průběhu věků v různých intenzitách dělila na menší seskupení, čímž docházelo ke geografickým posunům a změnám v jejich označování. Něco jiného jsou Svěbové vzpomínání u Caesara, kteří pronikali k Rýnu, neckarští Svěbové, Svěbové u Tacita, Svěbové u Ptolemaia, podunajští Svěbové, Svěbové na Iberském poloostrově a dále pak svěbské kmeny, které známe, jako byli Hermunduři, Semnoni, Markomani, Kvádové a další.

Autor se pokusil rekonstruovat vandalskou expanzi přes území Galie dvěma hlavními směry s různými možnými odbočkami: 1) z Porýní přes města Metz či Štrasburk, dále do Langres nebo Besançonu, z něhož do Autunu a Clermont-Ferrandu a z Langres do Arelatu a Béziersu dále na jihozápad a 2) z Porýní přes Trevír, Remeš do Meung-s-Loire, dále do Angoulême a Bazasu a dále na jih či do Tuluzy. Z krátkodobého pobytu v Galii jsou v archeologických pramenech Vandalové identifikovatelní zejména na základě ojedinělých nálezů. Poté autor sleduje jejich pohyb v Hispánii, kam měli proniknout už v roce 409. Pojmenování španělské Anadalušie (dřívější římská provincie Boetica) pochází ze jména Vandalů: Wandalos – Andalos – al-Andalus – Andalusie. Více vandalských památek než ve Francii je ve Španělsku, což dokládá jejich dvacetiletý pobyt, neboť roku 429 vstupují do Afriky, kde vytvořili říši.

P. Luczkiewicz: Die Bewaffnung der Vandalen während der jüngeren vorrömischen Eisenzeit, 247–266; Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim, 127–141. Nejstarší doklady zbraní v PK pocházejí ze 3. stol. př. Kr. Byly ještě pod silným keltským vlivem. Ve stupni A1 (LT C1–C2), tj. na sklonu 3. stol. a počátkem 2. stol. př. Kr. je už známo více hrobtů ze zbraněmi (celkem 27). Převažují v nich dlouhé hroty kopí (i přes 50 cm), známé jsou i dvousečné meče (o délce okolo 100 cm), ovlivněné keltskými vzory. Štíty byly dvojího typu, jednak s kruhlicemi pásovými, považovanými za keltské a jednak s kruhovými, které se vyskytovaly na rozsáhlém území od Galie po východokeltské, dácké a trácké oblasti.

Ve stupni A2 PK (konec 2. a počátky 1. stol. př. Kr.) se objevují nové typy a formy výzbroje, vedle dlouhých hrobtů kopí jsou známé i kratší (okolo 20 cm) a vedle starých mečů dvousečných nastupují jednosečné. Jejich původ je shledáván v dlouhých bojovníckých nožích pomořské kultury doby halštatské. Do PK pronikly přes oksywskou kulturu. Hlavní rozkvět jednosečných mečů náleží až na sklonek mladší předřímské doby. Ve výzbroji PK stupně A2 spatřuje P. Luczkiewicz dvě tendence: 1) keltský vliv, v němž hlavním znakem byla kompletní výzbroj s mečem (zatím malá část z nich používala jednosečné meče) a 2) vznik vrstvy „kopiníků“ (hroby s kopím) a tehdy nepočtená vrstva jakýchsi štítonosců (hroby se štíty). Obě postupně vytvářejí druhou skupinu bojovníků. Kolem poloviny 1. stol. př. Kr. došlo k dalším změnám. Na přelomu A2/A3 je zaznamenán ještě společný výskyt starých a nových forem. Avšak ve stupni A3 (40 př. Kr. – 20 po Kr.) nastupují nové formy: kratší dvousečné meče (80–90 cm dlouhé), přibýlo více hrobtů kopí a oštěpů a objevují se páry oštěpů. Jen velmi malé procento hrobtů (1 %) v PK lze interpretovat jako hroty stříel do luků. Na základě analýzy velkého počtu hrobových celků (160 hrobtů = 160 bojovníků, je autor interpretuje jako jednu družinu) lze podle kombinace meč, štít, kopí, oštěp a ostruhy předpokládat 14

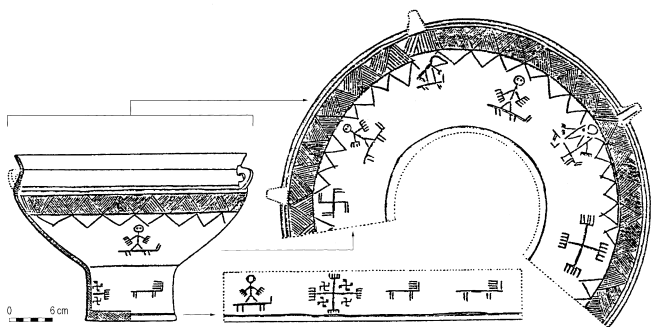
„důstojníků“ a 146 pěších bojovníků (z nich bylo 41 % s meči, 22,5 % se štíty a 36,5 % s hroty kopí). Ve výzbroji PK lze sledovat kontakty mezi elitami Germánů a Keltů, proces akulturace a keltizace nejvyšších vrstev Germánů (např. zdobené pochvy mečů v technice *opus interrasilis*).

B. Kontny: Uzbrojenie kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich i początkach okresu wędrówek ludów, 143–161. Autor popisuje jednotlivé chronologické skupiny hrobtů se zbraněmi, jejichž třídění vypracoval K. Godłowski: skupiny 1–2 (B1), 3 (B2a), 4 (B2b), 5 (B2/C1), 6 (C1a/pozdní – C1b), 7a (C1b – C1b/C2), 7b (C1b/C2 – C3–D1) a 8 (C3–D1). Dále se zabývá typologiemi mečů podle M. Biborského, hrobtů kopí a oštěpů podle P. Kaczanowského a ostruh podle J. Ginalského. Na základě analýzy hrobtů se zbraněmi stanovil B. Kontny tři skupiny bojovníků: a) náčelníci, b) pěší bojovníci s meči a c) pěší bojovníci s kopími nebo oštěpy, někdy i se štíty. Pozornost věnuje také zdobeným hrobtům a mečům (inkrustací, resp. tauzií). Na základě historických zpráv o vpádu Katvaldy do Čech – do centra Marobudovy říše – roku 19 po Kr. usoudil, že zde došlo k ukořistění velkého množství mj. i zbraní. Některé z nich podle B. Kontnyho skončily na území przeworské kultury. Ale jaké typy to byly, už nerozzebírá. Jiné události, a to markomanské války, také představovaly zdroj ohromného kořistění barbarů a loupení římských zbraní, jakož i seznámení se způsoby boje a s římskou vojenskou organizací. To vše mělo obrovský vliv na germánskou výzbroj a válečnictví.

S. Ducin: Uzbrojenie i wyposażenie rzymskich legionistów w pierwszych wiekach n.e., 165–175. V tomto příspěvku jsou popsány čtenářsky i divácky atraktivní a působivé rekonstrukce římské výzbroje a výstroje a způsoby bojů. Autor se zabývá známými fakty o počtech a organizaci římské armády, dále jednotlivými typy ochranné zbroje (pancíři a přilbami), obuvi a opasky, včetně kování, meči (*gladius*), oštěpy (*pilum*) a dýkami (*pugio*). Zajímavé je váhové rozložení jednotlivých součástí výstroje a výzbroje, jenž připadala na jednoho legionáře (od 2. stol. př. Kr. do 3. stol. po Kr.). Výbava vážila nad 30 kg a k tomu je nutné ještě přičíst část výstroje určené k táboření, pak to bylo okolo 40 kg (to je přibližně stejné jako letní výzbroj vojáka Bundeswehru z 80. let minulého století).

von L. Vanden Berghe: Das Schwert von Kraśnik-Piaski – Original und Rekonstruktion, 267–270; Miecz z Kraśnika Piasków i jego rekonstrukcja, 162–164. Krátká stať se zabývá nálezem římského meče typu Canterbury z lokality Kraśnik-Piask a jeho rekonstrukcí. Meč byl vyroben z třísetlého železa a je pak metricky srovnáván s originálem.

K. Czarnecka: Zum Totenritual der Bevölkerung der Przeworsk-Kultur, 273–294; Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej, 97–106. V przeworské kultuře převažují zároveň hroby (jámové, popelnicové tzv. čisté a popelnicové v jamce). Kostrové hroby jsou velmi řídké a autorka se domnívá, že v počátku doby římské se vyskytovaly zejména v jižním Polsku, čímž navazují na české nálezy. To by dokládal i fakt, že polské nálezy jsou poněkud mladší. Nejstarší hroby PK byly jámové a lišily se od předchozí pomořské kultury, v níž dominují pohřby v popelnicích. Později PK zná hroby popelnicové v jamce, které se liší např. od jastorfských hrobtů, kde jsou popelnicové hroby „čisté“ (tj. bez zvláštní jamky). Místa spalování jsou na pohřebištích obtížně identifikovatelná, možná právě proto, že jich bylo mnoho, resp. pro každý hrob mohlo být voleno samostatné místo. V PK nejsou zvláštní pohřebiště mužů a žen, ženy a muži byli pochováváni na stejné nekropole. Na některých pohřebištích lze sledovat skupiny bojovníckých hrobtů. Jde vesměs o rodová pohřebiště s dlouhotrvající dobou jejich používání, jež sloužila velké skupině lidí, zejména ve středním a západním Polsku. Ve východním Polsku (na pravém břehu Visly) pohřebiště PK zanikají na sklonku starší a v počátcích mladší doby římské v důsledku expanze wielbarské kultury. Na některých

Obr. 3. Biała, hrob 30 – figurální ornament na vandalské misce (podle M. Stasiak-Cyranové).

nekropolích pokračuje vývoj, ale už s jinou kulturní náplní (např. Niedanowo). Volná místa mezi hroby na pohřebištích autorka interpretuje jako místa kultovních obřadů. V PK byly na mnohých pohřebištích odkryty objekty, které nelze interpretovat jako hroby. Objekty obsahovaly spálené pozůstatky dřev a keramiky, někdy i různých předmětů, ale také kosti. Mohlo jít o místa související s pohřbem nebo o místa, kde se odehrávaly různé „vzpomínkové“ obřady.

M. Stasiak-Cyran: *Die Faszination der handgemachten vandalischen Keramik*, 295–303; *Ręcznie lepiona ceramika wandalaska*, 177–189. Autorka popisuje technologii ručně lepené przeworské keramiky, typologii nádob a zabývá se rozdíly mezi kuchyňskou (hrubou) a stolní (jemnou) keramikou. Na przeworskou keramiku měly vliv okolní kultury, ale také např. i římské skleněné nádoby. Na rozvoj trojuchých váz PK působila wielbarská kultura. V PK však existovaly lokální rozdíly v keramice. Na pohřebištích bylo asi 50 % zdobených nádob, jinde mnohem méně (převažuje cik-cakovitá klikatka, meandr, svastika, geometrická pole či žlábkování). Zdobení a aplikace různých motivů je dána chronologickými rozdíly. Svět víry odrážející se ve výzdobě nádob nejlépe dokumentuje zajímavý nálezy popelnice s figurální a geometrickou výzdobou z hrobu 30 na lokalitě Biała. Figurální motivy představují jezdce na koních lovcí jeleny, uprostřed nich je žena. Jinou pozoruhodnou nádobou je kernos z lokality Garwolin hrob 61. Tato nádoba na nožce se třemi připevněnými vedlejšími menšími nádobkami souvisí s kultem plodnosti. Škoda, že v německém vydání „vypadla“ podstatná část textu, soudě podle přítomnosti pouze první podkapitoly (pasáže o typologii nádob a výzdobě chybějí).

M. Juściński: *Der Erste „Bauernhof“ der Przeworsk-Kultur*, 305–310; *Pierwsza „zagroda“ kultury przeworskiej*, 86–89. Na základě výzkumu sídliště na lokalitě Tarkawica v Malopolsku, kde bylo prozkoumáno několik desítek objektů, z toho na tři desítky domů, se autor pokouší rekonstruovat vzhled przeworské vesnice, resp. dvorce a jednotlivých domů. Obyvatelé bydleli ve srubových nadzemních stavbách o rozměrech 16 x 5 m, jež byly orientované delší osou ve směru východ–západ. Lokalita je zajímavá dvěma způsoby. Za prvé tím, že z této doby je v oblasti Lubelské nížiny známo jen několik przeworských osad a z toho je nemnoho probadaných. Za druhé: sídliště existovalo nezvykle krátkou dobu – na konci 2. až počátkem 3. stol. (B2/C1–C1a). Zánik osady lze dát do kontextu s expanzí wielbarské kultury.

M. Stasiak-Cyran: *Waren die Vandalen gute Jäger und Fischer?*, 311–323; *Czy Wandalowie byli dobrými myśliwymi i rybakami?*, 90–96. Nad tím, zda byli Vandalové dobrými lovci a rybáři, se zamýšlí M. Stasiak-Cyran. Konstatuje, že lovu a rybolovu byl dříve přikládán z hlediska stravy spíše okrajový význam. Argumentuje tím, že procento zachovalých zvířecích kostí hovoří jednoznačně pro malý poměr

zvěře lovné k domácí. Autorka rozděluje sídliště s nálezy lovné zvěře na dvě skupiny: 1) 6–10 %, ojedinele i více (Mogila – 12 %, Nieszawa Kolonia – 13 % a Strzelce – dokonce 19,68 %) a 2) do 3 % lovné zvěře z celkového počtu zachovalých kosterních pozůstatků. Hlavní lovnou zvěří byl jelen – více než 50 %, následuje srna (17 %) a divočák (6 %). Zda se lovu zvěře věnovala spíše vyšší společenská vrstva než nižší, je obtížné rozhodnout. Nálezy 27 % kostí lovné zvěře na sídlišti v Gosławicích, nacházejícího se nedaleko „knížecích“ hrobů, nejsou dostatečným argumentem. Výskyt rybích kostí na przeworských sídlištích může souviset s tím, že tyto lokality byly v blízkosti řek. Nálezy udic (železné a bronzové háčky), závaží, roubíků a zbytků sítí, event. hrotů harpun, jsou dalšími doklady rybolovu. Odpověď na otázku položenou v podtitulu příspěvku zní: Ačkoli příslušníci PK znali všechny techniky lovu a rybolovu, tento způsob obživy byl zřejmě druhořadým druhem stravy.

K. Czarnecka: *Arystokraci bursztynowego szlaku – władczy, wodzowie czy kaptani?*, 107–119. Pěkně psaný příspěvek varšavské badatelky o aristokracii jantarové cesty se zabírá velmi složitým úkolem, jímž je zkoumání stavu sociální struktury společnosti. Přítomnost bohatých hrobů v PK je sice zřetelným indikátorem existence vysokých představitelů společnosti, na druhé straně nezodpoví nám otázku, jaké konkrétní „posty“ zastávali a čím vlastně byli. Obdobné „knížecí“ hroby známe i z jiných oblastí germánského barbarika. Kritéria rozpoznání knížecích hrobů už byla v minulosti definována. Naposledy jsou shrnuta v obsáhlé monografii o mušovském knížecím hrobě (*Peška – Tejral edd.* 2002). Patří mezi ně především „bohatství“ výbavy (bronzové, stříbrné a skleněné nádoby), přítomnost stříbrných či bronzových součástí oděvu, picí rohy, někdy hrací kameny apod., kostrový rítus, místo hrobu a jeho forma (hluboké hrobové jámy pod mohylou). Pro przeworskou kulturu jsou příznačné dvě hlavní skupiny hrobů, které současně reprezentují dva různé časové horizonty: skupina lubieszewska nebo také lubšowska (Szarbia: nejstarší, dosud jen předběžně publikovaný nálezy „knížete“ ze Szarbie datovaný do stupně B1; Opole Gosławice: B2a; Łęg Piekarski: 4 hroby – hr. I: B1, hr. II a III – počátek B2, hr. A – 2. stol.; Dębe; Giebułtów: silné vazby na sarmatské prostředí) a zakrzowska, resp. Leuna-Hassleben-Zakrzów-Gommern z mladší doby římské (Zakrzów: 3 hroby, Sandomierz Krakówka, Zgliczyn-Podobzy). Hrobová výbava je v obou horizontech obdobná, jiné jsou typy nádob a šperků, ale forma je shodná. V mladším horizontu je více zlata, ve starším více stříbra. Podobně jako některé bohaté hroby v ostatních částech barbarika (autorka uvádí zejména Mušov), tak i przeworské pohřby se nevyhnuły vykřadačům. „Otevírání“ hrobů je známo také ve wielbarské a černjachovské kultuře, ve skupině Masłomęcz (tedy u Gótů) a zejména v době stěhování národů na celém území Evropy u všech Germánů. Závěrem se autorka přiklání k tvrzení spisovatele Marka Twaina, že podle způsobu pohřbu se dá lépe poznat společnost. Ale dovíme se vůbec někdy, kdo byl pochován v oněch „bohatých hrobech“?

Chr. Leiber: *Groby książece z Wrocławia Zakrzowa. Pośmierne bogactwo*, 120–126. Popisuje historii objevu hrobů v Zakrzówě, jež byly nalezeny v letech 1886 (hrob I) a 1887 (hrob II–III). Nejcenější předměty ze zlata a stříbra byly ve věrných kopiích zhotoveny pro Římsko-germánské centrální muzeum v Mohuči (RGZM Mainz). Ne tedy náhodou v současné době hroby znovu a důkladně přehodnocuje Dieter Quast z této instituce.

Následují čtyři příspěvky pojednávající o sousedech Vandalů – o Gótech (na severu a severovýchodě), Baltech (na severovýchodě), Burgundech (na západě) a Herulech (na východě). Škoda, že jižním sousedům – Markomanům a Kvádům – nebyl věnován žádný prostor. Přičemž kontakty mezi „našimi“ Germány a Vandaly byly značné, zejména ve 2. století. Tyto otázky jsou dosud velmi málo prozkoumané,

podobně jako doklady przeworské kultury na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské v Čechách. Na Moravě jsou z této doby přímo przeworské hroby, a to starší nálezy z Duban na Prostějovsku a z poslední doby tři prozkoumané hroby z Dolan na Olomoucku.

A. Kokowski: *Die Goten*, 325–357; *Goci między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, 225–252. Se znalostí sobě vlastní popisuje A. Kokowski historické a archeologické souvislosti Gótů. Podle rozboru archeologických pramenů (známo je 850 pohřebišť a jen 75 osad) a svědectví pramenů písemných (Jordanes), je stále zřejmější, že Góty lze na počátku doby římské ztotožnit s wielbarskou kulturou na severu Polska, jež vychází ze starší oksywské kultury. Následují hlavní charakteristiky wielbarské kultury podle R. Wołagiewiczze: přítomnost birituálního pohřebního způsobu; ve starší době římské se vyskytují pohřby pod mohylami s kamennými věnci; ploché hroby byly na povrchu označovány kamennými stélami; charakteristické jsou součásti oděvu: zlaté a stříbrné náramky, esovité záponky k náhrdelníkům, typické spony; ženské hroby jsou podle příznačných součástí oděvu dobře rozpoznatelné (u wielbarské kultury převažují bronzové nad železnými, na rozdíl od PK). Dnes je zřejmé, že wielbarská kultura (se starší – lubowidzskou fází a mladší – cecelskou fází) navazuje, přes skupinu Masłomęcz v Hrubieszowské kotlině, na černjachovskou kulturu na Ukrajině a dále na kulturu Sintana de Mureș na Ukrajině, v Moldavsku a Rumunsku. Postupný rozsah wielbarské kultury (podle R. Wołagiewiczze) je patrný na mapce: oblast A: ústí Visly (kontakt s oksywskou kulturou, od 2. stol. př. Kr. až do poloviny 4. stol. po Kr.); oblast B: západně od území A, v Pomoří (konec 2. stol. př. Kr. až počátek 3. stol.); oblast C: mezi oblastmi A a B (skloněk 1. stol. po Kr. – konec 2. stol.); oblast D: na východ od území A, resp. od Visly (od 2. pol. 2. stol.); oblast E a F: pravobřežní Mazovsko, Podlesí, Polesí, Lubelszczyzna, západní Volyň a západní Podolí (od sklonku 2. stol., resp. od B2/C1).

Jelikož v oblasti, kde se měli usídlit při své pouti ze Skandinávie Gótové, tj. v severním Polsku, se připomínají i Rugiové a Herulové, není zcela jednoznačné, co lze v časných stádiích vývoje identifikovat s Góty a co s dalšími Germány. Na to už poukazali mnozí badatelé, např. V. Bierbrauer. Nicméně dnes se, zejména u polských archeologů, stále zřetelněji bádání přiklání ke gótské identitě wielbarské kultury. Důležitým mezníkem v poznání gótské přítomnosti na území Polska byl výzkum v Masłomęczu a poté rozpoznání a definování masłomęczské skupiny wielbarské kultury, o co se nesmírně zasloužil A. Kokowski. Skupina vznikla v přechodném stupni B2/C1–C1a (160–200/210) v Lubelské nížině. Eponymní lokalitu A. Kokowski zkoumal 25 let a objevil na ní kostrové pohřebiště s téměř čtyřmi sty hroby. Zánik skupiny kladě do počátku 5. stol., resp. do stupně D1 podle chronologie J. Tejralla. Nálezy z doby bezprostředně následující (D2) jsou dokumentovány v této oblasti přezkami typu Sösdala-Kačín-Untersiebenbrunn a dalšími nálezy, jež svědčí o smíšeném prostředí. Osídlení v areálu masłomęczské skupiny podle A. Kokowského přetrvalo až do sklonku 5. stol. Na počátku 6. stol. jsou tam už patrné první náznaky slovanské přítomnosti. Gótové, kteří zde přežili až do 5. století, zřejmě před Slovy přehli na západ, jiní mohli zůstat. O tom se však ví velmi málo.

W. Nowakowski: *Die Balten – nördliche Nachbarn der Vandalen*, 359–375; *Bałtowie – lud na końcu świata*, 253–262. Tento lid na konci světa, jak jej W. Nowakowski nazývá, nebyli ani Germáni, ani Slované. Baltové – indoevropský národ žijící na východním pobřeží Baltu – patřili k severním, resp. severovýchodním sousedům PK. Počátky Baltů jsou hledány už v časné době železné. V době římské se na jejich teritoriu formovaly dvě hlavní kultury: bogaczewska (východně od wielbarské) a Dollkeim-Kovrovo (severně od bogaczewské kultury, na území Sambijského

poloostrova a přilehlého území). Rozvoj obou těchto západobaltských kultur lze dát do souvislosti s jantarem. Cíle kontakty vyvíjeli Baltové s římskou a przeworskou kulturou. Podle Tacita v této oblasti měl žít kmen Aestů, kteří se živilí především sběrem, zpracováním a obchodem s jantarem. Tato oblast je u Klaudia Ptolemaia označena jako Galindai a Galinditae. Kultura je známá zejména podle početného inventáře z kostrových, ale i žárových hrobů. V jihovýchodní části východního Pruska byla rozpoznána kulturní skupina sudovská, existující od sklonku starší a zejména v mladší době římské. Kultura Dollkeim-Kovrovo pokračuje až do doby stěhování národů. Na počátku pozdního stěhování národů se na jižním pobřeží Wiślanského zálivu vytvořila smíšená skupina elbląská (známá z popelnicových hrobů), která trvala až do 7. století. Další je olsztyńská skupina doby stěhování národů s nejmladšími nálezy ze 3. čtvrtiny 7. století a nejnověji rozpoznaná prudziská skupina s velmi chudým nálezyvým inventářem, jež skončila ve stejné době jako předchozí skupina.

A. Kokowski: *Die Burgunden*, 377–385; *Burgundowie, czyli kultura luboszycka*, 263–269. Luboszyčská kultura, považovaná za nejstarší Burgundy, vznikla někdy okolo poloviny 2. stol. v oblasti mezi Labem a Odrou (v Dolním Slezsku a v Lužici), západně od PK. Převažují žárové hroby, známé jsou i hroby kostrové, v nichž lze sledovat vztahy k wielbarské kultuře. Žárové hroby popelnicové a jámové ze starší doby římské jsou počátkem 3. stol. postupně nahrazovány novým způsobem pochovávání, tzv. vrstevnými hroby, známými také v PK. Nositelé této kultury budovali křídlové nadzemní stavby. Na rozdíl od PK bojovali s odlišnou zbrojí. Časté jsou sekery. Kultura zaniká na přelomu 4. a 5. stol. (ve své 4. fázi). Ve 2. pol. 4. stol. se Burgundi postupně přesouvají na JZ do Galie.

B. Niezabitowska: *Die Heruler*, 387–394; *Herulowie*, 271–274. Autorka popisuje historii Herulů a jejich stěhování ze Skandinávie, přes Polsko k Černému moři. Odtud se Podunajím měli dostat na jižní Moravu, druhý směr postupoval přes Ukrajinu opět na jižní Moravu. Pravděpodobně v Pomoraví došlo k válkám mezi Langobardy a Heruly. Roku 508 byli Herulové pod vedením krále Rodolfa poraženi a odešli patrně někam na severozápad od Moravy, směrem do své původní vlasti. Archeologické nálezy k Herulům jsou dosud více či méně skoupé. Východopolská lokalita Ulów se žárovými hroby, v nichž spočívaly železné nástroje a zbraně, bronzové přezky a nákončí, železné a bronzové spony, je kladena do 5. století a nachází se na trase tažení Herulů z oblasti panonského Podunajím přes Ukrajinu a dále na západ. Snad bude možné v budoucnosti rozpoznat i více herulských nálezů. Na Moravě za herulské památky považuje autorka bohatý kostrový hrob z Blučiny ze 2. pol. 5. století, jednoho z pohřbených na Žuráni (druhý je podle ní Langobard) a pak malá pohřebiště s 20–30 hroby. Neuvádí však, jaká má konkrétně na mysli.

Katalogová část monografií obsahuje podrobné popisy nálezů, místa jejich uložení, dataci, základní literaturu a jméno autora, jež popis vypracoval. Bohatě provedená barevná fotografická dokumentace umocňuje prožitek těm, kteří výstavy nemohli shlédnout a poskytuje i dostatečný obraz badatelům. Do polské části katalogu (a tedy i do polské výstavy) bylo vloženo několik odlišných nálezyvých souborů (např. kopie z bohatých hrobů z lokality Wrocław-Zakrzów). Pro přehled uvádím soupis všech lokalit podle německé verze, z nichž byl materiál použit: *Die Balten*, 399–400 (bogaczewska kultura: Przytuły, Poprotki Kolonia). *Die Burgunden*, 401–403 (luboszyčská kultura: Grabice, Biecz, Luboszyce). *Die Goten im Norden*, 404–405 (lubowidzský stupeň wielbarské kultury: Lešno). *Die Goten im Süden*, 406–408 (masłomęczská skupina: Masłomęcz; wielbarská kultura: Dereveje/Ukrajina; černjachovská kultura: Baiv/Ukrajina). *Die Goten auf der Krim (Ukraine)*, 409 (nálezy z neznámých lokalit z Krymu). *Die Heruler*,

410–411 (Ulów). *Die Przeworsk-Kultur*, 413–485 (Łączany, Cieblowice Duże, Boży Dar, Brzeski, Brzeźce, Gulin Młyn, Podgórzycze, Wólka Domaniowska, Zakrzew, Sandomierz-Krakówka, Świlcza, Kraśnik Piaski, Červonohrad/Ukrajina, Gać, Hryniv, Rzeszów-Zalesie, Zubowice, Krapkowice, Opole-Gosławice, Szczedrzyk, Turawa, Wolica Brzozowa, Żulice, Swaryczów, Podlodów, Masów, Opoka, Nieszawa Kolonia, Młyniv/Ukrajina, Lyniv/Ukrajina, Gorodok/Ukrajina, Giebułtów, Radawa, Jakuszowice, Kuny, Ługi, Góra Ślęza, Nadkole, Oblin, Kamieńczyk, Spicymierz, Stryczowice, Starachowice, Garwolin, Wąchock, Malice, Łęg Piekarski, Skierniewice-Ławki, Oblin, Nowe Miasto n. Pilicą, Bessów, Kraków Mogiła, Kraków Branice, Kraków Cło, Wola Skromowska, Puławy Włostowice, Żukowice, neznámá lokalita v Polsku, Grzybów, Wesółki, Siemiechów, Biała, Witaszewice, Strzelce Małe, Tarkawica).

A. Kokowski: *Die wichtigsten, publizierten Gräberfelder der Przeworsk-Kultur*, 487–494; *Ważniejsze publikowane cmentarzyska kultury przeworskiej*, 355–360. Abecední soupis 87 nejdůležitějších pohřebišť przeworské kultury s uvedením základní literatury je užitečným přehledem k hmotné kultuře doby římské v barbariku.

M. Gładysz-Juścińska – M. Juściński: *Typologie – ein systematisch-chronologisches Werkzeug*, 495–506; *Typologia – narzędzie porządkujące i datujące*, 361–367. V této přehledné informační pasáži je shrnuta základní literatura k artefaktuální problematice protohistorické archeologie se zvláštním přihlédnutím k przeworské kultuře: šperk a součásti oděvu (spony, náramky, korále, přezky, pásové zápony, kování opasků, jehlice, prsteny, různé typy závěsků, esovité záponky), výzbroj (meče, sekery, štíty, hroty kopí a oštěpů, ostruhy, závěsy pochev mečů), keramika, římské importy (zbraně, kovové nádoby, skleněné nádoby, terra sigillata, další importy), ostatní (hřebeny, křesací soupravy, kování picích rohů, kování zámků skříněk a klíče). Následuje soupis sedmi svazků polských pohřebišť, vydaných roku 1999 v rámci edice Monumenta Archaeologica Barbarica.

A. Kokowski: *Darstellungen der Bildhauer zum Thema „Die Vandalen“*, 507–509; *Rzeźbiarskie prezentacje do tematu „Wandalowie“*, 369–371. Stručné pojednání o soudobých sochařských dílech dvou polských umělců (Z. Stanuch a P. Zieleniak), kteří zpodobnili postavy Vandalů, ukončuje obě recenzované monografie.

Celkový dojem z představených publikací, jejichž hlavní tíži přijal na svá bedra Andrzej Kokowski, je uspokojivý. Už před deseti lety tento badatel úspěšně realizoval spolu s Chr. Leiberem v Bevernu výstavu o Gótech, na základě výzkumu v Masłomęzci (Kokowski – Leiber 1995). Výstava o Vandalech navázala na předchozí projekt. Oba významné germánské kmeny – Vandalové a Gótové (označené v písemných pramenech pravděpodobně jako *superiores barbari*) a jejich kultury (przeworská a wielbarská) se tak dočkaly dosud nejpřehlednějšího zpracování. Za to Andrzej Kokowskiemu a jeho týmu náleží velké uznání. Autoři obou recenzovaných monografií nám tak rozšířili obzor o nové poznatky k przeworské kultuře v evropském kontextu. Přitom je smutné, že se dosud PK v našich poměrech věnovala poměrně malá pozornost. Ale i tak zásluhou několika badatelů, zejména J. Tejralla, J. Meduny, M. Čižmáře, J. Waldhausera a V. Salače víme o působení PK na keltské a germánské obyvatele našich zemí. Bez důkladné znalosti przeworské kultury však nelze zkoumat českou a moravskou dobu laténskou a římskou, a pokud ano, tak se bádání nesmírně ochuzuje nejen o fenomén jedné z nejvýznamnějších germánských kultur, ale také o sousedící oblast, jež měla na naše země nezanedbatelný vliv. Rozpoznání intenzity a charakteru keltsko-germánských, vandalsko-hermundurských a vandalsko-markomanských, resp. przeworsko-plaňanských (plaňanská skupina großromstedtské kultury) a przeworsko-dobřichovských (dobřichovská kultura) vztahů by mělo být úkolem nejbližších let.

Literatura

Fuchs, K. – Kempa, M. – Redies, R. – Theune-Großkopf, B. – Wais, A. 1997:

Die Alamannen. Stuttgart.

I Goti 1994:

I Goti. Katalog zur Ausstellung in Mailand. Milano.

I Langobardi 1990:

I Langobardi. Katalog zur Ausstellung in Mailand. Milano.

Kokowski, A. – Leiber, Chr. 1995:

Schätze der Ostgoten. Eine Ausstellung der Maria Curie Skłodowska Universität Lublin und des Landesmuseums Zamość. Stuttgart.

Moscatti, S. – Frey, O.-H. – Kruta, V. – Raftery, R. – Szabó, M. – Arslan, E. – Vitali, D. (edd.) 1991:

I Celti. Venezia, Palazzo Grassi. Milano.

Peška, J. – Tejral, J. (edd.) 2002:

Das Königsgrab von Mušov in Mähren, I.–III. Mainz.

Wieczorek, A. – Périn, P. (edd.) 1996:

Die Franken – Wegbereiter Europas 5. bis 8. Jahrhundert n. Chr., 2 sv. Mainz.

Jaroslav Peška – Jaroslav Tejral Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren

Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Verbindung mit Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Brně. RGZM, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien, Band 55, 1–3. Mainz 2002.

ISBN 3-88467-076-X

Recenzoval:

Lubomír Košnar

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou UK FF, Celetná 20, CZ 110 00 Praha 1, lubomir.kosnar@seznam.cz

Teil 1 – strana 1–310 s obr. (nálezy, mapy, plány, grafy) v textu, tabulky 1–12. Vorwort; Archäologische Beiträge: *J. Peška*: Das Grab; *J. Tejral*: Das archäologische Umfeld des Grabes in der frühen Kaiserzeit; *E. Droberjar* – *J. Peška*: Die Waffen; *E. Künzl*: Der römische Schuppenpanzer (lorica squamata): Importwaffe und Prunkgrabelement; *J. Tejral*: Die Sporen; *C. v. Carnap-Bornheim*: Der Trachtschmuck, die Gürtel und das Gürtelzubehör; *J. Ilkjaer*: Der Riemenbeschlag.

Teil 2 – strana 311–513 s obr., tabulky 13–40, barevné tabulky 1–8. Archäologische Beiträge (Fortsetzung): *J. Andrzejowski*: Die Trinkhornbeschläge; *S. Künzl*: Römische Silberbecher bei den Germanen: Der Schalenriff; *S. Künzl*: Das übrige Silbergeschirr: Schälchen und Schälchengriffe, Gefäßfußchen und Löffel; *S. Künzl* – *E. Künzl*: Die römischen Bronzegefäße; *K. R. Krieger*: Germanenbüsten auf dem Kessel. Die Henkelattaschen des Bronzekessels; *A.-B. Follmann-Schulz*: Die Gläser; *E. Droberjar*: Die römische und germanische Keramik; *M. Feugère*: Das frühe Eisengerät; *E. Droberjar* – *J. Peška*: Varia: Messer, Schleifsteine, Bärenkrallen, Eisenfragmente; *E. Künzl*: Die Salbenreibplatte mit der Löffelsonde: Ein mediterranes Kosmetikelement; *E. Künzl*: Das Möbelrelief und andere vermutliche Möbelteile; *S. Künzl*: Zwei Antiquitäten aus der Zeit des Kaisers Augustus: Lampe und Klappstisch. Naturwissenschaftliche Beiträge: *P. Havlíček*: Das Königsgrab von Mušov – die Geologie an einem außergewöhnlichen archäologischen Fundplatz römischer Zeit; *J. Riederer*: Analysen von Metallobjekten; *D. Ankner*: Zur Analyse der beiden Stuhlsporen; *M. Ptáčková u. a.*: Einige ausgewählte Metallanalysen; *M. Kostelníková*: Die Textilien; *E. Opravil*: Bestimmung der Pflanzenreste; *A. Samohylová*: Analyse der „Lederreste“; *L. Peške*: Untersuchung des osteologischen Materials; *M. Stloukal*: Anthropologisches Gutachten zu den Menschenknochen; *I. Mazura*: Genetische Bestimmung der Skelettreste.

Gesamtinterpretation: *J. Peška* – *J. Tejral*: Gesamtinterpretation des Königsgrabes von Mušov.

Teil 3 – strana 514–680 s obr., tabulky 41–131, přílohy 1–2 (celkový plán hrobu). Katalog; Bibliographie und Verzeichnisse.

Trísavazková monografie o germánském královském hrobě z Mušova představuje poprvé v české odborné literatuře unikátní nález na nejvyšší úrovni soudobého evropského bádání, v detailních studiích o všech jeho součástech, v širokých souvislostech historické a archeologické problematiky daného období i s využitím přírodovědných a technických metod. Významným předpokladem takto náročného zpracování byla konzervace nálezů, provedená opět na optimální dosažitelné úrovni ve spolupráci Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou univerzity ve Vídni a Římsko-germánského ústředního muzea v Mohuči.

V úvodní kapitole díla, jejímž autorem je Jaroslav Peška, je nejprve vylíčena historie nálezů z 21.10.1988, poloha naleziště a průběh výzkumu. Bagrováním narušená velká hrobová jáma byla zjištěna ve stěně pískovny na břehu dnešního Mušovského jezera, na katastru dnes zatopené obce Mušov, původně na jedné z výšin na levém břehu a při ohybu Dyje, představující lokální krajinnou dominantu. Četné nálezy, někdy poškozené bagrem, pocházely z narušené části hrobu – bylo to zvl. několik bronzových nádob, železná trojnožka, části železných koz-

líků k ohništi, fragmenty bronzového skládacího stolku, železné kleště a hák na maso.

Výzkum zachytil téměř tři čtvrtiny hrobové jámy pravoúhlého tvaru se zaoblenými rohy, v orientaci zhruba SZ–JV. Původní velikost hrobové jámy lze odhadovat na 6 x 4 m a hloubku nejméně na 3 m. Velikostí hrobové jámy patří mušovský hrob k největším bohatým hrobům doby římské v evropském barbariku. Množství valounů ve výplni pocházelo patrně z obložení nebo překryvu hrobové komory. Uprostřed hrobové jámy byly zjištěny stopy sekundárního zásahu vykradačů v rozsahu přinejmenším dvou třetin plochy jámy, jehož zaměření na střed hrobky nasvědčuje jejímu označení na povrchu. Tvar a velikost hrobové komory nebylo sice možno spolehlivě zjistit, o její existenci však svědčí deformace některých bronzových nádob spadlými kameny z jejího překryvu a pozůstatky dubového dřeva. Hrobová komora měla nejspíše podobu čtvercové roubené stavby o stranách 3,5 x 3,5 m, kresebně je rekonstruována ve třech variantách tvaru jejího stropu, případně i stropu celé hrobové jámy s kamenným závallem. Ve všech vrstvách výplně se našly jednotlivé předměty z různých materiálů v druhotném uložení, hojněji blíže dna a na dně komory, kde vytvářely celé skupiny (15 cm nad dnem skupiny I–VI, přímo na dně VII a VIII). V původním uložení byly pouze milodary podél obou kratších stran hrobové jámy. Mezi milodary rozptýlené fragmenty lidských a zvířecích kostí bez stop ohně nasvědčují zřejmě kostrovému pohřbu a pohřbené hostině.

V inventáři mušovského hrobu se našlo celkem 187 milodarů z různých materiálů včetně drahých kovů, původu římského, germánského i keltského, jejichž bohatství a složení dokládá souvislost s nejvyšší sociální vrstvou tehdejší germánské společnosti. Mezi přídavky bylo nejméně osm bronzových nádob, z nichž polovina měla pozinkované vnitřní stěny, včetně známého nálezů kotlíku vestlandského typu s hlavami Germánů s úpravou vlasů tzv. svěvským uzlem. K výrazným dokladům římského vlivu patří mj. dvě stříbrné lžice; po zpracování skleněných fragmentů bylo rozlišeno v celém tvaru 15 nádob římské provenience. V keramice převládá ze čtyř pět provinciální na kruhu točené zboží jako stolní nádoby. Zastoupené typy byly jinak v germánském prostředí málo používány, podobná keramika se však objevuje na mušovské pevnosti. Součástí oděvu, dokládající vztahy k římskému světu, je dvojdílné římské vojenské kování opasku z bronzu (*pteryx*). Mušovský hrob je uváděn do těsné souvislosti s bohatými kostrovými a žárovými hroby v římských provinciích od Británie po Gruzii, v nichž jsou pohřbeni příslušníci místní romanizované šlechty.

Přes výrazný římskoprovinciální ráz části hrobového inventáře svědčí však germánská složka nálezů o pohřbu příslušníků nejvyšší domácí aristokracie a též celkové srovnání s funerálními památkami nobilité ze starší i mladší doby římské v germánském barbariku ukazuje na četné kontakty a paralely. Výrazný rozdíl vůči jiným tzv. knížecím hrobům ve svobodné Germánii představuje výskyt a zvláště počet zbraní v mušovském hrobě, z nichž mnohé byly záměrně poškozeny. Jde o zlomenou čepel jednosečné meče s vybíjeným dekorem, sedm železných hrotů kopí, mezi nimi velký listovitý hrot se stříbrem tauzovanými vzory a znaky, dvanáct šípek, z jejichž tulejek pocházející zbytky špišů mohly být určeny jako drvo javoru a jehličnatého stromu. Unikátní byly i tři dřevěné štíty s okrajovými kováními, plátovanými stříbrem a zlatem. Ze zbytků v části kování bylo možno identifikovat drvo javoru, kůži a červenou barvu. Dalším jedinečným nálezem byly zlomky železného šupinového brnění římské provenience. Mezi milodary germánského původu představuje pozoruhodný soubor 17 ostruh, z nichž tři páry stoličkovitých mají bohatou výzdobu zlatým a stříbrným filigránem, tauzií a plátováním. Dvě stříbrné pozlacené opaskové soupravy jsou zdobené v téměř stylu a technice jako stoličkovité ostruhy, zřejmě v téže dílně. Podobná

výzdoba stříbrným perličkovým drátem se objevuje na stříbrném kování baltea – závěsného řemenu meče. Ke germánské komponentě nálezu patří i řada stříbrných a bronzových kování opasku a opaskových nákonců, závěsná kování, tři typově odlišné ocílky či pár zlatých závěsků. K milodarům lokálního původu náleží konečně i terina s výzdobou žlábkováním a kónická miska.

Jako zvláštnost výbavy mušovského hrobu v nám bližším prostředí se uvádí téměř úplná souprava k pečení a vaření (velké bronzové vědro, železná trojnožka pro zavěšení nádob, dva bronzové hrnce, dva železné rámové kozlíky, dlouhý hák na maso, velké železné kleště a zlomky rožňů), přičemž se poukazuje na prostředí západoevropské aristokracie raně římského období. Římským představám o světě mrtvých odpovídá např. i bronzová lampa pro dva plameny. Bronzový skládací stůl na čtyřech nožkách se zachoval jen fragmentárně; připisuje se italské dílně 1. stol. po Kr., pracující v helénistické tradici.

U bronzových nádob je výjimečná jejich sestava (situla, 2 vědra, 2 kotle, 2 hrnce, mísa se 4 rukojfmi) bez konvice, pánve, naběračky, zato s neobvyklými kotlí a hrnci. Pokud jde o bronzové kotle, zdá se, že v bohatých kostrových hrobech starší doby římské se jinak skutečně nevyskytují – někdy uváděný původ nálezů z r. 1841 v Hagenowě z kostrového hrobu (Eggers 1951, 113, katalog č. 868) je nepravděpodobný, šlo o postupně shromažďované nálezy na žárovém pohřebišti tzv. korchowské skupiny (Asmus 1938, 82–83), kde se sice objevily i pozůstatky koster, avšak bez vztahu k nálezům (Beltz 1910, 342–343). Zvláště na území od Durynska a středního Německa po Dánsko a především v širší oblasti dolního Polabí se bronzové kotle objevují obvykle jako popelnice v žárových hrobech převážně s bohatou výbavou, k níž většinou patří i zbraně (tomu odpovídají i oba dosud jediné nálezy z Čech, z hrobů I a VI v Dobřichově-PiCHOŘE – Droberjar 1999, 130). Podobné bohaté mužské žárové hroby bývají právem hodnoceny, a to v kontextu celé výbavy, k níž často patří i ostruhy, jako pohřby předních bojovníků, snad náčelníků bojových družin, představitelů rodin formující se šlechty (Wegewitz 1986, 124, 132; Roggenbuck 1984, 141). Bronzové kotlíky, a zde je myslím oprávněně srovnání v rámci Eggersových typů 4–9 a 12, však někdy představují ve funkci urny jediny inventář hrobu nebo se vyskytují spolu s jedinou sponou, zlomky keramiky či zlomky pryskyřice, případně se skromnější další výbavou (např. v hrobech č. 228, 236, 279, 291, 600 ve Wiebendorfu – Keiling 1984, v několika hrobech v Harsefeldu – Wegewitz 1937, str. 11 / 16, 1619; 18, 1618/, str. 12 / 19, 1619/, v hrobech v Hemmooru a ve Westersode – Eggers 1951, katalog č. 1028, 1104). Některé hroby s bronzovými kotlí mimoto zřejmě patřily ženám, jako v Møllegårdsmarku v Dánsku (Roggenbuck 1984, 137) nebo hrob z Giebułtowa v prostředí przeworské kultury na Krakovsku (Reynan 1939/1948/, tab. XXVII: 1a,b). Mám proto pochybnosti, zda i na žárových pohřebištech lze považovat samotné importované bronzové kotle za vyhraněný významový symbol vůdcích bojovníků. Nezdá se mi, že by tento prvek výbavy, který spolu s dalšími charakterizuje spíše prostředí nižší nobility, byl v mušovské hrobce tak zřetelným znakem významu pohřbených jako vojenských vůdců či dokonce „nejvyššího vojenského velitele“ (str. 21), když zde nepochybně šlo o dosti odlišnou sociální vrstvu. Dobře představitelnou možnost podobné společenské role lze snad spíše odvozovat ze vztahu mezi výbavou zbraní a souhrnem dokladů vysokého postavení pohřbených. Je ovšem možno uvažovat o souvislosti s tradicí výbavy aristokracii připisovaných mužských hrobů pozdně laténského rázu, v níž bývají zbraně spolu s kuchyňským náčiním včetně kotlů (Nuber 1972, 166–167).

Část nalezených zvířecích kostí představovala snad masitou potravu z těl obětovaných zvířat jako součást milodarů (půlka těla telete bez hlavy, kostra mladého selete, husy a kohouta), druhý soubor jednotlivých zvířecích

kostí je považován za pozůstatky pohřební hostiny podle římských zvyků. Medvědí dráp pocházel asi z medvědí kožešiny, sloužící snad jako podložka nebo jako příkrývka pohřbených.

Podle antropologické analýzy patřily nalezené lidské kosti dvěma dospělým jedincům, patrně mužům ve věku 40 až 60 let, podobné tělesné stavby a výšky. Výsledky analýzy DNA by však svědčily dokonce o pohřbu tří jedinců (dvou mužů a ženy).

Dobrym základem pro vyhodnocení mnoha aspektů mušovského hrobu je přehled hlavních údajů o jednotlivých bohatých hrobech starší a mladší doby římské v germánském barbariku, který může být velmi užitečný i pro jiné studijní účely.

Přestože na základě některých nálezů je spojitost mezi hloubkou, případně náročnější kamennou konstrukcí a bohatstvím výbavy hrobů doby římské někdy relativizována (M. Gebühr), lze souhlasit s J. Peškou, který zdůrazňuje významovou souvislost prostorné hrobové jámy, nápadné a složitější hrobové konstrukce (mohyla s kamenným obložením či věncem, hrobová komora) a obvykle též bohatého inventáře s výjimečným sociálním postavením zemřelých. Pozoruhodné je srovnání mušovského hrobu s germánskými „knížecími“ hroby z hlediska objemu zeminy z hrobové jámy. Vypočtená kubatura nejméně 73,6 m³ je srovnatelná pouze se dvěma hroby z Bornsteinu v jižním Jutsku, jinak převyšuje zhruba dvojnásobně několik hrobů s nejprostornějšími jámami a více než dvojnásobně většinu dalších hrobů.

Ve srovnatelných hrobech bývají milodary umístěny nejčastěji u nohou nebo za hlavou, v jejich rozmístění neexistovala však ve svobodné Germánii pevná pravidla, takže takto nelze stanovit orientaci těl pohřbených v mušovském hrobě ani polohu hlavy. Některé hrobové jámy bohatých hrobů starší doby římské vykazují však tutéž orientaci SZ–JV (při převážujícím nepřítis odlišným směru S–J, ještě výraznějším u samotných koster, převážně s hlavou k jihu). V souvislosti s tím je vysloven předpoklad, že orientace koster odpovídala podélné ose mušovského hrobu. Při vymezení jeho pozice mezi výjimečnými funerálními památkami v barbariku nebylo možno opomenout obzvláště bohaté žárové hroby starší doby římské, u nichž – na rozdíl od hrobů lubieszewského typu – vytváří určitou souvislost také výskyt zbraní. Tyto pohřby však byly obvykle uloženy v prostých jamách, jen u některých byla pozorována kamenná skříňka, kamenné obložení či mohylový násep. Výraznější, geograficky ovšem mnohem vzdálenější analogie poskytují, co do hrobové konstrukce s prostornými komorami i co do inventáře, hroby pozdně keltské či galsko-římské a britanské aristokracie, které jsou však také vesměs žárové.

V oddílu věnovaném vykradení hrobu se jako jeho důkaz uvádí i fragmentární stav většiny milodarů a kostí. Autor vyjmenovává důvody, proč šachta vyhloubená vykradači asi odpovídala obrysu hrobové komory. Dobrá orientace lupičů naznačuje, že k vykradení nedošlo příliš dlouho po pohřbu – podle terénních pozorování se tehdy ještě nezhroutila konstrukce komory, měkké části těl se již rozpadly, k čemuž však podle dobrozdání antropologů mohlo v daném prostředí dojít nejdéle do 10 let. V úvaze o uloupené složce inventáře poukazuje autor jednak na chybějící součásti některých nálezů (téměř celý šupinový pancíř, některé ostruhy, části opasku, těla stříbrných nádob aj.), jednak na další skvostnou výbavu, kterou lze nepochybně předpokládat, jež však nezanechala stopy (předměty ze zlata a další ze stříbra, s výzdobou drahými kameny apod.).

K autorem uváděné eventualitě rozlámání stříbrných nádob z rituálních důvodů podotýkám, že by asi bylo třeba přezkoumat, zda výskyt porušených stříbrných nádob ve srovnatelných kostrových hrobech mohl souviset s takovými zvyklostmi. V hrobech lubieszewského typu jsou

stříbrné nádoby většinou celistvé (Lubieszewo – *Wielowiejski 1989*, 228; Gosławice – *Eggers 1951*, 110; Marwedel – *Busch (ed.) 1988*, 158; Hoby – *Eggers 1951*, 88; Dollerup – *Voss – Ørsnes-Christensen 1948*, 214–215, obr. 38, zde jen odpadnutí uch v místě spájení). Poškození nádob, jako chybějící ucha či porušení spodní části těla (Lubieszewo, Łęg Piekarski – *Wielowiejski 1989*, 229, 233), nastalo snad spíše opotřebením, jímž předmět zřejmě přesto nepozbyl prestižního významu. Tak se též v podobných bohatých hrobech objevují pouhé fragmenty stříbrných nádob, zvláště ucha (Lubieszewo – *Eggers 1949/1950*, 72, 86; Agersbøl – *Voss – Ørsnes-Christensen 1948*, 257), obvykle však nejsou pohromadě oddělené části těchto nádob (Łęg Piekarski, kostrový hrob „A“ je asi vzácným případem – *Wielowiejski 1989*, 229). Podobně pokud se stříbrné nádoby vyskytují v hrobech typu Leuna-Hassleben, jsou většinou celistvé (Leuna – *Schulz 1953*, 62; Hassleben – *Schulz 1933*, 21, tab. 26–29; Gommern – *Becker 1993*, 408, obr. 4; Stráže – *Ondrouch 1957*, 142, tab. 43, 148, tab. 35) nebo z jejich různých exemplářů pocházejí nepochybně ceněné masivní fragmenty (Stráže, ucho a rukojeť – *Ondrouch 1957*, 150–156, tab. 45: 1–2) a jen výjimečně se objeví nádoba rozpadlá porušením těla do dvou částí, avšak jinak nedeformovaná (Zakrzów – *Grempler 1887*, 10, tab. V: 1a).

V oddílu o pohřebním ritu si autor nejprve všimá otázky významu a původu kostrových hrobů v době římské a připomíná nejčastější předpoklad působení pozdně keltského prostředí. V případě pohřebního ritu mušovské královské hrobky zmiňuje Tejralův názor o ovlivnění nejvyšší světské vrstvy ještě za pobytu v Pomohani z prostředí pozdně keltské či galsko-římské aristokracie. Výskytu knížecích hrobů doby římské mimo velká pohřebiště odpovídá i hrob mušovský. Izolovanou polohu a patrně i vykradení s ním má společné ještě další hrob s prostornou komorou a výbavou bronzových nádob, objevený na katastru Mušova r. 1980 a datovaný do 2. půle 1. nebo na počátek 2. stol. po Kr.

V následující kapitole seznamuje J. Tejral s poznatkami o starší a počátcích mladší doby římské zvláště v oblasti Mušova, ale i celého středního Podyjí. Mezi sídlištními nálezy je horizont 1. stol. po Kr. výrazněji zastoupen v Hrabčicích. Nálezy ze sběrů v blízkém okolí královského hrobu (poloha Za mlýnem) naznačují tamější rané germánské žárové pohřebiště. Pokud jde o původní časové určení dokladů římské stavební činnosti v poloze Mušov-Neurissen (vých. od Burgstallu), prozkoumaných v 1. 1993–4, do počátků doby římské, vybízí J. Tejral k opatrnosti a uvažuje spíše o datování pozdějším. Vzrůstající význam regionu koncem 1. a v 1. půli 2. stol. dokládá vedle výše zmíněného komorového hrobu též pohřebiště v Mikulově, kde nálezy římsko-provinciálního původu svědčí o římském vlivu v daném období. Autor poukazuje též na dva bohaté hrobové nálezy z Rakouska – kostrový hrob z Neu-Ruppersdorfu a žárový hrob z Rothenseehofu, jejichž inventář, odrážející funerální zvyklosti početnější vyšší germánské vrstvy, podtrhuje ve srovnání s hroblem mušovským, jen asi o 50 let mladším, jeho výjimečnost.

Velkou pozornost věnuje J. Tejral římské vojenské aktivitě ve středním Podyjí ve 2. půli 2. století, s níž především souvisejí specifické poměry oblasti v tomto i navazujícím období včetně zásahů do germánského osídlení. Nejprve jsou sumarizovány výsledky nových výzkumů na Hradisku u Mušova, které korigovaly Gnrirsovu interpretaci jeho vykopávek z let 1926–1928, zdůraznily vojenský ráz lokality (fortifikace, nálezy zbraní a vojenské výstroje, keramika jako v římských vojenských objektech té doby) a s velkou pravděpodobností naznačily, že byla v poměrně krátkém období markomanských válek obsazena Římany opakovaně a že k jejímu opevňovacímu systému patřily tehdy i fortifikační konstrukce v poloze Neurissen. Je zmíněn rovněž pozoruhodný objev dlouhého příkopu (původně více než 2 km), který nedaleko Mušova-Hradiska probíhal zhruba

mezi dnešními vesnicemi Ivaň a Pasohlávky a zřejmě od severozápadu vymezoval Římany obsazené území o rozloze asi 9 km² při soutocích Jihlavy se Svratkou a Svratky s Dyjí. K významným novým objevům (zvláště díky letecké prospekci) patří četné pochodové či polní římské tábory. Jejich dvě koncentrace v blízkosti mušovské pevnosti – v poloze Na pískách a u Ivaně – vyznačují s mnoha dalšími (nejseverněji v Modřicích u Brna) hlavní směry římského pronikání od středního Dunaje. Římský původ mnoha zachycených objektů bude však třeba ještě ověřit. V kontextu problematiky rázu a funkce Mušova-Hradiska připomíná J. Tejral značnou náročnost staveb a jejich vybavení i úroveň nálezů římského původu, jež se poněkud vymykají obrazu obvyklých římských základů v oblastech bojových střetů. Při interpretaci lokality je tak třeba brát v úvahu též její možný mocensko-politický a hospodářský význam.

Pokud jde o vývoj germánského osídlení oblasti, je charakterizován zánikem mnoha sídlišť s nálezy z pozdní fáze stupně B2, k němuž došlo nepochybně v důsledku událostí markomanských válek, jak o tom svědčí zvláště také více případů superpozice objektů těchto osad a konstrukcí římských polních táborů. Takto způsobené změny v osídlení vedly možná ke vzniku některých nových pohřebišť (Šitbořice, Hevlín, snad i Pohofelice-Nová Ves). Autor uvádí doklady (starší mincovní nález, sídlištní objekty, nálezy keramiky) naznačující osídlení mušovského návrší Germány po zániku římské moci r. 180. Rovněž v okolí Mušova je známa řada sídlišť s nálezy stupně C1, která naznačují částečnou změnu v obrazu osídlení. Nové kulturní prvky labsko-germánského rázu navozují také možnost příchodu nové skupiny obyvatelstva od severozápadu. V kontextu těchto přeměn mohlo pak podle autora dojít i k událostem, jejichž svědectvím byl nález lidských a zvířecích kostí v hrotitém příkopu v trati Neurissen, a také k vyloupení královské hrobky.

Zbývající část 1. svazku a první část 2. svazku díla tvoří 17 v záhlaví recenze uvedených kapitol z pera hlavních autorů díla a dalších specialistů, věnovaných podrobné analýze a vyhodnocení jednotlivých složek inventáře mušovského hrobu.

V kapitole o zbraních se E. Droberjar a J. Peška neztožňují s dosavadní interpretací fragmentu jednosečné zbraně jako bojového nože-sekače, ale domnívají se, že jde o jednosečný meč typu Biborski C (C1). Předpokládají také bohatou výzdobu celého meče, patrně včetně rukojeti. Určitelné hroty kopí se dělí do čtyř typů, mezi nimiž kopí typu III vyniká neobvykle širokým listem a vzácnou stříbrnou tautzijí. Poměrně značný počet šipek (12), které se jinak ve 2. stol. v germánském barbariku, před rozšířením luku v mladší době římské, objevují jen sporadicky, se rovněž uvádí do souvislosti se společenským postavením pohřbených. V případě okrajových kování štítů, která jsou plátování stříbrem a zlatou folií na bronzovém podkladě zvláště ve střední Evropě unikátní, mohli autoři doplnit Zielingovo třídění jeho typu E třemi variantami. Autoři konstatují, že kombinace druhů zbraní v mušovském hrobě (meč – hrot kopí – štít – hrot šípu) je v germánském prostředí starší doby římské zcela ojedinělá a unikátní je také počet exemplářů v jednotlivých kategoriích, takže mušovský hrob obsahuje nejbohatší soubor výzbroje daného období ve svobodné Germánii.

Pancíř z drobných železných šupin (6 x 7 mm) se dvěma otvory v horní části, našitých na patrně kožený podklad, je podle E. Künzla jediným příkladem římského šupinového pancíře v germánském hrobě. Toto určení ukazuje podle autora výzbroj a výstroj z mušovského hrobu jako smíšenou germánsko-římskou a vyvolává otázku, zda i štítů a předpokládaná přílba z nezachované části inventáře nebyly římského původu. Mušovský hrob považuje autor za výjimečnou památku z přechodu stupňů B2–C1 a srovnává ráz jeho výbavy s některými hroby thrácké aristokracie z 1. století. E. Künzl předkládá též nálezné seznamy

a mapy výskytu jedné římské kroužkové brnění v germánských nálezech, jedné drahocenných špinových pancířů na podkladu kroužkového brnění (drátěné košile), omezených dosud jen na území římské říše.

V podrobném zpracování ostruh se J. Tejral nejprve zaměřuje na honosné stoličkovité ostruhy, jejichž tělo ze železa je u jednoho páru ozdobeno plátováním ze stříbrného pozlaceného plechu, filigránem a stříbrnou tauzií, u dvou dalších párů tauzií zlatem a stříbrem. Stoličkovité ostruhy se 4 nýty datuje autor do pozdní fáze stupně B2 (ca 150–170 po Kr.), stoličkovité se 2 nýty a většinu spon s knoflíky do stupně B2/C1 (ca 120–200 po Kr.). Otázky geneze, relativní a absolutní chronologie jednotlivých typů a variant řeší autor v širokém kontextu srovnatelných náleзовých souborů a diskutované problematiky ve středoevropském barbariku a na pomezí provincií, takže jeho kapitola nabývá obecnějšího významu pro studium daných úseků.

Rozsáhlá kapitola C. von Carnap-Bornheima je věnována ozdobám oděvu (2 zlaté kapslovité závěsky), součástí opasku (přezky, nákončí, kování) a jejich příslušenství (ocílky). Pro kulturní souvislosti kapslovitých závěsků je zřejmý významný jejich značný výskyt, jednak ve středním Polabí, jednak v przeworské kultuře. Mušovské závěsky výrazně vynikají zhotovením ze zlata, jež je u tohoto typu ozdob výjimečné a podle autorova názoru patřily k inventáři ženského pohřbu v Mušově, jehož existenci tak také archeologicky dokládají. Unikátním výrobkem germánské šperkařské dílny je dvojice stříbrných přezek s filigránní výzdobou na lučičku, trnu a destičce pro řemen. Jediným výrobkem, tentokrát z konstrukčního hlediska (tvar a umístění trnu, absence stop nýtů), je však i železná přezka s pravouhlym rámečkem a destičkou, kterou autor řadí k výbavě mužského pohřbu. Podle základních typologických znaků patří stříbrné přezky i železná přezka k typu 16 skupiny G podle R. Madydy-Legutko.

Na rozdíl od přezek, které neumožňují přesnější chronologické určení, lze obě stříbrná, filigránem zdobená nákončí s kotoučkovitým ukončením (Raddatz skup. J, podskup. I) datovat do stupně B2b podle Godłowského, tedy před polovinu 2. stol. Podle analogií je lze nejspíše považovat za součást milodarů mužského pohřbu. Podobné datování vykazují i dvě další stříbrná nákončí (Raddatz skup. O a skup. J, podskup. V). Pozoruhodný je výhradní výskyt (s výjimkou Mušova) stříbrných nákončí opasků v hrobovém inventáři starší doby římské pouze v dolním Polabí. Bronzové nákončí opasku s kuličkovitým ukončením, k němuž jsou výrazné analogie na jižní Moravě a v Dol. Rakousku, považuje autor za výrobek lokální provenience, nejspíše rovněž datovatelný do stupně B2b. K dalším výrazným ozdobám opasků patří dvě dvojice stříbrných a zlacených, opět filigránem zdobených kruhových kování, jednak rozetových, jednak s motivem triquetra, převzatého nepochybně z provinciálního prostředí. Tvarově jsou tato kování zcela unikátní, avšak příbuznost jejich zpracování s výše uvedenými stříbrnými přezkami a nákončími s kotoučkovitým ukončením ukazuje, že byla rovněž zhotovena v téže germánské dílně. Dobrou možnost srovnání s inventáři dvou tzv. knížecích hrobů lubieszowského typu z Marwedelu však skýtá čtveřice menších zlatem plátovaných hvězdicovitých kování. Souvislosti s prostředím bohatých hrobů na dolním Labi dokládá vedle srovnatelných ozdob i jejich výskyt spolu se skvostnými ostruhami a římskými importy. Tyto i další analogie svědčí o datování hvězdicovitých kování do stupně B2. Do téhož stupně lze klást i 12 malých zlatem plátovaných kování s postranním okem.

Za ozdoby skvostného opasku považuje autor též dvě lunicová a dvě trojúhelníková zlatem plátovaná kování, i když v tomto použití nemají v germánském barbariku analogie. Uvádějí se do souvislosti s místní, římským prostředím ovlivněnou produkcí. V kontextu dalších součástí opasku je uveden i drobný nález římské provenience

z mušovské hrobky, tzv. pteryx, dvojdielné nákončí řemínku s kopinatým ukončením. Zde šlo ovšem o funkčně ojedinelý předmět, připouští se dokonce, že byl ztracen při stavbě nebo při vykradení hrobky. K součástem opasku patří v mušovské hrobce též 4 železná kování určená k zavěšení dalších předmětů, z nichž 3 mají pravouhly rámeček a jedno je trojdielné s kruhovým okem. Závěsná kování s pravouhlym rámečkem jsou ve středoevropském barbariku nejrozšířenější variantou a sloužila k nošení ocílky a křesadla. Pocházejí hlavně z mladší doby římské, exempláře z Mušova patří zřejmě k nejstarším. Trojdielná kování s kruhovým okem se objevují v nálezech též jako části řetízků picích rohů či jako závěsky klíčů, v Mušově snad patřila všechna závěsná kování k opasku se železnou přezkou.

Ze tří nalezených ocílek je snad jehlicovitá s masivní bronzovou rukojetí a hlavicí z cínu římským importem, zatímco dvě další hřivnovité patří k typu značně rozšířenému v germánském prostředí ve 2.–3. stol., představují však vzácnou variantu, u níž je horní krátká závěsná část s nýtem oddělena od pracovní části stěžejkou. Ocílky se vyskytují téměř výhradně v mužských hrobech, v českých zemích a na Slovensku od poloviny 1. do 1. půle 3. století.

Ve zvláštním oddíle podává v. Carnap-Bornheim hypotetickou rekonstrukci jednotlivých opasků podle zachovaných částí. Předpokládá tři skvostné opasky s uvedenými mnohdy unikátními kováními, další opasek doložený jen bronzovými nákončími a konečně dva prostší opasky se železnými částmi včetně závěsných kování a ocílek.

V závěrečném oddíle zdůrazňuje autor archeologický důkaz ženského pohřbu, shrnuje problematiku datování a navrhuje pro soubor zkoumaných předmětů období B2b, tedy dobu kolem poloviny 2. století. Protože na těchto předmětech téměř chybějí stopy opotřebování, představují snad nejmladší germánské kovové výrobky v celém souboru a určují svým datováním dobu uložení hrobu. Pokud jde o nadregionální souvislosti zkoumaných nálezů, zdůrazňuje autor význam tří oblastí: 1) naddunajského barbarika v Dol. Rakousku a na jižní Moravě; 2) území przeworské kultury; 3) polabské oblasti, jednak ve středních Čechách, jednak na dolním Labi. Ve vlivech z těchto oblastí, resp. v tamějším původu některých nálezů spatřuje autor integrační roli, která náležela v germánské společnosti pohřbeným v mušovské hrobce. Patřily snad k osobnostem, které v době před markomanskými válkami vytvářely nadkmenové aliance a vojenské struktury, které pak umožnily vpády do horní Itálie a další velké válečné akce barbarů. Podle autora je hrobka jednoznačně starší než vybudování římské pevnosti na Mušově-Hradisku. Souvisí však s existencí germánského mocenského centra v daném regionu v době před markomanskými válkami.

V závěrečné krátké kapitole 1. svazku zkoumá J. Ilkjaer kruhové kování se čtyřmi výčnělky a silným nýtovitým trnem na spodní straně, které interpretuje jako přezku upravující délku závěsného řemene na meč, převzatého z římského prostředí. V mušovském hrobě může toto kování podle autora souviset s nezachovaným (předpokládaným) dvojsečným mečem nebo i s fragmentárním mečem jednosečným.

V první kapitole 2. svazku recenzovaného díla zkoumá J. Andrzejowski dvojici koncových kování picích rohů. Jejich zhotovení ze stříbrného plechu je řadí jen k několika takovým nálezům z tzv. knížecích hrobů starší doby římské. Andrzejowski považuje však nálezy z Mušova pouze za část původních kování, která sestávala z více dílů stříbrného plechu, upevněných na jádro z organického materiálu. Časově klade autor mušovská kování nejspíše do stupně B2a.

V pojednání o stříbrném nádobí, které zpracovala Susanna Künzl, je věnován nejprve samostatný oddíl rukojeti stříbrného poháru. Podle sklonu spodního pouta rukojeti, nasedajícího na střední část nezachovaného těla,

určuje autorka nádobu jako pohár s uchy typu skyphos, který s průměrem 12 cm při okraji patřil ke středně velkým. Rukojeť datuje do 3. třetiny 1. stol. př. Kr. a v souvislosti s problémem případně časově odlišných pohrbů v mušovské hrobce zkoumá výskyt dalších stříbrných pohárů římské proveniencí v bohatých hrobech starší doby římské. Zjistila přitom, že raný původ – téměř vesměs z 2. půle 1. stol. př. Kr. – je u římských stříbrných pohárů z germánských hrobů stupňů B1 a B2 všeobecným jevem. Tyto píci nádoby autorka nepovažuje za součást vlastního importu, ale za dary, kořist nebo předměty, které si příslušníci germánské nobility přinesli z pobytu v říši. Konec jejich přílivu měl nastat již s rezignací Říma na ofenzivní plány vůči Germánům za Tiberia. Tyto vzácné nádoby byly pak v germánském prostředí uchovávané, opravovány i napodobovány, přičemž některé kusy mohly zůstat v oběhu více než 200 let. V tom smyslu je též zřejmé, že uvedenou rukojeť nelze považovat za doklad staršího pohrbu v mušovské hrobce. Uvedené zkoumání zároveň zdůraznilo, že nálezy z barbarika umožňují poznat mnohé tvary římských stříbrných nádob, které se v Itálii a v provinciích, kde byly staré výrobky průběžně nahrazovány novými, téměř nezachovaly. Pokud jde o zbývající součásti stříbrného nádobí, považuje autorka tři zbývající rukojeti nejspíše za součásti tří různých misek nebo malých talířů (příslušnost menších rukojetí k zachované misce je podle ní nejistá). Určuje je jako výrobky galských nebo italských dílen nejspíše z let 100–140 po Kr. Na spodku dna malé misky, datované rovněž do doby kolem r. 100, je patrně několik nápisů včetně jména, zřejmě vlastníka. Šlo tedy o použitý výrobek, což svědčí proti přenosu obchodem, spíše pro kořist nebo dar. U dvou nalezených peltoidních nožek nádob není pravděpodobné, že by byly z misek či talířů, k nimž patřily rukojeti, nehledě na podobné datování od sklonku 1. do půle 2. stol. Podle autorky snad pocházely z jedné či dvou rovněž nezachovaných pánví. Dvě stříbrné lžice odpovídají oběma hlavním typům starší doby římské – ligula (s oválnou miskou) a cochlear (s kruhovou miskou). Na miskách obou lžic, datovaných ještě do 1. stol. po Kr., jsou vyryty dvojice písmen PC, snad iniciály jména. Podle autorky tak patřily lžice k soupravě, tvořily asi (s odkazem na analogický nálezy z Gruzie) jakousi minimální stolní výbavu pro jednu osobu.

V následující kapitole se Susanna Künzl a Ernst Künzl zabývají římskými bronzovými nádobami (8 nádob a fragment pouta s kruhovým držadlem). Zajímavým dokladem několikrátých oprav bronzové nádoby (i toho, že příliš neubraly na jejím prestižním významu) je vědro typu Eggers 24, jehož nejstarší částí z 1. půle 1. stol. je obloukové držadlo a jedna z atáš ve tvaru ženské hlavy. Nejprve byla jedna z původních atáš nahrazena méně dokonalou napodobeninou a pak bylo i původní tělo nádoby nahrazeno mladší nádobou (s ostřejším lomen), k níž mohly být obě atáše upevněny jen po jejich zkrácení při spodním okraji. Kotlík s bystami Germánů, představující nejpozději exemplář mezi bronzovými nádobami mušovského hrobu, určují autoři jako raný kotlík vestlandského typu drobnější stavby a bez držadla (skupiny Ia podle Ekholma nebo typu NE 1 podle souboru ze starého ramene Rýna u Neupotzu). Autoři připomínají, že čtyři mužské bysty Germánů s kruhovými prstenci se již z typologického hlediska jeví jako sekundární aplikace. Kotlík nemá rovnou podstavu, sloužil k zavěšení. Podobně jako výše zmíněná sítila byla mnohokrát opravována i mísa (typu Eggers 70), původně snad bezuchá, později se čtyřmi uchy, nyní s jedním (nahradivším však starší ucho) a s druhotně vsazenou podstavou; autoři u ní uvádějí obvyklé datování do stupně B2. Velký kotel vestlandského typu, tvarově navazující na rané nýtované kotle typů Eggers 6 a 8, datují autoři (stejně jako předtím J. Tejral) do 1. stol. po Kr. Dlouhé užívání takových kotlů dokládají i často opravované kotle z Neupotzu. Velký bronzový kotel östlandského typu s obloukovou rukojetí je datován do doby od poloviny 2. stol. a patří

tak k nejmladším nálezům hrobového souboru. Dvě hlubší mísy s válcovitým tělem, kónicko spodní částí a vodorovným okrajem jsou podle autorů v provedení z bronzu neobvyklé, považují je za napodobeniny předloh z okruhu užitkové keramiky. Fragment spodní části vědra se stopami po třech přiletovaných nožkách patří snad typu Eggers 27, datovanému do stupně B2. Konečně kroužkové držadlo s listovitou atáší je asi jediným pozůstatkem další mísy. Funkčně řadí autoři kotlík s bystami, obě vědra a obě mísy s uchy ke stolním či servírovacím nádobám, oba velké kotle a obě válcovité mísy ke kuchyňské výbavě. Z absence naběraček s cedníky a pánví, často se objevujících v bohatých hrobech starší doby římské, nelze podle autorů vzhledem k vykradení hrobu vyvozovat žádné závěry.

V následující studii se K. Krierer zabývá datováním a interpretací kotle s bystami na základě ikonografického studia srovnatelných památek v kontextu historických událostí doby. Bysty, jakožto nepochybné zpodobení Germánů římské proveniencí, datuje nejspíše do doby Kommodovy, přičemž kotlík byl snad darem pro germánského vládce, možná při potvrzení jeho vlády ze strany Římanů. V dodatku informuje K. Krierer o novém nálezu (srpen 2000) kotlíku téhož typu v Czarnówku na dolní Visle, na jehož hrdle jsou tři podobné reliéfní hlavy (zde ne bysty) Germánů s vlasy staženými uzlem, spolu se závěsnými kruhy. Tento kotlík pochází z vyloupeného kastrového hrobu na pohřebišti wielbarské kultury (Kriererovo předběžné datování hlav z Czarnówka do počátků 2. stol. považují S. a E. Künzl za příliš rané).

A.-B. Follmann-Schulz analyzuje v další kapitole skleněné nádoby, jejichž fragmenty patří čtyřem miskám a deseti džbánům. Pozoruhodným nálezem je velký okrajový fragment mozaikové mísy, u níž autorka uvádí pravděpodobnou technologii (polotovarem disk sestavený z kotoučků, nařezaných z prutů koncentricky vrstveného bílo-žlutého skla) a analogie, umožňující datování do 2. půle 2. století. Z hlediska zkoumání římského skla se jí tato miska jeví v rámci mušovského nálevového souboru jako vítaný článek ve vývojové řadě pozdního mozaikového skla. Dvě skleněné mísy s rukojetí (třetí zachována jen v několika fragmentech) obohacují dosud známé tvary skleněných nádob v germánském prostředí a i v římském skle představují novum. Obecně odpovídají typu Isings 75, ale na rozdíl od nádob k němu řazených nebyly vytvarovány foukáním, ale dotvořeny řezáním a broušením. V mnohých tvarových detailech vykazují příbuznost s kovovými pánvemi. Dále jsou pojednány dva džbány s válcovitým tělem a další džbány s tělem čtvercového průřezu.

Posledně uvedené džbány považuje autorka funkčně za schránky kosmetických či léčivých látek, dvě mísy s rukojetí a válcovité džbány za píci nádoby, dvě zbývající mísy obecně za stolní nádoby. Vcelku je soubor jak z hlediska výskytu některých tvarů, tak funkčního složení nádob v germánském prostředí ojedinělý.

V další kapitole se E. Droberjar zabývá souborem 11 keramických nádob, z nichž 9 bylo římských (pohár, 6 talířů dvou typů, 2 mísy) a 2 germánské (terina a mísa). Obě nádoby, reprezentující germánskou keramiku, jsou datovány do 1. půle 2. stol. a jejich původ se hledá v jiho-moravském prostředí. Římská keramika, v níž vyniká dosti vzácný a v barbariku ojedinělý pohár se dvěma uchy a barbotinovou výzdobou, byla zhotovena v Panonii v 1. půli, či spíše v polovině 2. století. Uložení početných keramických nádob do mušovské hrobky, kde tvořily součást velkého stolního servisu, odpovídá soudobým zvyklostem v římské říši, zatímco u Germánů v Podunají ani v Čechách nemá obdoby. Autor přitom konstatuje, že výskyt dvou trojic identických talířů je sice nápadný, ale nelze podle něj rozeznat souvislosti geografické, časové, nebo ve vztahu k pohlaví či počtu pohřbených. Nejen velikost celého keramického souboru, ale v jeho rámci i velký počet nádob římské proveniencí patří k jevům, které činí

mušovský hrob v germánském prostředí starší doby římské výjimečným. V závěrečném oddílu autor zkoumá případné vztahy mezi nálezy římské keramiky z hrobky a z pevnosti na Hradisku. Zjištěné podobnosti se týkají jen nevelkého počtu malých fragmentů, vcelku je však soubor z Hradiska poněkud mladší (70. léta 2. stol.) a vykazuje vojenský ráz ve smyslu užitkového zboží užíváno legionáři.

Michel Feugère pojednává dále o 7 předmětech, představujících (vedle zbraní) železný inventář hrobové výbavy. Jedná se o jeden celý a jeden fragmentární kozlík k ohništi, kovářské kleště, trojzubý hák na maso (k nabodnutí v kotlíku), trojnožku z tyček se závěsem pro kotlík a fragment s větvením ramen. Při zkoumání kozlíků se opírá o analogie z prostředí laténské kultury stupňů C a D. Autor věnuje zvláštní pozornost motivu rohů s kuličkami na hrotech (na plastikách dobytčích hlav, ale např. též mužské hlavy, zdobících různé předměty), důležitému i pro datování kozlíku z Mušova (zde kuličky bronzové). Nálezy s tímto motivem patří na závěr doby laténské a počátek doby římské, nanejvýš do poloviny 1. stol. po Kr. Základ samotného motivu hledá v řeckých zápasech s býky (*taurromachia*), které středoevropští Kelové poznali a asi převzali snad prostřednictvím Galatů z Malé Asie. Kuličky nejspíše představují kulovité nástavce, které se u Keltů používaly k ochraně před těžkým zraněním. Kozlíkům k ohništi, které se objevují v inventáři řady pozdně laténských hrobů, připisuje autor zvláště vzhledem k jejich zoomorfní výzdobě symbolický význam (možná ve smyslu ochrany domácího ohně). Jejich pozdní uložení do mušovského hrobu podle rituálních zvyklostí pozdní doby laténské považuje za překvapivé.

Svou velikostí, pečlivým provedením i dekorem jsou ojedinelé i velké kleště, které M. Feugère označuje jako kovářské, zatímco J. Peška a J. Tejral je spíše spojují s ohništěm. S odkazem na nálezy těchto nástrojů v galsko-římských hrobech ze sklonku 1. stol. př. Kr. uvazuje autor o jejich významu v předmětném souboru. Rovněž u háku či bodce na maso připomíná autor, že nejde o běžný předmět. V kontextu jeho výskytu v hrobech připomíná autor jihofrancouzské nálezy z 1. stol. př. Kr. a konstatuje, že podobně jako kozlíky k ohništi představuje v mušovském souboru i tento hák patrně nejmladší známý exemplář svého druhu. U trojnožky se závěsem mohl autor uvést analogie od stupně LT C2 až do doby kolem poloviny 1. stol. po Kr. a také tento předmět se vyskytuje v některých bohatých hrobech. U fragmentu s větvením ramen předkládá autor hypotetickou interpretaci jako grilu (mřížka z železných tyček na nožkách), pro nějž uvádí západoevropské analogie z 1. stol. př. Kr. až po augustovské období.

V závěru hledá autor odpověď na otázku, v jakých souvislostech se železné předměty patrně západoevropského původu (kozlíky a trojnožka, snad i kleště a hák), staly součástí hrobové výbavy, když byly v době zřízení hrobky asi 200 nebo více let staré. Lze tu snad skutečně myslet na uložení částí dlouho uchovávaného rodinného pokladu, na jakési starožitnosti v majetku nobility, mezi něž, jak lze dodat, se mohly i několikrát prostřednictvím dostat výrobky ze vzdálenějších oblastí. Naproti tomu další, v návaznosti na některé údaje antických pramenů, autorem zmiňovaná možnost získání těchto předmětů – na výpravě s cílem odkrytí ve vzdálených krajích hrob nějakého knížete či legendárního hrdiny, vzbuzuje rozpaky.

V kontextu důkladného rozboru celého hrobového inventáře je ve stručné kapitole E. Droberjara a J. Pešky věnována plná pozornost i malé skupině rozličných nálezů, k nimž patří dva železné nože, miniaturní bronzový nůž, dva kamenné brousky, dvě bronzové objímky, několik železných zlomků a medvědí dráp. I zde, jako v mušovském komplexu tolikrát, se objevují neobvyklé tvary (prolamovaný nůž) a jedinečná zjištění (neobvyklý minerál berilit jako materiál brousků). Celkový přehled hrobových nálezů medvědíh drápů v evropském měřítku od

doby laténské, stejně jako mnoho ostatních dílčích přehledů a hodnocení v recenzovaném díle, je obecnějším příspěvkem ke studiu celého období. Medvědí drápy, které zvláště ve větším počtu zřejmě dokládají medvědí kožešiny, se objevily v hrobech bohatých i chudších, ve starší době římské hlavně žárových, ale včetně Mušova je známo i 14 kostrových hrobů s jejich výskytem.

Následující příspěvek E. Künzla je věnován dvěma jiným, v hrobě germánského knížete zcela neobvyklým předmětům, které se staly součástí výbavy mušovského hrobu podle římských zvyklostí. Je to destička na roztrání mastí z kalcitu a bronzová, stříbrnou tauzií zdobená lžičkovitá sonda. Kamennou destičku považuje Künzl za germánskou hrubou napodobeninu římských destiček, lžičkovitou sondu naopak za vynikající římský výrobek. Oba předměty se objevují v kombinaci jednak v hrobech lékařů na území říše (zvyk pohřbívat je v 1.–4. stol. spolu s jejich nástroji zdůrazňuje autor jak výjimečný jev, díky němuž je znám tento instrumentář lépe než v kterékoli jiné oblasti a době starověkého světa), jednak však také v četných bohatších hrobech v severozápadních a podunajských provinciích jako součásti kosmetické výbavy. Právě takto vybavené hroby v římském Podunají tu měly být předlohou. Datovatelná je pouze lžičkovitá sonda, a to do doby mezi lety 50 až nejpozději 150 po Kr.

V další kapitole pojednává opět E. Künzl jedenáct fragmentárních pozůstatků, podle nichž je ve výbavě hrobky třeba předpokládat schránky, truhly a vedle části zachovaného skládacího stolu i křeslo nebo pohovku, z nichž zřejmě pocházejí slonovinové zlomky. Autor se zde soustřeďuje na železné kování, pokryté připojeným stříbrným pozlaceným plechem s reliéfním tlačným dekorem v perlovacích metopách – rostlinným uprostřed a figurálním (postavy bohů) po obou stranách. Autor datuje reliéf do 2. stol. (spíše jeho pozdější části) a jeho původ hledá nejspíše v italské dílně podobného stylového okruhu, z něhož vzešel i lanx s obvodovým figurálním pásem ze Stráží. Připouští, že mohlo jít nejen o kování schránky, ale např. i postranní kování nezachované desky skládacího stolu.

Již v názvu poslední tematické archeologické kapitoly označuje Susanna Künzl bronzovou lampu a skládací stůl za starožitnosti augustovské doby. Lampu typu Mahdia klade autorka do 2. půle 1. stol. př. Kr. Pro části zachovaný bronzový podstavec stolu připomíná přesnou dobu z Pompejí a připouští, že stůl z Mušova, datovaný rovněž do 2. půle posledního století př. Kr. byl výrobkem známých kovoliteckých dílen v Kampánii.

Ve 2. svazku díla je dále obsaženo deset přírodovědných studií či analýz, které významně přispívají k rozšíření vypovídací schopnosti celého nálezového souboru. Zde se však omezují na jejich výčet v záhlaví recenze.

V závěrečné kapitole, v níž J. Peška a J. Tejral podávají celkovou interpretaci mušovského hrobu, poukazují nejprve na význam středního Podyjí již od 1. stol. po Kr., kdy tam lze počítat s mocenským a kulturním ústředím germánského obyvatelstva. Připomínají dále mimořádnou mnohotvárnost tohoto inventáře z hlediska stáří i provenience, způsobující při datování i interpretaci hrobu značné obtíže. Výstižně je pozorování, že se v této mnohotvárnosti projevuje synkretismus náboženských představ i pohřebních zvyklostí. Velký význam přitom náležel zvláště římsko-provinciálnímu prostředí, jak ukázaly výsledky rozborů ve výše uvedených tematických kapitolách. V případě železných nástrojů spjatých s přípravou pokrmů na ohništi jde o tradici sahající až do pozdně keltského prostředí. V souvislosti s tím autoři uvádějí, že spíše než s hroby tzv. lubieszewské skupiny je mušovský hrob srovnatelný s některými bohatými hroby hraničního pásu provincií, v nichž byla pohřbena místní aristokracie, jako Víze v turecké a Čatalka v bulharské části staré Thrácie, obsahující rovněž zbraně. Jsou to analogie vzdálené, ale vzhledem ke značné jednotnosti provinciální kultury i exkluzivitě těchto hrobů jistě oprávněné. Nelze však opomenout

ani rysy, vytvářející spojnicí ke germánským knížecím hrobům (konstrukce hrobové komory s kamenným obložním, ve výbavě bronzové a stříbrné nádoby, picí rohy, skvostně zdobené ostruhy a soupravy kování opasků). S germánským pohřebním ritem je nepochybně spjat i soubor zbraní, z nichž některé měly zřejmě význam symbolu či odznaku (kopí se stříbrem tuzovanými vzory nebo znaky, štíty se skvostným kováním). Srovnáváme-li zdejší soubor s jinými hroby germánské nobility, v nichž se zbraně obvykle neobjevují, může jejich výskyt v mušovské hrobce souviset právě s tím, že v ní byli pohřbeni příslušníci nejvyšších kruhů společnosti, kteří na rozdíl od početnějších rodin místních náčelníků či rodových předáků nepocítovali potřebu odlišit se v tomto ohledu (absencí zbraní v mužských hrobech) od níže postavených bojovníků.

Autoři pak shrnují problematiku chronologie mladších součástí inventáře a docházejí k závěru, že k pohřbu do mušovské hrobky došlo na samém konci stupně B2 nebo spíše na počátku stupně B2/C1, tedy někdy od pozdních 60. do 80. let 2. století po Kr. (C. v. Carnap-Bornheim předpokládal spíše dobu kolem poloviny 2. stol.).

V případě pozůstatků zčásti velmi starobyklých stříbrných nádob se zdůrazňuje, že výskyt těchto předmětů v barbariku je spjat s celkově zesílenými římskými vlivy a zájmy v určitých oblastech a obdobích. Předměty augustovské a tiberiovské doby se mohly dostat do majetku místních vládců postupně již od 1. stol. po Kr. jako dary nebo kořist, přičemž to od počátku mohly být i fragmenty nebo deformované nádoby, uchovávané pro cenu materiálu. Nicméně zde autoři poukazují i na možnou souvislost starobyklých předmětů s případným několikerým pohřbem, zvláště vzhledem k novým zjištěním o počtu pohřbených.

Dalším tématem závěrečných úvah je možnost existence řemeslnického výrobního okrsku v okolí Mušova v souvislosti s původem podstatných součástí hrobové výbavy v jihomoravsko-dolnorakouské oblasti, který se jeví buď jako pravděpodobný (skvostné ostruhy, zdobená kování opasků, železné ostruhy s knoflíky), nebo nepochybný (keramika). Pokud jde o bližší určení pohřbené osoby či osob, což je otázka, kterou zde nelze opominout, odmítají autoři hypotézu o pohřbu langobardského krále (H. W. Böhme) a připouštějí, že alespoň jeden z pohřbených byl zčásti již romanizovaný germánský „nobilis“, snad předák prořímské strany či dokonce za markomanských válek Římany dosazený germánský král. Mušovská hrobka odráží podle autorů zformování nové germánské vedoucí vrstvy, jejíž představitelé pak výrazně vystupovali nejen jako vůdci či králové svých kmenových seskupení, ale také jako římské spojenci i hodnostáři římské vojenské hierarchie.

Význam mušovského hrobu je spatřován konečně také v tom, že vytváří spojnicí ke knížecím hrobům mladší doby římské. Tuto souvislost si ostatně uvědomila i S. Künzlová, již se z hlediska rozboru stříbrných nádob jeví mušovský inventář nikoli jako pozdní hrob lubieszewského typu, ale spíše jako raný hrob typu Leuna-Hassleben. Výbava bohatých hrobů mladší doby římské vytváří v některých případech jakoby novou transformaci různorodých prvků, obsažených v inventáři mušovské hrobky. Základem byly ovšem navazující trendy historického vývoje, za jejichž v mnohém příbuzný archeologický projev lze považovat zvláště bohaté hroby ze Stráží u Piešťan.

Literatura

Asmus, W.-D. 1938:

Tonwaregruppen und Stammesgrenzen in Mecklenburg während der ersten beiden Jahrhunderte nach der Zeitenwende. Neumünster.

Becker, M. 1993:

Die römischen Fundstücke aus dem germanischen „Fürstengrab“ der spätrömischen Kaiserzeit bei Gommern, Lkr. Burg. Vorbericht. *Germania* 71, 405–417.

Beltz, R. 1910:

Die vorgeschichtlichen Altertümer des Grossherzogtums Mecklenburg-Schwerin. Textband. Tafeln. Schwerin.

Busch, R. (ed.) 1988:

Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien. Neumünster.

Droberjar, E. 1999:

Dobřichov – Pičhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. Pragae.

Eggers, H. J. 1949/1950:

Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit. *Prähistorische Zeitschrift* 34/35, 1949/1950 (1953), 58–111.

Eggers, H. J. 1951:

Der römische Import im freien Germanien. Text. Tafeln und Karten. Hamburg.

Grempler, W. 1887:

Der Fund von Sackrau. Brandenburg – Berlin.

Keiling, H. 1984:

Wiebendorf. Ein Urnenfriedhof der frühromischen Kaiserzeit im Kreis Hagenow. I. Katalog. Berlin.

Nuber, H. U. 1972:

Kanne und Griffschale. Ihr Gebrauch im täglichen Leben und die Beigabe in Gräbern der römischen Kaiserzeit. *Berichte der RGK* 53, 1972, 1–232.

Ondrouch, V. 1957:

Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Novšie nálezy. Bratislava.

Reyman, T. 1939 (1948):

Zespól importów rzymskich z grobu ciałopalnego w Giebułtowiu w pow. krakowskim. *Wiadomości Archeologiczne* 16, 178–200.

Roggenbuck, P. 1984:

Das Grab 150 von Putensen, Kr. Harburg, aus der älteren römischen Kaiserzeit. *Hammaburg N.F.* 6, 1981–83, 133–141.

Schulz, W. 1933:

Das Fürstengrab und das Grabfeld von Hassleben. In: Schulz, W. – Zahn, R.: *Das Fürstengrab von Hassleben*. Berlin – Leipzig.

Schulz, W. 1953:

Leuna. Ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit. Berlin.

Voss, O. – Ørsnes-Christensen, M. 1948:

Der Dollerupfund. Ein Doppelgrab aus der römischen Eisenzeit. *Acta Archaeologica (København)* 19, 209–271.

Wegewitz, W. 1937:

Die langobardische Kultur im Gau Moswidi zu Beginn unserer Zeitrechnung. Hildesheim und Leipzig.

Wegewitz, W. 1986:

Bestattungen in importiertem Bronzegeräth in den Urnenfriedhöfen der jüngeren vorrömischen Eisen- und der älteren römischen Kaiserzeit im Gebiet beiderseits der Niederelbe. *Hammaburg N. F.* 7, 1984–85, 69–132.

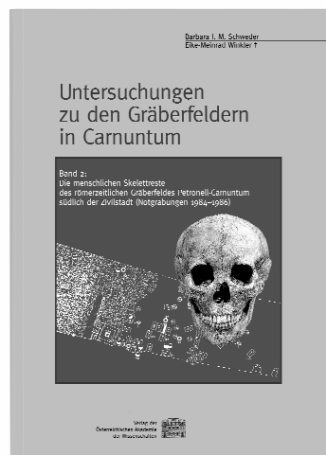
Wielowiejski, J. 1989:

Die römerzeitlichen Silbergefäße in Polen. Importe und Nachahmungen. *Berichte der RGK* 70, 191–241.

Barbara I. M. Schweder – Eike-Meinrad Winkler †
Untersuchungen zu den Gräberfeldern in Carnuntum

Band 2: Die menschlichen Skelettreste des römerzeitlichen Gräberfeldes Petronell-Carnuntum südlich der Zivilstadt (Notgrabungen 1984–1986)

Mit Beiträgen von S. Balabanova, R. Seemann, N. Vávra, sowie I. Petraschek-Heim und A. Losert

Der römische Limes in Österreich, Heft 43. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2004. 135 stran, 53 tabulek, 19 obrázků, 29 tabulí s fotografiemi.

ISBN 3-7001-3242-5

Recenzoval:

Petra Stránská

Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1, stranska@arup.cas.cz

Publikace prezentuje ve třech hlavních kapitolách podrobnou antropologickou analýzu lidských kostrových pozůstatků vyzvednutých při záchranném archeologickém výzkumu – vedeném H. Stiglitzem z Rakouského archeologického ústavu – který probíhal v letech 1984–1986 v souvislosti se stavbou silničního obchvatu v oblasti Petronell-Carnuntum.

V úvodu nás autorky seznamují s nálezovou situací. Při archeologickém výzkumu bylo odkryto několik římských hrobů umístěných podél cesty vedoucí z vojenského tábora a také pohřebiště civilního obyvatelstva města Carnuntum. Zatímco kostrové a žárové pozůstatky 18 pohřbů z vojenského tábora nebyly až na dvě výjimky vyzvednuty, podařilo se zachránit a následně podrobit antropologické analýze alespoň část ze 194 hrobů civilní nekropole. Většina hrobů je datována od poloviny 2. do poloviny 4. století našeho letopočtu. V roce 1985 byl ještě objeven v poloze „Gstettenbreite“ velký monolitický sarkofág a dětský sarkofág, které obsahovaly mimo jiné organické zbytky i kosti a přirozené mumifikované měkké tkáně pěti individuí.

Znalosti o římské populaci na území Rakouska jsou, obdobně jako na našem území, sporé, ať už jsou příčiny jakékoli (nedostatečně velké nebo nepublikované série kostrového materiálu, nezáměr klasické archeologie o výsledky historické antropologie, ničení památek apod.). Ačkoli možnosti morfometrického srovnání s českými nálezy jsou omezené hlavně vzhledem k tomu, že příslušníci římského obyvatelstva u nás byli hlavně Germáni, zatímco v Rakousku můžeme očekávat především Římany, nabízí se například využití výsledků studia projevů stresových faktorů na kostřích (dentální patologie, výskyt Harrisových linií, apod.). Vědecký význam studované kostrové série je nesporný. Soubor je dostatečně velký, aby obohatil naše znalosti o římském středoevropském osídlení a autorky nám předkládají data v takové formě a kvalitě, která umožňuje srovnání. Cílem práce bylo osvětlit na základě získaných výsledků životní podmínky antických obyvatel a pomocí multivariačních statistických metod provést srovnání s ostatními obdobně datovanými nálezy ze střední Evropy.

Druhá kapitola je věnována metodice výzkumu. Určení věku a pohlaví, stanovení tělesné výšky dospělých i dětí, hodnocení epigenetických znaků či posouzení patologických nálezů na kostech prováděly autorky na základě klasických antropologických metod a opíraly se o celou řadu prací běžně používaných i u nás. Stejně tak hodnotily

i žárové pohřby. Pokusily se zakreslit všechny nalezené spálené fragmenty do kostrových schémat, což je práce velmi záslužná, ovšem podle mého názoru také velmi nevděčná, protože je zatížena dost značnou chybou (záleží ovšem na velikosti spálených zlomků). Pokus o rekonstrukci příbuznosti mezi jedinci – vyjma pozůstatků ze sarkofágů, u nichž špatný stav zachovalosti nedovoloval provést příslušná zkoumání – nepřinesl ani na základě archeologických ani antropologických údajů důkazy o užším genetickém vztahu.

Při popisu metod analýzy morfologických znaků se autorky pozastavují u antropologické terminologie, k jejímuž pokřivení a zkreslení došlo v souvislosti s různými historickými událostmi, zvláště v období nacistické ideologie. Zdůrazňují, že v této práci je použito místo termínu „Großrassenkreis“ termín „Formenkreis“ a místo termínu „Rasse“ termín „morphologischen Variante“. České ekvivalenty pro tyto výrazy prakticky neexistují, ale nelze pochybovat o jejich významu. Morfologická klasifikace jedinců studované série je provedena na základě diferenciální diagnózy mezi formami europoidními a mongoloidními. Kromě jediného individua, které nese mongoloidní znaky, náleží všichni jedinci k europoidnímu okruhu forem („Formenkreis“). Při jejich dalším členění vycházely autorky z archeologicko-historického pojetí, jako je např. románský, keltský, germánský a ilýrský.

Dále jsou zde uvedeny všechny hodnocené kranio-metrické a osteometrické míry a deskriptivní znaky. Kapitola je doplněna výčtem metod demografické a statistické analýzy.

Úvod třetí kapitoly tvoří soupis a stručná charakteristika všech žárových i kostrových hrobů zahrnující popis zachovalosti materiálu, základní demografická určení, morfologickou charakteristiku a patologické jevy a variety. Na nekropoli u Petronell-Carnuntum bylo pohřbíváno převážně civilní obyvatelstvo, případně příslušníci vojenských složek. Jak autorky poznamenávají, získané demografické výsledky jsou spíše orientační, protože pouze s jistým omezením lze hovořit o „přirozené“ populaci. Z archeologické nálezové situace nebylo možno jednoznačně určit, zda odkryté kostrové (n=77) a žárové pohřby (n=24) reprezentují různé epochy pohřbívání. Proto autorky hodnotily nejprve celou sérii dohromady a pak oba typy pohřbů zvlášť. Celkem bylo posouzeno 101 jedinců (61 dospělých a 40 nedospělých), jejichž průměrné stáří činilo 25,3 roku. Dospělí se dožívali v průměru 38,4 let (muži 41,2 let a ženy 32,8 let). Pro charakteristiku úmrtnosti nedospělých v celé sérii byl použit dopočet mrtvých v různých kategoriích. Jak bývá obvyklé, byla i na tomto pohřebišti výrazně podhodnocena mortalita novorozenců (jen 7,9 %). Podle propočtů by měla být až třikrát vyšší. Pokud se vzaly v úvahu tyto „chybějící“ mrtví, vykazovala křivka úmrtnosti v nedospělém věku ještě druhý vrchol v období *infans II*, okolo 2.–3. roku, kdy dochází k odstavení dětí a k přechodu na pevnou stravu. Toto období stresu („weaning diarrhea“) bývá spojené s častějším výskytem infekčních onemocnění a tudíž s vyšší mortalitou. Dále byly sestaveny úmrtnostní tabulky pro celou populaci v 5 a 10letých intervalech bez a s korekcí počtu mrtvých dětí mezi 0.–4. rokem a dále v 5letých intervalech s korekcí i bez ní pro muže a ženy zvlášť. Stejně jako u většiny populací se i zde ukázalo, že muži mají vyšší naději na dožití ať už s korekcí či bez ní. Rozdíl byl nejmarkantnější v období 20–29 let (muži 24,6 let, ženy 15,7 let), což je spojeno s vyšším rizikem úmrtnosti rodičích mladých žen.

V kostrovém materiálu bylo identifikováno asi o třetinu více žen než mužů (IM=757,5). Nejnížší index maskulinity vykazovala kategorie *adultus*, kdy na jednoho zemřelého muže připadly 2,5 ženy. Muži však žili déle než ženy, proto mohl být poměr mezi pohlavími u žijící populace více vyrovnaný než ukazuje index maskulinity. Jiné vysvětlení pro nízkou hodnotu indexu vidí autorky ve vyšší úmrtnosti chlapců, v polygamii či ve vyšší úmrtnosti mužů mimo domov. Tato poslední hypotéza se zdála v případě kostrové

série v Petronell-Carnuntum jako nejpravděpodobnější, protože muži byli nejspíše příslušníci vojenských vrstev, častěji se zdržovali mimo domov, kde i umírali a na nekropoli bylo pohřbíváno převážně civilní obyvatelstvo, popřípadě navrátilí se vojáci.

Součástí třetí partie je také podrobné zpracování 24 žárových pohřbů. Autorky rozdělily sérii na muže, ženy a neurčitelné dospělé. Hodnotily výskyt kraniálních a postkraniálních fragmentů, hmotnost obsahu hrobů, velikost a stupeň spálení fragmentů. Posouzení demografických charakteristik ukázalo absenci malých dětí a velmi malý počet starších dětí a dospívajících. Zdá se, že dochází častěji ke zničení dětských žárových hrobů, ovšem je také možné, že v těchto věkových kategoriích nebyl až na výjimky žárový ritus praktikován. Průměrný věk dožití u žárových pohřbů byl stanoven na 34,7 roku, což je hodnota o něco vyšší ve srovnání s kostrovými pohřby (22,4 roku) i s celou sérií (25,3 roku). Určitá obezřetnost při formulování demografických závěrů by zde byla na místě, protože možnosti jakýchkoli analýz u žárových pohřbů jsou značně omezené. Navíc se v tomto případě jedná o celkem málopočetný vzorek.

Ze základních statistických tabulek metrických znaků a indexů vyplynula větší variační šíře hodnot u žen než u mužů, zvláště u některých znaků (délka lebky, lebeční kapacita, šířka horního obličej). Výsledky mohly být ovlivněny i větším počtem žen než mužů. Zvláštní pozornost je věnována nálezu ženy s mongoloidními znaky, u níž hodnoty většiny lebečních indexů stály na okraji nebo zcela mimo variační rozpětí ostatní ženské části populace.

Závěr třetí kapitoly tvoří celkem stručné zhodnocení patologických nálezů rozdělené na dentální patologii, výskyt stresových faktorů (např. *Cribra orbitalia*, Harrisovy linie, hypoplazie skloviny) a patologii mumií. Jedná se o jeden z nejstarších nálezů přirozené mumifikace v Rakousku. V prvním sarkofágu byli nalezeni dva jedinci – žena (*adultus II*) a malé dítě (*infans I*). Druhý sarkofág obsahoval pozůstatky tří malých dětí (*infans I*).

Čtvrtá kapitola se zabývá podrobným a velmi všestranným populačním srovnáním. Autorky zvolily celou řadu lokalit z Rakouska, Německa, Maďarska, Polska, Švýcarska, Belgie i bývalé Jugoslávie, které nejlépe vyhovovaly požadavkům na prostorovou či časovou korelaci se souborem z Petronell-Carnuntum. Byla prováděna srovnání různých demografických údajů (zastoupení mužů a žen, úmrtnostní křivky, počet nedospělých, apod.). Zajímavé výsledky přinesla konfrontace s údaji získanými analýzou hrobových nápisů. Přes zřejmou odlišnost použitých metod byla zjištěna úmrtnost ve zkoumané sérii velmi podobná jako na různých sídlištích v Panonii, Germanii či Noricu. Obdobným způsobem byl porovnáván i index maskulinity, očekávaná doba dožití jedinců i průměrný věk mužů a žen. Údaje ze všech sérií byly vzájemně naprosto srovnatelné a získané výsledky jsou velmi cenné. Také tělesná výška a pohlavní dimorfismus carnuntské série odpovídaly ostatním středoevropským nálezům. Pro srovnání lebečních metrických dat použily autorky klastrovou analýzu. Na jejím základě přiřadily soubor z Petronell-Carnuntum k několika evropským lokalitám z Německa, Švýcarska a Maďarska, jejichž obyvatelstvo náleželo ke smíšenému typu zahrnujícímu prvky románské, keltské a germánské. Uvnitř této skupiny je pozoruhodná gracilita, především carnuntských žen, která je odlišuje od ostatních vzorků. Zda na ní měly podíl skupiny románské, kelto-illyrské nebo z jihovýchodního Středomoří, nelze s určitostí říci.

Nechybí ani srovnání vybraných deskriptivních znaků a morfologických charakteristik. Lebeční proporce carnuntské série vykazovaly značné variační rozpětí. Ženské lebky byly zde i v ostatních vzorcích více heterogenní než mužské. Morfologicky se řadí zkoumaná série k velmi gracilnímu obyvatelstvu.

Kapitola je doplněna pasáží s podrobnějším rozбором ženské kostry s mongoloidními znaky. Autorky diskutují na základě literárních pramenů o možnostech, jak se mohla příslušnice jiného etnika dostat mezi římské obyvatelstvo. Kromě morfologické odlišnosti byla tato žena pohřbena zcela jiným způsobem než ostatní nebožtíci. Ležela na břiše, obličejem dolů, ruce byly pod tělem a lokty vykloubeny. Pozice paží ukazovala na spoutání. Příčiny tohoto nepietního zacházení mohly být různé (např. nízké sociální postavení, interetnické konflikty, nemoc, trest).

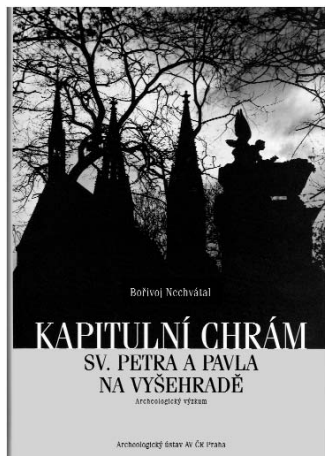
Obsáhlá kapitola je završena mezipopulačním srovnáním některých parametrů žárových pohřbů a patologických nálezů.

Na závěr studie následují kromě celkového shrnutí a přehledu literatury dvě přílohy. V první jsou tabulky se základními kranio-metrickými a osteometrickými daty a relativními i absolutními četnostmi epigenetických znaků. Do druhé přílohy jsou zařazeny příspěvky dalších autorů studujících mumie ze sarkofágů. V prvním exkursu se S. Balabanova zabývá nálezem nikotinu a jeho metabolitů ve vysušených měkkých tkáních. Jeho výskyt dokládá pravděpodobně sakrální nebo medicínské využití rostliny *Nicotina tabacum* u historických populací. Ve druhém příspěvku podává R. Seemann výsledky analýz pěti vzorků z různých částí skeletu. Potvrdil existenci brushitu, karbonapatitu a kalcitu jako důsledek pomalého zvětvávání kostní substance. Chemický rozbor tkání a kostí za účelem zjištění zbytků aminokyselin prováděl N. Vávra. Ke spíše negativním výsledkům dospěl následným zkoumáním možnosti využití racemizace aminokyselin při stanovení korelace mezi nálezovými komplexy nebo při datování nálezů. Studium zbytků tkanin je obsahem posledního článku. I. Petraschek-Heim a A. Losert zkoumali původ kousku závoje nalezeného na rameni ženy v prvním sarkofágu. Podrobnou analýzou dospěli k závěru, že se jedná o výrobek z jemného egyptského plátna. Další dva fragmenty – v tomto případě červenohnědé vlněné tkaniny – byly nalezeny ve druhém sarkofágu, který obsahoval pozůstatky dětí.

Práci doplňují kvalitní černobílé fotografie na křídovém papíře mapující lebeční morfologii populace, patologické nálezy, spálené kosti, mumifikované zbytky; následují snímky z rastrovacího elektronového mikroskopu, a to flóry a fauny ze sarkofágů a snímky tkanin.

Studie obou autorek s odbornými přírodovědnými příspěvky představuje velmi důkladný a všestranný rozbor lidského kostrového materiálu, a i pokud budou některé údaje, zvláště demografické, přijímány s určitou obezřetností, je zdrojem cenných dat, jejichž kvalita a šíře obohacuje naše znalosti o římském období a umožňuje využití k dalším srovnáním.

Bořivoj Nechvátal
Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě
 Archeologický výzkum

Archeologický ústav AV ČR Praha, 2004.

667 str., 416 obr. v hlavní části; dílčí zpracování mají samostatně číslované přílohy.

ISBN 80-86124-49-5

Recenzoval:

Rudolf Procházka

Archaia Brno o.p.s., Česká 6, CZ 602 00
 Brno, rudprochazka@cmail.cz

Objemná monografie Bořivoje Nechvátala završuje takřka dlouhodobý výzkum kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě v Praze. Hlavní část textu, členěného včetně Úvodu a Závěru do 8 kapitol, pochází z pera B. Nechvátala; navazuje 11 dílčích kapitol exkurzů, jejichž autory je 11 dalších badatelů a tvůrce hlavní části knihy. V kapitole „Přírodní podmínky“ zaujmou zejména instruktivní počítačové modely vyšehradské ostrožny a nejbližšího okolí; obdobné přílohy se staly zásluhou M. Křemena v poslední době standardní součástí řady prací Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Zde lze jen vytknout opakované nevhodné použití slova „navigace“, či obrat „...která je překryta *spraši černozemě*“. Pomineme-li diskontinuální výskyt několika pravěkých kultur, lze klást počátky středověkého osídlení do 10. stol., ve shodě s první písemnou zmínkou kronikáře Kosmy k r. 1003. Historický přehled v kapitole Počátky Vyšehradu (s. 31–36) se opírá o dosavadní publikované poznatky vycházející především z písemných pramenů, přičemž datování nejstaršího osídlení je odvozeno z keramických, blíže neanalyzovaných nálezů. Již zde se objevují stylistické neobratnosti a ne zcela logicky působící pasáže, jimž obdobně najdeme i v dalších kapitolách – např. s. 31, pasáž týkající se Libušína, či opakovaně se vyskytující obrat „průběh poloviny 10. století“. Obdobně je koncipována i kapitola o počátcích kapituly a baziliky sv. Petra a Pavla, spojovaných s králem Vratislavem I. Nová analýza písemných pramenů provedená kvalitním historikem by nebyla na škodu. Stručně je rekapitulován nálezu románské baziliky, který nesporně patří k nejvýznamnějším archeologickým objevům dlouholetého výzkumu Vyšehradu. Následuje popis archeologicky odhaleného románskému mostu, ovšem bez analýzy stratigrafických vztahů; skoupý je také popis nálezu středověkého osídlení z dvojice vyšehradských sarkofágů, který byl objeven při regulérním výzkumu. V následující pasáži týkající se odhalení baptisteria, tvořeného vyzděnou kruhovou šachtou, se setkáme s metodicky pochybeným pokusem o datování zániku předkostelního sídliště a vzniku křesťanského objektu pomocí denáru Vratislava II. jako knížete z doby kolem r. 1070, nalezeného v zásypech mezi hroby (s. 63 n.). Ve výplni baptisteria se nacházelo množství keramických zlomků, kterým se autor blíže nevěnuje; spokojuje se konstatováním, že je zde „celá řada zlomků...“, které jsou stratigraficky datovány do doby před rokem 1070“ (s. 61). Dle publikovaných vyobrazení jde převážně o keramiku s kalichovitou profilací okraje, která této dataci odpovídá; několika zlomky je zastoupen i okraj zduřelý, který by mohl být i mladší než onen rok. Baptisterium porušují tři hroby, k jejichž datování se

autor blíže nevyjadřuje, byť z návazného textu by bylo možné odvodit, že jsou ještě mladohradištní (s. 61, 63); nejúplněji dochovaný hrob č. 81 chybí v příloženém katalogu hrobů (s. 248 n.). Lze tedy pouze konstatovat, že objekt fungoval nějakou dobu současně s bazilikou. Relativně obsáhlý exkurz do křesťanských obyčejů, který následuje po neúplné analýze nálezu situace, dokládá dnes žel dosti rozšířený útek od zevrubného rozboru hmotných pramenů k „záživnější“ historii opírající se více o prameny psané. Dále se B. Nechvátal věnuje nálezům mladohradištního medailonu s motivem orla, spojovaným obvykle s evangelistou Janem, který pochází z předkostelního sídlištního horizontu 10.–11. stol.

Archeologicky je doložena i gotická přestavba, reprezentovaná předsíní a zejména polygonálním závěrem kladeným do 30. let 14. stol.; v této souvislosti autor obsáhle pojednává o vztahu Elišky Přemyslovny k Vyšehradu, aby se poté – poněkud neorganicky – vrátil k některým aspektům baziliky a jejího příslušenství v románském období. Zdůrazněny jsou rovněž aktivity Karla IV., zejména nové opevnění Vyšehradu; pak je pojednání o soudobých aktivitách vyšehradské kapituly, načež je obsírně popsána Karlova přestavba kapitulního kostela, fragmentárně zachovaného v dnes stojícím chrámu. Původní kostel byl zbořen a nahrazen novostavbou, posunutou výrazně k západu; její závěr překryl západní část starší svatyně. Další kapitola je věnována výjimečnému poutnímu odznaku s personifikovaným motivem vztahu světské a církevní moci, objeveném bez bližších nálezu okolností někde na Vyšehradě. B. Nechvátal se obsáhle snaží doložit vztah odznaku ke karlovské kapli Božího těla na Novém Městě Pražském a ke kapitulnímu děkanovi, pozdějšímu olomouckému biskupovi Václavu Králíkovici z Buřenic, přičemž se opírá o samostatně publikovanou studii D. Čumlivského. Poté pojednává o proměnách kapitulního chrámu až k novogotické přestavbě, která z původní karlovské stavby ponechala především boční lodi. Do publikace zahrnul i četné náčrtky autora regotizace J. Mockera, který také průběžně dokumentoval nálezy stavebních článků z původní stavby.

Teprve po těchto kapitolách je zařazen vlastní popis průběhu archeologického výzkumu, který je zaměřen takřka výlučně na charakteristiku a vývoj interpretace zděných pozůstatků. Domnívám se, že měla být charakterizována situace ve všech otevřených sondách, které mají nějaký vztah k chrámu a jeho příslušenství v souladu se zjištěnou stratifikací a připojena charakteristika nálezů v jednotlivých uloženíích. V textu je však věnována pozornost pouze části výkopů představených v plánu na obr. 156 (s. 173), i tak ovšem v cíleném výběru informací. Ač jsou součástí této části knihy i dokumentované řezy, není stratigrafickým vztahům uložení, jakož i příslušným movitým nálezům věnována větší pozornost, nelmůve o synchronizaci vrstev v jednotlivých výkopech. Nedostatečně jsou charakterizovány vztahy zdív a okolních uložení, čímž práce připomíná počáteční etapy vývoje středověké archeologie. Bez slovní analýzy stratigrafického sledu, rozfázování vývoje lokality z hlediska zachycených aktivit, jsou vyobrazené řezy a půdorysy takřka němé. Málo se kupodivu dovídáme o předkostelním sídlištním horizontu. Z textu vyplývá, že by neměl přesáhnout 11. století, část vyobrazené keramiky, tedy zejména zlomky vytažených okrajů hrnců (např. obr. 312: 1, 2), je však nepochybně mladší, což potvrzují i některé popisky u řezů (např. s. 183, obr. 165). Jde evidentně o homogenizované souvrství, které by mělo být vzhledem k důležitosti pro datování počátku osídlení i doby stavby románské baziliky hodnoceno podrobněji. Např. sonda 3 v prostoru románské baziliky obsahuje nad podloží mladohradištní sídlištní vrstvu kladenou do 11.–12. století (s. 183), která – dle umístění – musí být starší než bazilika založená kolem r. 1070; tento rozpor ovšem není v publikaci objasněn. Vzhledem k absenci příslušné analýzy pak není

jasné, proč byly vyobrazeny i nálezy tzv. sbírky Karla Vlačihy, pocházející z výkopů při zakládání Slavína v letech 1910–1912. Charakteristika stratigrafických vztahů chybí též v připojených popisech hrobů odkrytých v interiéru chrámu; nanejvýš obdržíme informaci typu „hrob překrývá starší sídlištní objekt“ (např. s. 248). Také pasáž zabývající se vrcholně středověkým pohřebištěm v kostele trpí přílišnou stručností (s. 174); nezodpovězena např. zůstala otázka, zda některé hroby nejsou až novověké, případně raně středověké. Analytický přístup není ani u publikovaných půdorysů situací se zdívy v jednotlivých sondách, opatřených zcela nedostatečnými popiskami. Z četných celkových půdorysů odkrytých fází chrámu postrádám instruktivní rozlišení zobrazených aktivit zejména u obr. 363 (s. 320), kde je neobjektivně zachycen skutečný rozsah odkrytých zdí. Z nejasných důvodů nenalzáme katalog hrobů mladohradištních; totéž platí i o hrobech zkoumaných vně chrámu, o jejich vyhodnocení nemluvě. Zcela chybí pojednání o pohřebním ritu, srovnání hrobů v interiéru a vně, pokus o fázování pohřebiště apod.

Závěrečnou kapitolu hlavní části knihy představují charakteristiky dalších sakrálních staveb na Vyšehradě, zčásti zkoumané i archeologicky – sv. Martina, sv. Vavřince s předrománskou stavbou rázu centrály na půdorysu kříže, a konečně kostelíka Stětí sv. Jana Křtitele.

Za německým resumé následují dílčí kapitoly specialistů. Nejdříve je zařazen antropologický rozbor veškerých hrobů (P. Stránská), pak rozbor osteologického materiálu z mladohradištního sídlištního horizontu (R. Kyselý), publikace fyzikálního nedestruktivního průzkumu celou sérií různých metod (L. Hrdlička), výsledky analýz malt s užitím písku ze dvou zdrojů (V. Nechvátal – L. Hrdlička) a teze připravované studie D. Čumlivského, týkající se kapitulního chrámu jako pohřebiště.

Publikaci uzavírá série studií týkajících se různých druhů hmotné kultury z vyšehradských výzkumů, a to nejen z prostoru chrámu sv. Petra a Pavla. Z. Hazlbauer vyhodnotil nespočet soubor zlomků pozdně gotických, renesančních, barokních a mladších kachlů. Nejsou zde uvedeny jejich přesnější nálezné okolnosti; z fragmentárnosti patrné na vyobrazeních i z informace v textu B. Nechvátala (s. 163) lze nicméně soudit, že pocházejí z navážkových souvrství. Týž autor (Z. Hazlbauer) spolu s M. Tomáškovou zde samostatně publikoval fragment novověké dýmky. Následně je zařazeno zpracování souboru keramiky a skla z dvojice odpadních jam, zkoumaných v rámci sondáže severně od kapitulního chrámu z pera D. Hejdové a B. Nechvátala; nálezy byly zařazeny do 2. pol. 14. – 1. pol. 15. stol. V úvodu studie jsou popsány i širší nálezné okolnosti výzkumu, který se zaměřil na lokalizaci kostelíka sv. Klimenta papeže. T. Kyncl zajistil dendrochronologickou analýzu zlomků krokvi ze záspy kleneb kapitulního kostela (1839–1842), jakož i zlomku kleštiny z přízdívky arkád tamtéž (1717). Předposlední studií je petrografický rozbor dvojice dochovaných románských sarkofágů z pera R. Štroufa a J. Zavřela. Byly zhotoveny z místních pískovců-arkóz a jsou patrně dílem téže kamenické hutě. 11. exkurz: Čertův sloup na Vyšehradě (V. Ledvinková – B. Nechvátal).

Obdobně jako i v dalších podobných případech lze nesporně ocenit završení terénní činnosti závěrečnou monografií, což stále není běžný jev. Publikace ovšem představuje ne zcela sourodý počín, jehož jádrem je sice vyhodnocení výzkumu chrámu sv. Petra a Pavla; řada dalších příspěvků však má společnou pouze lokalizaci na Vyšehrad. Domnívám se, že zejména terény z prostoru kapitulního chrámu zkoumané archeologickými metodami měly být analyzovány podrobněji, a to včetně nálezů. Autor rozhodně nedostal svým slovům z úvodu: „Při celkovém zpracování archeologického výzkumu kapitulního kostela sledujeme nejen shrnutí dosavadních poznatků, ale především analytický rozbor nálezů a jejich srovnání s ostatními“ (s. 11). Přece jen jde v první řadě o finální pub-

likaci archeologického výzkumu, která by měla příslušné prameny představit co nejuplněji. To se týká zejména sídlištních dokladů časově předcházejících výstavbu chrámu či pohřebiště. Místo toho se B. Nechvátal (dle mého soudu nadbytečně) věnoval některým otázkám spjatým s existencí kapituly ve vrcholném středověku. Požadavek na pokud možno úplné vyhodnocení odkryté archeologické situace, velmi důležité hlavně pro poznání jedné z centrálních lokalit raně středověké Prahy, měl být vznesen již ve fázi recenzování rukopisu.

Grafickou stránku knihy lze včetně kvality fotografií hodnotit jako vcelku uspokojivou, z dílčích nedostatků je třeba uvést zejména poněkud příliš orýznutý celkový plán sond (s. 173). Více péče mělo být věnováno literárnímu stylu a jazykové korektuře textu; v nadprůměrné míře lze zaznamenat chybnou interpunkci.

Výsledný dojem z rozsahem úctyhodného díla je dosti rozpačitý. Jeho největším přínosem je nepochybně objasnění stavebního vývoje kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla. Doufáme, že autor či někdo jiný bude ve vyhodnocování nálezných situací pokračovat, byť text knihy obdobný záměr neprozrazuje.

Bořivoj Nechvátal

Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě

Archeologický výzkum

Recenzoval:

Karel Kibic

České vysoké učení technické v Praze, fakulta architektury, katedra teorie vývoje a rekonstrukcí architektury, Thákurova 7, CZ 166 34 Praha 6

Téměř čtyřicetiletý archeologický výzkum Vyšehradu a jeho hlavní památky, kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla, uzavřel nyní jeho autor, PhDr. Bořivoj Nechvátal, CSc. publikováním velkolepého díla „Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě“. Na jeho počátku i konci byly orgány památkové péče. Po přijetí zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách vytypovalo Pražské středisko st. památkové péče a ochrany přírody podle jeho směrnic národní kulturní památky v Praze a mezi nimi na předním místě Vyšehrad. Některé z nich nebyly v příznivém stavu a u Vyšehradu navíc byla situace tak složitá, že si to vyžádalo (podobně jako u Novoměstské radnice) vytvoření Komise pro rehabilitaci NKP Vyšehrad a její subkomise pro zdejší archeologický výzkum. Na Vyšehradě, po určité dobu hlavním sídlem Přemyslovců, se za první republiky realizoval rozsáhlý archeologický výzkum a při úvahách o nutnosti dalšího výzkumu v 60. letech se dosud žijící účastník předválečného výzkumu a člen zmíněné archeologické subkomise stavěl proti jeho pokračování – *vše je již prokopáno a probádáno, nic nového nelze nalézt*. Byly tu tři otázky: zda ve výzkumu pokračovat, kdo jej bude hradit (město či AV ČSR) a v případě přijetí, komu bude svěřen. Nezbytnost výzkumu prokazoval mj. právě kapitulní chrám sv. Petra a Pavla, jehož raně románská existence byla známa, ale bez znalostí vztahů ke stávajícímu kostelu. Nový archeologický výzkum byl prosazen, také jeho financování se zdařilo vyřešit a zbývala otázka, kdo jím bude pověřen. Byla tu perspektiva dlouholetého a náročného výzkumu, a proto se tehdejší ředitel Archeologického ústavu AV ČSR akademik Jan Filip rozhodl pro mladého archeologa PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc. Velké objemy už na začátku výzkumu (raně gotický závěr staré baziliky, sakrální stavba pod románskou bazilikou sv. Vavřince) potvrdily zásadní význam a účelnost pokračujícího výzkumu, hodnocená publikace shrnující výsledky Nechvátalova bádání pak prozíravost Filipovy volby autora výzkumu.

Sumární zpracování dlouholetého výzkumu kapitulního chrámu vzniklo za podpory grantového projektu Minister-

stva kultury ČR – PK01P040PP005- 411 „Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum. ....na jeho vydání přispělo 21 orgánů, institucí a osobností.“ – Po úvodu autor práci rozdělil na šest hlavních kapitol a Závěr – I. kap. Přírodní podmínky, II. kap. Přehled dějin kapitulního kostela, III. kap. Nálezová situace a postup výzkumu, IV. kap. Popis hrobů v interiéru baziliky sv. Petra a Pavla, V. kap. Archeologický výzkum v přehledu dokumentace a VI. kap. Některé sakrální objekty na Vyšehradě z doby předhusitské. Po závěru jsou připojeny prameny a literatura, zkratky použité literatury, ostatní zkratky a resumé. Práci doplňuje 11 exkurzů od různých autorů, které významně přispívají k ucelenému obrazu vývoje kapitulního chrámu a Vyšehradu. Zásadní místo má v publikaci rozsáhlá měřická, grafická a fotografická část výzkumu.

Archeologický výzkum Vyšehradu a kapitulního chrámu vycházel ze studia písemných pramenů a historické situace za Přemyslovců v 11. až 13. století. Vratislav II. (1061–1092) zpočátku sídlil na Pražském hradě, kde pokračoval ve výstavbě baziliky sv. Víta založené Spytihněvem II., ale po sporech se svým bratrem biskupem Jaromírem přesídlil na Vyšehrad. V úsilí o dosažení královské hodnosti podporoval římského krále a pozdějšího císaře Jindřicha IV. v boji o investituru a proti Sasům. Kolem roku 1070 založil na Vyšehradě exemptní kapitulou, podřízenou přímo Římu a zajištěnou velkou majetkovou nadací. Velkolepě raně románské bazilice sv. Víta na Pražském hradě měla na Vyšehradě konkurovat rovněž trojlodní dvouchórová bazilika sv. Petra a Pavla, jak ji B. Nechvátal zjistil při archeologickém výzkumu v letech 1968–1991. Jeho podmínky byly mimořádně náročné – z větší části se nacházela východně od dnešního chrámu na hřbitově s hroby našich předních osobností, západní část baziliky zasahovala do presbyteria dnešního chrámu (škoda, že do obrazové části nebyl zařazen snímek odkryvu apsidy z nadhledu v prostoru hlavní lodi dnešního kostela). V roce 1983 byla západně od západního chóru objevena kruhová stavba, interpretovaná pak jako baptisterium. Baziliku o rozměrech cca 53 x 17 m na východě ukončovaly tři apsidy, zatímco západní chór uzavírala jen jedna apsida – obě boční lodi zde měly pravouhlé ukončení. Románská výstavba proběhla ve dvou stavebních etapách – v první za Vratislava II. kolem roku 1070 a ve druhé za nejmladšího Vratislavova syna Soběslava I. v období před rokem 1129. Bazilika měla na východní straně kryptu, jejíž výzkum však zdejší hrobní podmínky zatím znemožnily. – Románská bazilika byla v roce 1295 prodloužena o předsíň (atrium) a kolem roku 1330 o dlouhé presbyterium, na jehož přístavbě se podílela Eliška Přemyslovna, matka Karla IV. Presbyterium přesahovalo dnešní hřbitovni zeď a jeho východní závěr byl zprvu interpretován jako část centrální stavby. – K poznání všech etap výstavby a přestavby přispěly četné sondy a nálezy, z nichž k nejvýznamnějším patří objevy druhého sarkofágu s krycí deskou v hrobce rodiny Odkolkovy, reliéfního medailónu (už dříve byly nalezeny ostatkový křížek a reliéfní medailón s motivem Abrahamovy oběti), mincí, keramiky, skla aj.; zato stavebních článků z románské baziliky bylo zjištěno málo. – Po oboustranném prodloužení měřil chrám 110 m a byl v té době nejdělsí v Praze a v českých zemích vůbec.

Po roce 1369 začala za Karla IV. výstavba nového vrcholně gotického kapitulního chrámu s pozoruhodnou dispozicí trojlodní baziliky s bočními kaplemi, s prostory vesměs klenutými křížovými žebrovými klenbami. Při ovládnutí Vyšehradu husity v roce 1420 nebyl chrám zničen, v renesanci prošel jen nevelkými úpravami (oprava 1565–66, nové presbyterium 1594, jeho úprava a nová sakristie 1607–10).

Velmi významné jsou ve vývoji kapitulního chrámu další dvě stavební etapy. V 17. stol. byla vestavěna barokní krypta (1665), severně od presbyteria postavili novou zvonici (1678), k větší barokní úpravě došlo v letech

1708–10. Wernerova perokresba z roku 1752, Roubalíkova malba z doby před rokem 1885 a fotografie K. Bellmanna okolo r. 1890 ukazují chrám po vrcholně barokní přestavbě. Stylově byla tato přestavba velmi významná, proto je i otázka jejího autorství závažná. B. Nechvátal tu uvádí cenné pramenné doklady (smlouva děkana s F. M. Kaňkou z roku 1711, jeho odvolání k soudu v roce 1715 pro nezaplacení výkresu a námitku děkana o předchozím vyplacení J. B. Santiniho, nová smlouva z roku 1728 s C. A. Canavalem na vnitřní úpravy (klenby aj.) – otázku hlavního autorského podílu na řešení významného západního průčelí ponechává B. Nechvátal zatím otevřenou. Při této přestavbě v letech 1723–28 vznikly také barokní klenby v hlavní lodi.

Druhá přestavba na konci 19. století dala kapitulnímu chrámu sv. Petra a Pavla jeho dnešní vzhled. Vycházela ze zaměření půdorysu J. Větrovcem v roce 1876, které prokazuje zachování původních vrcholně gotických křížových kleneb v obou bočních lodích i v přilehlých kaplích. Arch. Josef Mocker vypracoval dva návrhy na novogotickou přestavbu chrámu – v roce 1877 a v roce 1895. V prvním řešení počítal u západních věží s přechodem dolní čtyřboké části do osmibokého hranolu části horní se štítky nad hlavní římsou a s vysokou jehlancovou střechou. Regotizace se realizovala v zásadě podle plánů z roku 1895. Chrám byl na západě prodloužen a páté travě trojlodí a přístavbu celokamenného dvojvěžového průčelí, řešení vlastních věží ještě upravil arch. František Mikš. B. Nechvátal v práci doložil Mockerovu velmi zodpovědnou přípravu novogotické přestavby a jeho podrobnou a výtvarně kvalitní dokumentaci původního stavu se zachycením mnoha stylových detailů.

K prohloubenému poznání kapitulního chrámu přispěl i výzkum hrobů uvnitř baziliky, stejně jako dalších sakrálních staveb na Vyšehradě z doby předhusitské. V tomto směru má zásadní význam i 11 exkurzů od různě zaměřených specialistů – na středověké pozůstatky z Vyšehradu (B. Stránská), zvířecí kosti ze zdejších archeologických výzkumů (R. Kyseľ), fyzikálně nedestruktivní metody průzkumu uplatněné v bazilice (L. Hrdlička), makroskopické hodnocení malt ve zdejších raně středověkých objektech (L. Hrdlička – B. Nechvátal), hodnocení kapitulního chrámu jako pohřebiště v 11. až 18. století (D. Čumplivski), pozůstatky historických kamenných kachlů (Z. Hazlbauer), zdejší nález hlavičky dýmky (Z. Hazlbauer – M. Tomášková), středověké sklo z oblasti kapitulního domu (D. Hejdrová – B. Nechvátal), dendrologické datování dřevěných prvků chrámového krovu (T. Kyncl), petrografický rozbor obou románských sarkofágů (R. Štrouf – J. Zavřel) a tzv. Čertův sloup na Vyšehradě (V. Ledvinková – B. Nechvátal).

Poznání nejstaršího románského chrámu na Vyšehradě, jeho přestaveb a dalších stavebních etap kapitulního kostela bylo mimořádně náročné zejména z hlediska dvou nezbytných specializací – zaměření archeologického a umělecko-historického. Bořivoj Nechvátal byl pro tento úkol odborně připraven, proto se jeho cíl zdařilo zcela splnit. Znalostí vývoje české středověké architektury byly tak obohaceny především o poznání Vratislavovy románské baziliky i karlovenského kapitulního chrámu na Vyšehradě; dalších poznatků je mnoho (např. způsob náhrady staršího kostela výstavnější sakrální stavbou ve středověku aj.). Rozsah zde provedených výzkumů je nanejvýš obdivuhodný a stejně i jejich dokumentace. Nechvátalova práce o kapitulním chrámu na Vyšehradě tak představuje nejrozsáhlejší publikaci o stavebním vývoji sakrální stavby u nás.

Michaela Popovtschak, Katharina Zwiauer
Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung
 Archäobotanische Untersuchungen urnenfelderzeitlicher bis frühmittelalterlicher Befunde

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 52. Wien 2003. 278 stran textu a 91 tabulek, 22 kreseb, 14 plánu 20 grafů a 160 fotografií. ISBN 3-7001-3220-4, ISSN 0065-5376

Publikace Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung autorek M. Popovtschak a K. Zwiauer pojednává o archeobotanickém makrozbytkovém výzkumu polykulturní dolnorakouské lokality Thunau am Kamp nacházející se cca 60 km JZ od Vídně na jihovýchodním okraji Českého masivu osídlené od neolitu do raného středověku (konstrukce valů pochází z pozdní doby bronzové a raného středověku). Archeobotanický výzkum prováděla od roku 1965 pracoviště Vídeňské university – „Institut pro pravěk a ranou dobu dějinnou“.

Práce je poměrně povedeným pokusem o publikaci výsledků analýz rostlinných makrozbytků z dlouhodobě zkoumané lokality. Archeobotanický materiál za posledních 23 let výzkumu autorky zpracovaly kompletně, ze starších období byl proveden výběr. Rostlinné zbytky byly získány flotační technikou na sítěch 0,25 mm, otisky rostlinných zbytků byly analyzovány z celého souboru získané mazanice. Dále byla provedena revize vzorků z amatérského výzkumu probíhajícího na lokalitě mezi léty 1929–1944 včetně odběru dvou radiokarbonových vzorků, které posunuly dataci údajných „halštatských“ archeobotanických nálezů do pozdní doby bronzové. Práce vznikala jako disertační práce autorek zpracovávající archeobotanické nálezy z výzkumných sezón 1987, 1988 a posléze byla rozšířena na materiál celého dlouhodobého archeologického výzkumu. Publikace obsahuje i příspěvek *Mariannē Kohler-Schneider: Ein bemerkenswerter Hanf-Fund (Cannabis sativa ssp. sativa) aus frühmittelalterlichen Siedlungsschichten in Gars/Thunau.*

Význam práce tkví v zpřístupnění výsledků rozsáhlých archeobotanických expertíz. Archeobotanické vzorky byly rozděleny do 4 period: mladší doba bronzová – kultura popelnicových polí, starší doba železná – halštatská kultura, mladší doba železná – latén a raný středověk; nejstarší neolitické osídlení tedy nebylo zachyceno vzorkováním. Pouze první a poslední perioda byla zastoupena reprezentativním počtem vzorků. Některé nedatované objekty bylo možno přiřadit k jednotlivým horizontům na základě nálezů typických druhů pro dané období, např. pšenici jednozrnku (*Triticum monococcum*) a vikev čočkovou (*Vicia ervilia*) – pro kulturu popelnicových polí a žito (*Secale cereale*), okurku (*Cucumis* sp.) či konopi setou (*Cannabis sativa*) pro raný středověk. Vzorkovány byly rozmanité archeologické objekty např. „zemnice“, jámy rozmanitého tvaru i funkce, hroby, ohniště, výplně nádob, palisádový příkop, kulové jamky, stěny nadzemních staveb apod. Celkem bylo nalezeno 81 rostlinných taxonů.

Práce tedy vyplňuje citlivou mezeru v středoevropské archeobotanické literatuře zejména svým zájmem o dobu bronzovou, která až dosud byla spíše opomíjena.

Přes převažující klady této publikace mám i několik připomínek a návrhů. Celková kvalita obrazových příloh je velmi špatná (rozmazané fotografie jsou však z části „dilem“ tiskárny). Fotografická dokumentace makrozbytků přes svou nespornou nedokonalost usvědčuje autorky z několika nepřesných či nesprávných určení – determinace nažek ostružiníku (*Rubus* sp.) je pravděpodobně chybná, ve skutečnosti jde o nažky hlaváčku letního (*Adonis aestivalis*). Na fotografií označené jako sléz přehlížený (*Malva* cf. *neglecta*) jsou ve směsi nejen zástupci rodu sléz (*Malva*), ale i zuhelnatěl endokarpy merlíků či lebed (*Chenopodium/Atriplex*). Údajné nažky jitrocele (*Plantago lanceolata*) jsou pravděpodobně zuhelnatěl endokarpy jakýchsi zástupců čeledi mrkvovitých (*Daucaceae*).

Autorky se nepokusily bohatý materiál adekvátně statisticky zpracovat. Místo toho je práce přeplněna velkým množstvím koláčových diagramů, navíc ve zcela nepřehledné, ale čtenářsky atraktivní, trojrozměrné podobě, kde třetí rozměr nenese žádnou informaci a znemožňuje přesnou orientaci v grafu. Vhodnějším způsobem prezentace výsledků by bylo použití některé z metod mnohozbojné analýzy dat např. gradientové analýzy (DCA) umožňující „zřehlednění“ složitých mnohozbojných datových souborů.

Zmenšené trojrozměrné vrstevnicové plány lokality byly zcela nevhodně použity pro vynesení lokalizace jednotlivých vzorků v terénu; výsledkem je zcela nečitelný „počítačovou grafikou“ vytvořený obrázek bez větší informační hodnoty – opět bych doporučil opustit trojrozměrné znázornění a vynášet do dvourozměrného půdorysného plánu lokality.

Přes tyto nedostatky je práce zajímavým počinem, ve srovnání s naší archeobotanickou produkcí nesrovnatelným.

Archeologické výzkumy započaly v roce 1929 a první archeobotanické analýzy byly publikovány v roce 1949!

Petr Kočár

Rivista di Studi Liguri LXVII–LXVIII, 2001–2002

Istituto Internazionale di Studi Liguri, Museo Bicknell (Bordighera 2002). 526 stran. ISSN 0035-6603

Obsah časopisu: *De Laurenzi, A.: Il confine d'Italia in età augustea: considerazioni storico-topografiche*, 5–42. V historicko-topografické úvaze se autorka zabývá stanovením hranic Itálie v augustovské době. Západní hranici od jihu na sever tvořila linie vymezená řekou Varo, průsmykem Moncenisio, dále lokalitami Mons Iovis Minoris a Summo Poenino, odtud předpokládaná severní hraniční čára procházela mezi lokalitami Ornavasso (na vnější straně) a Gravellona Toce (na straně vnitřní). Severní hranice profala řeku Litro mezi stanicemi Tarvesede a Clavenna a pokračovala přes průsmyk Capo di Ponte a dále mezi stanicemi Parcines a Stacio Maiensis. Spojnice průsmyků M. Croce Carnico, Chiusaforte, Monte Auremiano, Monte Maggiore a řeka Arsa tvořily podle Angeliny de Laurenzi východní hranici augustovské Itálie. *Mennella, G.: Due nuovi magistrati di Albingaunum*, 43–46. Interpretace nápisu se jmény dvou neznámých městských úředníků z antického Albingauna (Albenga) – Lucius Tettius Luci a Marcus Plotius Cai. *Gervasini, L. – Landi, S. (et al.): Portovenere (SP). Zona archeologica del Varignano Vecchio. Indagini archeologiche nel quartiere dei torchi oleari e nella zona residenziale della villa romana*, 47–189. Výsledky výzkumu římské vily v Portovenere v zálivu del Varignano na Levantském pobřeží, uskutečněném v letech 1967–1986. Odkryty jednotlivé místnosti s mozaikovými podlahami, podél jedné zdi (původně ve sklepě) stály dvě řady velikých nádob na olivový olej. Nálezy: severoitalská, jihogalská a africká terra sigillata, ostatní skupiny jemné keramiky, kahany, různorodé typy amfor (např. řecko-italské, italské, iberské, galské a africké), antické mince a další předměty, středověká až novověká keramika ze 13.–20. století (včetně majoliky). Stanoveny tři fáze osídlení: I. – počátek 1. stol. př. Kr., II. – 2. pol. 1. stol. po Kr. a III. – konec 4. až počátek 5. století, přičemž v prvních dvou fázích vila sloužila jako Pars urbana. *Pellegrino, E.: Production de céramiques dans les Alpes-Maritimes dans l'Antiquité: de l'imitation de céramiques campaniennes aux céramiques à pâte claire locales*, 191–207. Charakteristika jednotlivých římských hrnčářských okruhů v Provence a vztahy k Ligurii v době kolem zlomu letopočtu a zejména v 1. stol. po Kr. na základě nálezů z lokalit Vaugrenier, Notre-Dame d'Avinionet a z villy Titi u Cannes. *Nicoletta, N.: Un vano di lavorazione del complesso produttivo di*

Scoppieto, 209–303. Analýza nálezů italské terry sigillaty, kahanů a běžné keramiky z výzkumů prof. M. Bergaminiho z univerzity v Perugia na lokalitě Scoppieto. Na základě analyzovaných artefaktů je stanoven chronologický vývoj ve Scoppietu takto: nejstarší perioda I, fáze I, subfáze I: augustovské období až konec 1. stol. po Kr., následuje perioda I, fáze I, subfáze II: 2. pol. 1. stol. a perioda I, fáze II: trajánsko-antoninovské období. Ricci, M.: *Le lucerne dei relitti sottomarini*, 305–420. Soupis, podrobná typologie a chronologie antických hliněných a bronzových kahanů, pocházejících z podmořských nálezů ze západního Středomoří. Calandra, E.: „*Forme funzionali tra mondo greco e mondo indigeno: esempi nella ceramica daunia*“, 421–437. Formy funkčnosti řecké a domorodé keramiky (askós, oinochóe, kýlix, kálathos, krakerískos, stámnos, kántharos a skýphos) v 6.–4. stol. př. Kr. v oblasti Daunie (starověký pojem pro západní část italské Apulie). Gandolfi, D. – Guiducci, G.: „*Pantellerian Ware dall'area della mura settentrionali di Albintimilium (Ventimiglia)*“, 439–449. V rubrice polemika je obsažen příspěvek věnovaný tzv. pantellerijskému zboží, zjištěnému v oblasti severní hradby pozdně antického Albintimilia a datovanému do 5.–6. století. Dva fragmenty této keramiky, pojmenované podle místa výroby na ostrově Pantelleria, nacházejícím se mezi Sicílií a Tuniskem, byly z Albintimilia zkoumány chemicky a mineralogicky. Mají shody s ostatními nálezy z italského, francouzského, španělského a severoafrického pobřeží, rovněž tak i s ostrovními lokalitami na ostrovech Sicílie, Sardinie a Malorca.

Recenze: Cara Bonacasa, R. M.: A proposito di AA.VV., *L'edificio battesimale in Italia – Aspetti e problemi*. Atti dell'VIII Congresso Nazionale di Archeologia Cristiana (Genova, Sarzana, Albenga, Finale Ligure, Ventimiglia, 21–26 settembre 1998), a cura di Daniela Gandolfi per la serie Atti dei Convegni dell'Istituto Internazionale di Studi Liguri, V – Bordighera 2001. Due volumi, pagine I–XXXIII e 1152, tavole a colori I–XLVI, numerose figure in b. n. nel testo, 451–457. Následuje úvodní příspěvek k VIII. národnímu kongresu křesťanské archeologie od Jeana Guyona, 457–466. Pallarés, F.: *Estudios sobre el Monte Testaccio (Roma)*, II (a cura di J. Mª Blázquez Martínez, J. Remesal Rodríguez). In: *Col.lécció Instrumenta*, 10, Barcelona 2001, pp. 497, 33 tavv. A colori e 2 in b. n., 121 figg., 467–476. Gervasini, L.: *Susanna Ognibene, Umm al-Rasas: la chiesa di Santo Stefano ed il problema iconofobico*, L'Erma di Bretschneider, Roma 2002, pp. 519, ill. 152, tavv. 137, schede 150, 477–479. Liguori, I.: *Federico Borca, Horridi Montes. Ambiente e uomini di montagna visti dai Gallo-Romani*. Keltia Editrice, Aosta 2002, pp. 173 ill. 12, 480–482. Ramella, A.: *Bibliografia Sistemática della Ceramica Romana*, 483–524. Bibliografie zahrnuje všechny práce (monografie i články v periodikách), které se zabývají římskou keramikou a došly v průběhu roku 2001 do knihovny Biblioteca Clarence Bicknell di Bordighera a byly vydány v letech 1999 a 2000.

Eduard Droberjar

Rivista di Studi Liguri LXIX, 2003

Istituto Internazionale di Studi Liguri, Museo Bicknell (Bordighera 2003). 329 stran. ISSN 0035-6603

Obsah časopisu: De Pascale, A.: „*Hammerstones from early cooper mines: sintesi dei ritrovamenti nell'Europa e nel Mediterraneo orientale e prime considerazioni sui mazzuoli di Monte Loreto (IV millennio BC – Liguria)*“, 5–42. V souvislosti s úvahou nad nálezy několika set kamených palic se žlábkem (i mazzuoli litici, „hammerstones“, „Rillenschlägeln“) z lokality Monte Loreto se studie věnuje i ostatním evropským a východostředomořským nálezům.

Prevažují artefakty datované do eneolitu a doby bronzové, ojediněle byly zaznamenány i mladší předměty. Škoda, že autorka opomněla zmínit české a moravské nálezy (např. z řivnáčské kultury na Stehelčevsi-Homolce a zejména z věteřovské skupiny). Typologii podle J. Pickina dále doplnila o svoje třídění na základě nálezů z výše uvedené lokality. Kamenné palice se žlábkem dává do souvislosti s metalurgickou činností. Morandi, A.: *Il „celto-ligure“, l'etrusco, il retico e il camuno: nuovi dati*, 43–89. Známy italský epigrafik Alessandro Morandi se ve svém příspěvku zabývá novým čtením a interpretací předřímských, tedy keltsko-ligurských, etruských a rétských nápisů ze severní Itálie. Bulgarelli, F.: *Vado Ligure. Nuove indagini nell'area archeologica di piazza San Giovanni Battista*, 91–118. Nové výzkumy v archeologické oblasti v okolí náměstí San Giovanni Battista ve Vado Ligure (antická Vada Sabatia) navázaly na starší vykopávky Nina Lamboglia z 50. let 20. století. Byly prozkoumány základy kamenných staveb, včetně sýpek (horrea) ze sklonku 1. stol. př. Kr. Nálezy potvrzují významnou úlohu Vada, coby důležitého silničního uzlu, ale také vojensko-strategického místa mezi Římem a provincií Gallia Narbonensis. Sandrone, S.: *La produzione artigianale d'età romana nella Liguria occidentale*, 119–163. Příspěvek od Silvie Sandrone nahlíží do struktury řemeslné produkce v době římské na území západní Ligurie. Základem úvah je podrobný soupis lokalit s doklady řemeslné produkce, zejména z lokalit: Ventimiglia, Sanremo, Santo Stefano al Mare, Diano Castello, Finale Ligure, Vado Ligure a San Pietro in Carpignano. Prokázáno je hrncářství, textilnictví, zpracování kamene, kovářství, metalurgie, železářství a ostatní či blíže neidentifikovatelná činnost (kromě několika dokladů z písemných pramenů pro zpracování textilu, pocházejí ostatní z archeologických nálezů). Nejvíce řemesel se provozovalo v pobřežní zóně, méně pak na výšinných lokalitách a zcela zanedbatelně v horách. Hlavními středisky řemesel byla města, ojediněle castrum nebo venkovská sídliště, zcela výjimečně jsou řemesla doložena v prostředí vil, na lokalitách typu vicus nebo v předměstských aglomeracích. Rovněž vzácně jsou čistě řemeslnické lokality. Gandolfi, D.: *Luigi Bernabò Brea a Nino Lamboglia: due archeologi liguri a confronto*, 165–224. Hlavní redaktorka časopisu Rivista di Studi Liguri Daniela Gandolfi se zabývá dvěma významnými ligurskými a potažmo italskými archeology a jejich rozsáhlou výzkumnou činností. Profesor Luigi Bernabò Brea (27. 9. 1910 – 4. 2. 1999) specialista na středomořský pravěk (neolit a doba bronzová) a řeckou archeologii byl ředitelem Národního archeologického muzea v Syrakusách (Museo Archeologico Nazionale), za 2. světové války působil v Ligurii jako „vrchní správce starožitností“. Dnes se po něm jmenuje archeologické muzeum na Liparech (II Museo Archeologico Regionale Eoliano „Luigi B. Brea“). Profesor Nino Lamboglia (7. 8. 1912 – 10. 1. 1977) patřil mezi význačné znalce římské keramiky, podmořské archeologie a toponomastiky. Byl ředitelem Mezinárodního ústavu ligurských studií (Istituto Internazionale di Studi Liguri) ve městě Bordighera, po němž se tato instituce nazývá také jako Centro Nino Lamboglia. Barbieri, G.: *Considerazioni sulla ceramica in uso a Norchia nel III secolo a. C. attraverso un corredo inedito da una tomba del fosso Pile*, 225–255. V rubrice poznámky a polemika se Gabriella Barbieri zamýšlí nad keramikou ze 3. stol. př. Kr., která pochází z jihoetruského komorového hrobu prozkoumaného v roce 1982 na lokalitě Norchia. Mezi šedesáti nádobami autorka rozpoznala pestrou typologickou i technologickou škálu pozdně etruské keramiky. Taborelli, L.: *Un'anfora vitrea e il suo contenuto*, 257–271. Malé skleněné amfory o výšce kolem 25 cm se staly předmětem tohoto příspěvku. Autor pořídil soupis. Nacházejí se především na pobřežních středomořských lokalitách, ojediněle i černomořských v posledních desetiletích 1. stol. po Kr. Vyráběny byla pravděpodobně v Africe. Funkce těchto amforek není zcela rozluštěna, spíše však bude univerzálnější, tj. nádoby sloužily pro uchování vonných či léčebných látek nebo pro pochutiny.

Recenze: Mennella, G.: E. Rodríguez-Almeida, *Formae urbis antiquae. Le mappe marmoree di Roma tra la Repubblica e Settimio Severo.* Collection de l'École Française de Rome 305. Roma 2002, 79 str., 11 tab. a 1 mapa, 273–275. Ramella, A.: *Bibliografia sistematica della ceramica romana, 277–326.* Systematická anotovaná bibliografie římské keramiky: Bibliografie zahrnuje, podobně jako v předchozích svazcích, všechny práce (monografie i články v periodikách), které se zabývají římskou keramikou a došly v průběhu roku 2000 do knihovny Biblioteca Clarence Bicknell di Bordighera a byly vydány v letech 1998 a 1999.

Eduard Droberjar

ANAS 14/2001

Museo Nacional de Arte Romano de Mérida. 189 stran, obrazové přílohy v textu. ISSN 113,0-1929, ISBN 1130-1929

Luís Baena del Alcázar: Una nota sobre el prototipo de la llamada „Isis“ del Museo Nacional de Arte Romano de Mérida, 11–18 (3 fotografické tabulky).

Autor při studiu obtížně klasifikovatelné ženské oblečené plastiky uchovávané v MNAR v Méridě dochází k závěru, že přinejmenším její ikonografický původ má své počátky v hellénistickém období a trvá do II. století n. l.

Ángeles Castellano: Nuevas piezas de ofrebtería en el Museo Nacional de Arte Romano, 19–27 (4 fotografické tabulky).

V roce 2001 zakoupilo MNAR sbírku Dona Luise Quiróse (skulptury, keramika, sklo, bronz, architektonické články, mince, šperky – celkem 117 ks). V článku jsou publikovány čtyři zlatnické práce – pár náušnic (charakteristické pro syrsko-římské dílny III. stol. n. l.), náhrdelník (má blízké analogie s náhrdelníky hellénské doby III. a II. stol. př. n. l.) a dva prsteny (s ametystovou gemmou a s granáty, oblíbené v průběhu římského císařství).

Lídia Fernandes: Capitéis do Teatro Romano de Lisboa, 29–51 (3 fotografické tabulky).

Analýza dvanácti hlavic sloupů pocházejících z římského divadla v Lisabonu, získaných během archeologických prací prováděných zde v 60. letech. Kolekce obsahuje pět jónských hlavic a sedm exemplářů, které mohou náležet korintskému architektonickému stylu. Přes špatné dochování poskytují informace o dekorativních plastikách oblíbených při výzdobě římského divadla.

Pilar Fernández Uriel: Otón, Gobernador de Lusitania, 53–76.

Obsáhlá studie věnovaná působení Marca Salvia Othona, pozdějšího římského císaře, na místě gubernátora provincie Lusitanie (58/59–69).

José María González Parrilla: Escultura funeraria hispano-romana de época republicana: el ejemplo de las damas sedantes de las Cabezas de San Juan (Sevilla), 77–84 (1 kresebná, 1 fotografická tabulka).

Sedící skulptury nalezené na republikánském pohřebišti Cerro Mariana u Las Cabezas de San Juan a spojené s římskou imigrací jsou dalším příkladem zavádění římských pohřebních zvyklostí republikánského období a interpretovány jako důsledek historického procesu známého jako „romanizace“.

José Miguel Noguera Celdrán y otros (Silvano Agostini, Munzia Stivaletta, Antonio Baliva, Luis de Miquel Santed): Antefijas arquitectónicas de Carthago Nova (Cartagena, España): Análisis arqueométrico y procedencia romana, 85–101 (6 fotografických a 2 kresebné tabulky).

Při nových archeologických výzkumech v Cartageně (Murcia, España), římské kolonie *Carthago Nova* bylo nalezeno 10 terrakotových architektonických článků – antefixů,

jejichž studium dovoluje vyslovit hypotézu o jejich původu ve specializovaných římských dílnách. (Analýzy hlín užitých na antefixech poskytly podklady pro charakteristiku mineralogickou, petrografickou a technologickou; ty umožňují rovněž uvažovat o původu článků v metropolitních dílnách.) Tyto výrobky jsou rozšířeny hlavně v Latii a nepochybně i v některých regionech severní Itálie a jejich rozšíření v provinciích, konkrétně v Hispanii, bylo sporadické, nepochybně však již od republikánského období. Proto kolekce z Cartageny tvoří v rámci distribuce těchto předmětů mimořádný soubor.

Juan Aurelio Pérez Macías: Colonización romana y producción agrícola en Arucci/Turobriga, 103–118 (2 kresebné a 2 fotografické tabulky).

Rozsáhlá studie přistupuje k řešení problému římské kolonizace venkova v regionu Llanos de Aroche (Huelva) a popisu některých zemědělských nástrojů nalezených v zemědělských usedlostech v této oblasti. Předpokládá se, že zemědělská kolonizace byla těsně spjata s osazováním městských sídel na konci I. stol. n. l. a s počátky těžby v dolech v regionu.

José Carlos Saquete Chamizo: Fistulae Aquariae con sello halladas en Augusta Emerita, 119–169 (10 fotografických tabulek).

Při výzkumech na okraji Méridy byla získána kolekce *fistulae aquariae*, olověných trubek, které rozváděly vodu do různých míst kolonie. Pro své množství (1 celá a fragmenty dalších 29) a různorodost (soubor tvoří výrobky šesti dílen) je nejúplnějším a nejreprezentativnějším souborem dosud známým z Iberského poloostrova. Výčerpávající studie se kromě katalogu nálezů zabývá rozborem souboru – typologie nálezů, technologie výroby, značky, rozdíly mezi jednotlivými dílnami, datování. V závěru studie je na podkladě materiálů z *Augusty Emerity* dotčena problematika systému akvaduktů obecně.

Recenze:

Trinidad Nogales Basarrate, *Espectáculos en Augusta Emerita (Espacios, imágenes y protagonistas del ocio y del espectáculo en la sociedad romana emeritense).* Monografías emeritenses, 5, Badajoz 2000, publicado bajo el patrocinio del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, del Museo Nacional de Arte Romano y de la Fundación de Estudios Romanos. Prólogo de José Ma Blázquez Martínez. Volumen de 21 por 29,5 cm; 165 págs. (113 de texto y 53 de láminas blanco y negro y color). – *Luis Baena del Alcázar,* Universidad de Málaga.

Publikace je pokračováním série „*Monografías Emeritense*“, věnovaných studiu různých aspektů římského období v hlavním městě *Lusitanie*. Je rozčleněna do tří velkých bloků: první („*De los edificios y espacios para el espectáculo*“ – „O prostorách pro divadelní představení“) se podrobně zabývá architektonickými památkami určenými zábavě v urbanistickém kontextu; druhý („*De los testimonios en imágenes del espectáculo*“ – „O svědectví vyobrazení divadelních představení“) ikonografickými analýzami, poslední („*De los protagonistas del espectáculo*“ – „O protagonistech divadelních představení“) pak osobami, které umožňovaly rozvoj divadla. Publikaci uzavírá rozsáhlá bibliografie k pojednávaným tématům.

J. Edmonson, T. Nogales Basarrate, W. Trillmich, *Imagen y memoria. Monumentos funerarios con retratos en la colonia Augusta Emerita,* Madrid 2001: Real Academia de Historia (ISBN 84-89512-92-2) (Publicaciones del Gabinete de Antigüedades, Bibliotheca Archaeologica Hispana, n° 10) (monografías Emeritenses, n° 6, Museo Nacional de Arte Romano de Mérida); 256 págs., incluyendo ilustraciones. – *Carlos Rojas,* *Candier Professor of Spanish Literature,* Emeritus Emory University, Atlanta (Georgia, USA)

Publikace navazuje na dlouhou tradici studia římských náhrobků. Je rozdělena na dvě části: v první teoretické je pojednána problematika oltářů a náhrobních kamenů

v šesti oddílech od všech tří autorů, druhou tvoří katalog sestavený J. Edmonsonem.

1. W. Trilmich (19–36) – typologie, původ, přihlednutí k římským předlohám, tvarový vývoj v místních dílnách. – 2. T. Nogales (37–60) – analýza portrétů v širším kontextu místní portrétní produkce. – 3. J. Edmonson (61–74) – obecná chronologická analýza s využitím epigrafických kritérií. – 4. J. Edmonson (75–94) – analýza sociálního statusu klientů těchto předmětů a sociálních vazeb, o nichž vypovídají nápisy. – 5. T. Nogales (95–104) – dotčeno obecně málo pojednávané téma procesu opětného užití těchto předmětů, a to od III. stol. do visigótského období. – 6. J. Edmonson pojednává stejnou problematiku v období od XIV. stol. do dnešních dnů. – Na závěr je připojeno pojednání o původu všech pojednávaných artefaktů (189–194), bohatá bibliografie (195–210), soupis epigrafí (211–214), jmenný a tematický rejstřík (219–222) a soupis tabulek a obrázků (223–224).

Alicia M. Canto, *La Arqueología española en la época de Carlos IV y Godoy. Los dibujos de Mérida de don Manuel de Villena y Moziño 1791–1794*. Madrid: Fundación El Monte, Fundación de Estudios Romanos y Ministerio de Educación y Cultura, 2001. – Carlos Rojas, Atlanta (Georgia, USA)

Publikace navazuje na studii téže autorky „La Arqueología española bajo Carlos IV y Godoy: Preludio a los dibujos emeritenses de Villena Moziño“, Anas 7–8, i na starší studie (J. R. Mérida, J. F. Naval), mapující nejstarší výzkumy a dokumentaci archeologických památek v Méridě, uskutečněné již koncem 18. stol. V r. 1996 zjistila autorka v Královské historické akademii další nepublikované dokumenty a plány, které daly základ recenzované publikaci, jež doprovázela výstavu o díle Villeny y Moziño „Mérida y la arqueología ilustrada. Las láminas de Manuel de Villena (1791–1794)“ v Museo Nacional de Arte Romano v Méridě.

Jana Čižmářová

José Luis Ramírez Sádaba Catálogo de las Inscripciones Imperiales de Augusta Emerita

Cuadernos Emeritenses – 21, Museo Nacional de Arte Romano. Mérida 2003. 240 stran. ISSN 1695-4521

V roce 2001 uspořádalo Národní muzeum románského umění v Méridě velkou výstavu epigrafických fragmentů, která byla posledním impulsem k sestavení katalogu císařských nápisů dochovaných v Méridě. Od konce roku 2001 probíhala konečná fáze jeho přípravy. Ředitel této ediční řady Agustín Velázquez vyzval autora k sestavení katalogu, který by nahradil již zastaralý soupis, který je k dispozici badatelům od roku 1973. Augusta Emerita je jedním z míst, kde se dochovalo relativně velké množství nápisů císařské proveniencí a přes značné úsilí badatelů neexistovala souborná práce, kde by byly publikovány veškeré známé epigrafické nálezy. Prvním pokusem o prezentaci pouze epigrafických nálezů byla Hübnerova práce představující 25 nápisů, tzv. CIL II. Druhý pokus učinil v roce 1973 Luis García Iglesias, který v dosud hojně citovaném díle *Epigrafía Romana de Augusta Emerita (ERA)* uvedl již 68 nápisů, které částečně interpretoval na základě tehdejších výzkumných metod. Toto dílo je, bohužel, zastaralé svým přístupem, neboť výklad byl často doplňován pouhými domněnkami.

Anotovaný katalog obsahuje všech 92 dosud známých nápisů, z nichž 24 bylo objeveno v posledních 30 letech. Za zmínku stojí, že doktorská práce García Iglesiasa byla před vydáním tohoto katalogu, tedy do roku 2003, dostupná pouze ve třech badatelských centrech (MNAL, CIL a AUSONIUS) a několika málo dalších místech se zvláštním

zájmem o epigrafické nálezy ze Španělska. Ještě pikantnější je zmínka o skutečnosti, že ani samotný autor a jeho spolupracovníci neměli po celou dobu přípravy k dispozici úplné znění ERAE, což do jisté míry mění pohled na „vyspělý západoevropský stát“, kde má věda společenskou prioritu. Tento drobný konkrétní příklad je dokladem, že na španělské poměry rozhodně nelze aplikovat civilizační šablony, neboť bádání a věda měla i ve Španělsku v 70. letech 20. století své limity. Nové výzkumné metody navíc přinesly řadu poznatků. V mnoha případech byly odhaleny dříve špatně čitelné nebo zcela nečitelné části nápisů. Autor tak mohl předložit např. nové doklady o Agripově propagandě, způsobech udržování císařova kultu atp. Díky správnému doplnění a čtení textů byla určena proveniencí četných epigrafických nálezů a vyloučeny záznamy cizí proveniencí. Nejvíce nápisů pochází z divadla, několik zajímavých je také z městského akvaduktu. Kritériem pro zařazení epigrafického záznamu do katalogu byla prokazatelná příslušnost k císařské rodině. Autor chce svojí prací přispět zejména k poznání programu oficiální císařské propagandy, neboť právě epigrafické záznamy jsou jejím významným dokladem a součástí. V předloženém katalogu císařských epigrafických textů jsou však i záznamy dosud nejasné, přičemž pochybnosti pramení zejména z nedostatku důkazů o spojitosti s císařským prostředím. Původnost epigrafických textů je tedy pro autora katalogu prioritním hlediskem. Sdružení přátel Národního muzea románského umění v Méridě a Nadace románských studií přispěly na vydání tohoto katalogu, který byl odborné veřejnosti předložen v knižní podobě v roce 2003. Všech 92 nápisů je charakterizováno popisem předmětu – uvedením rozměrů nápisu, místa a okolnosti nálezu, včetně současného stavu fragmentu. Jádrem katalogového záznamu je přepis textu, interpretace textového znění nápisu a bibliografická citace. Mapa s označením místa výskytu je grafickým znázorněním, které podtrhuje autorovu domněnku, že všechny známé epigrafické fragmenty s textem, který propagoval a kladně prezentoval imperátora a jeho rodinu, byly nalezeny v místě původních antických staveb, které byly v císařském držení, případně byly nalezeny poblíž veřejně přístupných budov a prostranství. Konkordanční tabulky na s. 183–192 jsou samozřejmou součástí katalogu stejně jako jeho obrazová příloha na s. 193–240.

Helena Stejskalová

Juan Javier Enríquez Navascués Prehistoria de Mérida

Cazadores, Campesinos, Jefes, Aristócratas y siervos anteriores a los romanos

Cuadernos Emeritenses – 23, Museo Nacional de Arte Romano. Mérida 2003. 220 stran, 14 fotografických tabulek, obrazové přílohy v textu. ISSN 1695-4521

Mérida je v archeologii vnímána především jako antická *Augusta Emerita*, hlavní město římské provincie *Lusitania*, počátky jejíhož výzkumu spadají již do konce 18. stol. Prehistorické památky stojí ve stínu tohoto věhlasu, stranou badatelského zájmu; v bibliografii archeologie Méridy, čítající 1469 titulů, je prehistorii věnováno pouhých 58 prací (!). Autor (oddělení prehistorie na katedře historie Filosofické fakulty University v Cáceres) se ujal souborného zpracování tématu a na základě dostupných pramenů podává – po úvodních textech zabývajících se historiografií a přírodním prostředím sledované oblasti – v šesti rozsáhlých kapitolách ucelený obraz předřímského osídlení Méridy a okolí, o nic méně důležitého pro vývoj nejen tohoto regionu. Texty všech kapitol jsou doplněny vyobrazeními typického materiálu, nálezových situací a mapkami regionu s vyznačením nalezišť, na závěr jsou přiřazeny fotografické tabulky a vyčerpávající bibliografie.

Introducción (7–11); 1. *Historiografía. Los estudios sobre la prehistoria de Mérida* – stručně shrnutí stavu bádání (13–21); 2. *El Marco físico. Las unidades geomorfológicas. Las condiciones medioambientales y los recursos naturales* – přírodní prostředí regionu, geomorfologické a klimatické poměry, surovinové zdroje (23–31); 3. *Los cazadores recolectores. El Paleolítico. El Paleolítico inferior. El Paleolítico inferior de la comarca de Mérida. El Paleolítico medio. El Musteriense en la comarca de Mérida. El Paleolítico superior y el Epipaleolítico* – kapitola věnovaná lovcům a sběračům, od starého paleolitu až k epipaleolitickým nálezům (33–53); 4. *Las primeras sociedades productoras. El Neolítico. El neolítico en la comarca de Mérida. Los sepulcros megalíticos: los dólmenes de la comarca de Mérida. El Calcolítico. El Calcolítico en la comarca de Mérida. El arte rupestre esquemático en la comarca de Mérida* – první zemědělci s exkursem o megalitických pohřbech, chalkolit s exkursem o jeskynním umění (55–98); 5. *Las sociedades con jefatura. La Edad del Bronce. La Edad del Bronce en la comarca de Mérida. El Bronce final. El Bronce final en la comarca de Mérida. La integración en la cultura tartésica* – období první hierarchizace společnosti, významným pro vývoj regionu je jeho začlenění do oikumeny ovládané Tartessem (99–129); 6. *De jefes a aristócratas. El Periodo Orientalizante. El Periodo Orientalizante en la comarca de Mérida. El Postorientalizante u Orientalizante tardío. Los señores del campo. El Postorientalizante en la comarca de Mérida* – období starší doby železné, s výraznou diversifikací sídel a silnými kulturními vlivy a zásahy z východu (131–154); 7. *Las sociedades aristocráticas de la segunda Edad del Hierro. La segunda Edad del Hierro. Las fuentes escritas sobre los pueblos prerromanos. El Registro arqueológico de la comarca de Mérida. Epilogo* – období mladší doby železné, s populacemi známými z písemných pramenů, s dominantní složkou vojenské nobility, končí římskou kolonizací (155–182); 8. *La Mérida prerromana* – prehistorická naleziště a nálezy v městě Méridě (183–194); 9. *Láminas* – 14 černobilých fotografických tabulek prezentuje výběr nejvýznamnějších nálezů, lokalit a terénních snímků (195–211); 10. *Bibliografía* – 71 titulů vztahujících se především k pravěkému osídlení dotčené oblasti (213–220).

Jana Čižmářová

Alberto Ceballos Hornero

Los Espectáculos en la Hispania Romana: La Documentación Epigráfica

Cuadernos Emeritenses – 26, Museo Nacional de Arte Romano. Mérida 2004. 2 díly, 683 stran. ISSN 1695-4521

Monografická práce *Divadelní představení v římské Hispanii: Epigrafická dokumentace* vyšla v ediční řadě Cuadernos Emeritenses jako další významný publikační počín v oboru epigrafiky z římského období. Ve Španělsku pochopitelně existuje mnoho epigrafických záznamů, které byly v 70. letech 20. století zpracovány dle tehdejších popisných metod a katalogizačních pravidel. V roce 1977 byl vydán korpus epigrafických záznamů se sportovní tematikou, který sestavil Pablo Piernavieja. Ovšem téma představení pro lid je mnohem širší a zmiňovaný Piernaviejův katalog neobsahoval veškeré nápisy, které s tématem her a představení pro lid souvisejí. Toto široce pojaté kritérium si stanovil pro svůj dokumentační úkol až Alberto Ceballos Hornero se snahou kompletně postihnout téma her a představení v římské Hispanii. V kontextu hesla „chléb a hry“ se autor snaží zjistit, jakou podobu a formu měla textová prezentace působící na diváka, konzumenta různých představení. Není bez zajímavosti, že *homo spectator* byl v poslední době např. ve Španělsku námětem četných konferencí a seminářů, přičemž většinu

z nich pořádalo Národní muzeum románského umění v Méridě. Právě téma různých představení (např. divadelních vystoupení v amfiteátrech nebo gladiátorské hry) je oblastí, pro kterou se dochovalo jen velmi málo nálezů a dokladů, které by mohly přinést odpovědi na dosud nepřesné interpretace. Dosud nebyly spolehlivě zodpovězeny otázky o způsobu financování her, výstavbě budov, struktuře a zázemí organizátorů představení a soutěží. Historikové mimo jiné ještě nemohou podat fakticky podložené výklady o výběru a počtu účinkujících, sociálních a politických dopadech i náboženských aspektech (výběr a pěstování kultu představení) vystoupení. Epigrafické záznamy jsou jedním z významných a dosud málo využívaných dokladů o existenci představení pro lid, které mohou zásadně pozměnit a posunout dosavadní interpretaci. Díky dlouholeté kontinuální spolupráci vědců z Itálie a Španělska bylo možné sestavit např. soupis mapující epigrafické záznamy v dochovaných západořímských amfiteátrech. Avšak ani naposledy zmiňovaný soupis neobsahuje všechny nálezy na španělském území od roku 1975, které byly publikovány samostatně. Do monografie bylo zařazeno celkem 189 epigrafických záznamů, které autor nově zkatalogizoval a rozdělil do 7 hlavních skupin: legislativa, editoři záznamů, profesionální účastníci atletických soutěží, profesionální herci v divadle, profesionální účinkující v cirku, amfiteátrech a budovy pro představení. Každý citovaný záznam obsahuje údaje v 8 základních polích, které takřka vyčerpávajícím způsobem charakterizují uvedený nález (místo a datum nálezu, transkripce a čtení textu, možnosti čtení textu, překlad do španělštiny, rozměry nálezu, datace, bibliografie včetně posledních údajů a komentář). Poskytované informace jsou aktuálním zdrojem ucelených dat, které lze díky autorovu úsilí a dlouholeté badatelské práci využít k hledání uspokojivých odpovědí na otázky týkající se fenoménu představení. Za zmínku rozhodně stojí upozornění na pestrou škálu zařazených epigrafických fragmentů, které jsou z různých materiálů a jejichž původ nebylo jednoduché určit. Důležité jsou nálezy vypovídající o kalendáři svátků a dnů, kdy představení a hry probíhaly. Celkem 64 nápisů přináší jména konkrétních účinkujících. Velmi zajímavé jsou nápisy o vstupném, honorářích atp. Katalogizované nálezy dokládají pořádání rozmanitých představení a prokazatelnou existenci 23 divadel, 14 cirků, 18 amfiteátrů a 2 míst pro podívané ve Španělsku doby římské nadvlády. Slovy autora lze jen doufat, že katalog přispěje k nové interpretaci představení a her doby římské v nově objevených místech Španělska, kde se intenzivně kultivoval a třibil divácký vkus pestré hispánské společnosti. Práce je úctyhodným výsledkem dlouholetého bádání, proto jsou zejména komentáře jednotlivých nápisů pozoruhodnou čtenbou, která vnímavému uživateli poskytuje více než pouhý výčet nálezů. Přehledné grafy, tabulky, mapy a obrazové přílohy jsou kompaktní součástí tohoto kvalitního katalogu.

Helena Stejskalová